T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BULGARİSTAN'DA SİYASİ DÖNEMLER: MÜSLÜMAN KÜLTÜRÜNE YANSIMALARI

MALEYKA FARRUKHOVA

TEZ DANIŞMANI
DR.ÖĞR.ÜYESİ BEKİR YÜKSEL HOŞ

EDİRNE, 2022

Tezin Adı: Bulgaristanda Siyasi Dönemler: Müslüman Kültürüne Yansımaları
Hazırlayan: Maleyka FARRUKHOVA

ÖZET

Bulgaristan, yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunan bir devlettir. Osmanlı, bölgenin Türkleşmesi için ve bağlılığını arttırmak için bu bölgeye Türkleri iskan ettirmiştir. Bu iskanlar sonucunda ise Bulgaristan içerisinde İslam dini yaygınlaşmış ve bir kültür kaynaşması yaşanmıştır. Bölgede yaşamaya başlayan Türkler, kendi geleneklerini veyaşam tarzlarını buraya taşımışlar ve bölge halkı Türklerle ve İslamiyet ile kaynaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşmaların sonucu olarak ilerleyen zaman içerisinde bölgeden Türkler arsalar satın almakta, vakıflar kurmakta ve ibadet alanları inşa etmeye başlamışlardır. Bu anlamda iyi ve huzurlu bir yaşam sürmeye başlayan insanlar bu şekilde uzun yıllarca yaşamışlardır.

Bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğundan bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan önce bir Prenslik ardından bir Krallık ve en son Bulgaristan Cumhuriyeti olarak ortaya çıkmıştır. Bu geçiş dönemleri içerisinde ülke içerisinde yaşamakta olan Müslümanlar hükümet değişimlerinden ve ülkenin girdiği yeni durumlardan etkilenmiş ve çoğunlukla zarar görmüşlerdir. Özellikle Komünist hükümet döneminde Müslümanlara ve Türklere yapılan baskı ve şiddet politikaları sonucu insanlar İsim değiştirmeye zorlanmış, özgürce geleneksel kıyafetlerini giyemeyecek durumlara gelmişlerdir. Bu anlamda ülkede bulunan Türk ve Müslümanlara ait mekanlar ve vakıflarda aynı oranda zarar maruz kalmışlardır. Birçok vakıf, devlet tarafından el koyulmuş, satılmış ya da hükümete yakın kişilere yöneticiliği verilmiştir. Bulgaristan devleti içerisinde uzun seneler boyunca bu vakıf sorunu çözülememiş çoğunlukla hükümet kaynaklı sebeplerden dolayı Müslüman vakıfları zarar görmüş ve tahrip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Bulgaristan'ın Yönetim Biçimleri, Vakıflar, İskan

Name of Thesis: Political Periods in Bulgaria: Reflections on Muslim Culture
Prepared by: Maleyka FARRUKHOVA

ABSTRACT

Bulgaria is a state that has been under the rule of the Ottoman Empire for centuries. The Ottomans had Turks settled in this region for the Turkification of the region and to increase their loyalty. As a result of these settlements, Islam became widespread in Bulgaria and a cultural fusion was experienced. The Turks, who started to live in the region, brought their own traditions and lifestyles here, and the people of the region began to mingle with the Turks and Islam. As a result of these convergences, in the course of time, Turks from the region began to buy lands, establish foundations and build places of worship. In this sense, people who started to lead a good and peaceful life lived in this way for many years.

After a while, Bulgaria, which declared its independence from the Ottoman Empire, emerged as a Principality, then a Kingdom and finally the Republic of Bulgaria. During these transition periods, Muslims living in the country were affected by the changes in government and the new situations that the country entered, and they were mostly damaged. Especially during the communist government, as a result of the pressure and violence policies against Muslims and Turks, people were forced to change their names and came to a situation where they could not freely wear their traditional clothes. In this sense, Turkish and Muslim places and foundations in the country suffered the same amount of damage. Many foundations have been confiscated by the state, sold or given the management of people close to the government. Within the Bulgarian state, this foundation problem could not be solved for many years, and Muslim foundations were damaged and destroyed mostly due to government-related reasons.

Keywords: Ottoman, Bulgarian Governmental Forms, Foundations, Settlement.

ÖNSÖZ

Tezin tüm aşamalarında emeği geçen, olumlu tavrıyla beni cesaretlendiren, bilgi birikimiyle çalışmama farklı açılardan bakmamı sağlayan danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Bekir Yüksel HOŞ'a teşekkürlerimi sunarım.

Bugüne kadar hep benim yanımda olan, aldığım kararları her zaman destekleyen annem Elmira MAMMADOVA'ya, babam Afig FARRUKHOV'a ve kardeşlerim Firuza FARRUKHOVA ve Ayisha FARRUKHOVA'ya sonsuz minnetdarım. Beni yetiştiren, eğitimimin her aşamasında bana yardımcı olan, aldığım bütün kararlarda arkamda duran anneannem Firuza FARRUKHOVA'ya sonsuz şükranlarımı sunarım. Hayatımın her alanında olduğu gibi, tez aşamasında da bana yardımcı olan sevgili arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**
ABSTRACT ..... **II**
ÖNSÖZ ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **IV**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **VI**
GÖRSELLER LİSTESİ ..... **VII**
GRAFİKLER LİSTESİ ..... **VIII**
I. GİRİŞ **1**
II. BÖLÜM BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARI **4**
2.1. Bulgaristan Müslümanlarının Tarihi Süreci 4
2.1.1. Bulgaristan Osmanlı Dönemi 8
2.1.2. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası (Prenslik Dönemi) 11
2.1.3. Krallık Dönemi 1908-1944 15
2.1.4. Komünist Partisi İktidarı Dönemi 19
2.1.5. Demokratik Dönem (1989 Sonrası) 21
2.2. Bulgaristan Coğrafyası ve Nüfus Dağılımı 23
2.2.1. Coğrafi Konumu, Sınırları ve Nüfusu 23
2.2.2. Bulgaristan'da Türk Nüfusu 27
2.2.3. Bulgaristan'da Müslüman Nüfus Dağılımı 28
2.3. Bulgaristan'da Türk/Müslüman Kökenli Vatandaşların Karşı Karşıya Kaldığı Problemler 30
2.3.1. Bulgaristan Devletinin Türk/Müslüman Kökenli Vatandaşlarına Yönelik Dil Politikası 30
2.3.2. Bulgaristan'ın Türk/Müslüman Kökenli Vatandaşlarına Yönelik Din Politikaları 33
2.3.3. Bulgaristan'ın Türk/Müslüman Kökenli Vatandaşlarına Yönelik Kültürel Politikaları 34
2.3.4. Aileler ile İlgili Yaşanan Problemler 35
2.3.5. Eğitimde Yaşanan Problemler 36
2.3.6. Göç Etmede Yaşanan Problemler 36

2.3.6.1. Göç sırasında Türklerin yaşadıkları zorluklar ve göçün sonuçları . 36
III. BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNİ TEŞKİLATI VE VAKIFLARI 40
3.1. Bulgaristan Müftüleri 40
3.1.1. Bulgaristan'da Bulunan Müftülerin Hukuksal Statüleri 49
3.1.1.1. Osmanlı'da Müftülerin Yetkileri ve Görevleri 49
3.1.1.2. 1880 Talimatnamesine Göre Bulgaristan'da Bulunan Müftülüklerin Tekrardan Düzenlenmesi 52
3.1.1.3. 1884 Yılındaki Meşihat'ın Talimatnamesi Doğrultusunda Müftülüklerin Yetkileri ve Görevleri 55
3.1.1.4. 1909 Yılında Yapılan Protokol ve Müftüler Sözleşmesi Doğrultusunda Müftülerin Yetkileri ve Görevleri 61
3.1.2. Bulgaristan Müftülerinin Seçimleri 71
3.1.3. 1919 Yılında Yapılan Müslümanların Dini ve İdari Teşkilatları Nizamnamesi Doğrultusunda Müftülerin Durumu 75
3.1.4. Bulgaristan'daki Müftülük Sorunları ve Ortaya Çıkan Sonuçlar 77
3.2. Bulgaristan Vakıfları 80
3.2.1. Bulgaristan'da Bulunan Vakıfların Hukuksal Statüleri 81
IV. SONUÇ 107
KAYNAKÇA 113

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Bulgaristan Nüfusu 25
Tablo 2. Bulgaristan'da yaşayan etnik gruplar 26

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1. Hoca Sadeddin Efendi 43
Görsel 2. Mustafa Haci 49
Görsel 3. Bulgaristan Sofya Mahmut Paşa Camii ve Vakfı 81
Görsel 4. Bulgaristan Sofu Mehmet Paşa Camii ve Vakfı 83
Görsel 5. Sofa Büyük Camii ve Vakfı 87

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Bulgaristan Nüfusu 26
Grafik 2. Bulgaristan Devletinde Bulunan Etnik Gruplar..... 27

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Bulgaristan Konum Haritası..... 23
Harita 2. Türkiye-Bulgaristan Sınır Haritası. 24

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser
BKP : Bulgaristan Komünist Partisi
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c : Cilt
Çev : Çeviren
d : Doğu
DAP : Demokratik Adalet Partisi
DGH : Demokratik Gelişim Hareketi
DİA : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
HÖH : Hak ve Özgürlükler Hareketi
k : Kuzey
Km^2 : Kilometre Kare
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
NBKM : Bulgar Milli Kütüphanesi,
s :Sayfa
TDA : Bulgaristan Merkez Devlet Arşivi
TDP : Türk Demokratik Partisi
TTK : Türk Tarih Kurumu
Üniv : Üniversite
vs. : Vesaire
Yay : Yayınları
YY. : Yüzyıl

I. GİRİŞ

Bulgaristan, kurulduğu bölge itibariyle çağlar boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, jeopolitik konum anlamında işlevsel bir bölge ve bununla beraber toprak zenginliği bakımından ilgi çekici bir alan olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Dönemler içerisinde birçok Türk Medeniyetini içinde barındıran Bulgaristan toprakları Bağımsızlığını kazanmadan önceki yaklaşık 500 senelik dönem içerisinde de Osmanlı hakimiyeti altında bulunmuştur. Osmanlı uyguladığı iyimser yönetim ve iskan faaliyetleri doğrultusunda bu bölgede Türklerin çoğalmasına ve bunun yanı sıra İslam dininin de bu coğrafya üzerinde etki etmesine olanak sağlamıştır. 1900'lü yıllara doğru gelindiğinde Bulgaristan'da etkisini göstermeye başlayan Milliyetçilik düşüncesi doğrultusunda bir bağımsızlık hareketi ortaya çıkmış ve Rusya'nın da desteğini alan Balkan devletlerinde çeşitli ayaklanmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda yapılan savaşlar ve antlaşmalar gereğince Bulgaristan önce bir Prenslik, ardından bir Krallık ve en sonunda da tam Bağımsız bir şekilde Bulgaristan kurulmuş ve yönetim olarak Cumhuriyet tercih edilmiştir.

Ülkenin geçtiği bu bağımsızlık dönemlerinde yönetim ve hükümet değişiklikleri yaşanmış, bu değişiklikler doğrultusunda bazı yöneticiler ülkede bulunan Bulgar olmayan vatandaşlara yönelik kötü politikalar sergilemeye başlamışlardır. Bu bağlamda Türklere yönelik yasaklamalar, kısıtlamalar ve engellemeler doğrultusunda pek çok Türk kökenli vatandaş göç ederek Bulgaristan'dan ayrılmışlardır. Özellikle Komünist rejimin hakim olduğu dönemlerde Bulgaristan'da bulunan Türk vatandaşların isimlerini değiştirmeleri, Türkçe konuşmamaları, kültürel kıyafetler giymemeleri gibi yasaklar getirilmiş ve bölgedeki Türk kökenli insanlar pek çok sıkıntı yaşamışlardır. Bulgarlaştırma politikaları gereğince insanlar kendi özlerinden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.

Bulgaristan'da bulunan Müslümanlar pek çok zorluğun yanı sıra bir taraftan da sosyal hayata dahil olmaya çalışmaktadırlar. Eğitim ve ekonomik anlamda diğer insanlardan avantajsız konumda bulunan bu insanlar iş hayatında da topluma tutunmaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların

bağlı oldukları yer olarak Müftülükler belirlenmiş ve buradaki yönetici olan Başmüftü sıfatlı kişi Bulgar Müslümanlarının denetleme ve yönetme gücüne sahiptir. Ancak özellikle Komünist hükümet zamanında Müftülük devlet kontrolüne girmiş ve yöneticiler kendi istekleri doğrultusunda hareket eden kişileri yönetici yaptıklarından dolayı Müslümanların hayat kaliteleri giderek azalmaya başlamış, sorunlarını duyurabilecekleri bir alan kalmamıştır. Yine aynı bağlamda ülkede yasaklanan Türk kültürüne has şeylerin dışında Türk basınının da bulunmaması Türk ve Müslüman olan kişilerin yardım bulamamasına sebebiyet vermiştir. Pek çok dernek ve vakıf kuran Müslümanların kurdukları bu yerler zaman içerisinde yaşanan olaylar neticesinde yakılmış veya yağmalanmış olup bu durum Müslümanların ekonomik anlamda zor durumda kalmalarına sebep olmuştur.

Araştırmanın Konusu

Bulgaristan Devletinde yaşayan Müslümanların bölgede yaşayan Müslümanlar için kurdukları vakıflar, dernekler ve özel mülkler zaman içerisinde zarar görmüş veya ellerinden zorla alınmıştır. Bunun sebebi olarak ise kimi zaman dönemsel olayların etkisiyle Bulgar Milliyetçisi olduklarını iddia eden örgütler tarafından saldırıya uğrayan bu yerler kimi zamanda ülke yöneticileri tarafından alınarak zorla tarım alanları olarak belirlenip özel mülk olmaktan çıkartılmış ve bir kooperatifleşme alanı yaratılmak için kullanılmıştır. Çalışmamızda yaşanan bu olaylar ve bu olaylar neticesinde Müslümanların yaşadıkları zorluklar ele alınarak analiz edilecektir.

Araştırmanın Amacı

Müslümanların Bulgaristan devletinde yaşadıkları zorluklar tarihsel anlamda ele alınarak incelenecek, Bulgar devletinin azınlıklara karşı tutumları belirlenecektir. Bu bağlamda Müslümanların Bulgaristan'daki yaşam tarzları incelenecek ve Müslümanların bağlı oldukları Müftülüklerde çalışmanın son kısmında analiz edilerek tarihsel süreçte ne şekilde gelişim gösterdiği ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Müslümanların Bulgaristan'da sahip oldukları mülkler ve kurulmuş olan dernekler zaman içerisinde gelişen olaylar, göçler, zorunlu göçler,

özel mülkiyetlere el koyulması ve derneklerin kapatılması gibi olayların sebepleri ve sonuçları incelenerek açıklanacaktır.

Araştırmanın Önemi

Çalışmada ele alınan konu bağlamında Müslümanların Bulgaristan devleti içerisinde yaşadıkları zorlukların sebep ve sonuçları incelenerek bir anlamda Bulgaristan devletinin kurulmasının ardından geçirdiği gelişim süreci ortaya koyulacaktır. Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan, bu ayrılmanın ardından pek çok siyasi ve ideolojik anlamda farklılığın yaşandığı dönemden geçmiştir. Bu dönem geçişlerinde özellikle çalışmamızın da konusu olan Türkler ve Müslümanların yaşadıkları zorluklara değinilecek ve bu zorluklar sebebiyle Avrupa ve Türkiye üzerine yapılan göçler; bu göçlerin bir sonucu olarak insanların Bulgaristan Devletinde kalan özel mülkleri, kurulan dernekler ve bu derneklerin belli başlı dönemlere kapatılması gibi pek çok farklı konu üzerine bir araştırma yapılacaktır. Bu bağlamda bir ülkenin kurulup gelişmesinin evrelerini içinde barındıran, bu evrelerde ortaya çıkan sorunları ve bu sorunlara nasıl tepkiler verildiği gibi pek çok bilgiyi içinde barındıran bir analiz ortaya koyulacaktır.

II. BÖLÜM BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARI

2.1. Bulgaristan Müslümanlarının Tarihi Süreci

"*Sosyologların, bütün varlıklarda varlığını kabul ettikleri sosyal kurumlar içinde din gibi aile de yer almaktadır. Hatta modern antropologlar aileyi, büyük-küçük bütün insan toplulukları, kültür ve medeniyetin her aşamasında mevcut olan temel sosyal birim olarak kabul etmektedir*[1]." Bulgaristan devletinde Müslümanları birleştiren ve bir arada olmalarını sağlayan unsurlar din ve ailedir. Bu iki kurum insanları birbirine bağlar. Bu dini anlamdaki bağlılık ise Bulgaristan'daki Baş Müftülüğe bağlılıktır.

1895 senesinde ilk kez Bulgaristan'da bulunan Müslümanları, bu Müslümanların hareketlerini ve Bulgaristan'daki Müslüman kaynaklı tüm olayları kontrol altında tutabilmek için Resmi anlamda tüm dini işler Baş Müftülüğe bağlanmıştır. Baş Müftülüğün kurulma hadisesinin ardından buranın işleyiş mekanizması şu şekilde ifade edilmiştir; "*Bulgaristan'da bir Baş Müftü vardır ve bu Müftü Kral tarafından tayin edilmektedir. Bulunduğu yer ise Sofya'dır ve bu Baş Müftü Müslümanların Şefi olarak kabul edilmektedir*[2]." Bu bağlamda Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğundan kısmi anlamda ayrılmasının ardından 1895 senesinde Bulgaristan sınırları içerisinde varlığını sürdüren Müslüman halkın varlığını kabul etmiş ve resmi bir düzenleme getirmiştir. Bu bir anlamda Bulgaristan Hükümetinin Müslüman insanları topluma kabul ettiğinin bir göstergesidir. Bulgaristan'da varlığını sürdüren Müslümanlar tek bir etnik yapıya sahip değillerdir. Bu farklı grupları dört ana başlık altında incelememiz mümkündür. Bunlar;

- **Türkler**: Bulgaristan'da yaşayana en kalabalık ve İslam dinini kabul etmiş etnik grup Türklerdir. Konuşma dili olarak Türkçe dilini kullanırlar veyaşam alanı olarak birlikte yaşamayı tercih ederler. Belirli bölgelerde bir arada diğer Türkler ile birlikte yaşamlarına

[1] Niyazi Akyüz, *Dinin Örgütsel İklimi Dini Grupl*ar, Gündüz Eğitim veyayıncılık Yayınları, Ankara, 2007, s.26–27.
[2] İbrahim Yalımov, *İstoria na Turskata Obştnost v Bılgaria, İzdanieto e OsıÇtestveno sıs Lubeznoto Sıdeistvie na Mejdunarodnia Tsentır po Problemite na Maltsinstvata i Kulturnite VzaimootnoÇenia* (İMİR), Sofya, 2002, s. 85.

devam etmektedirler. Yaşam bölgesi olarak çoğunlukla Kuzeydoğu bölgesinde yer alan Deliorman ve Tuna gibi bölgeleri tercih ederler.

- **Pomaklar**: Bu etnik grup konuşma dili olarak Bulgarca'yı tercih etmektedir. Yaşam alanı olarak Rodop dağları ve Razlog bölgelerinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Yakın tarihimize kadar Pomaklar içerisinde okur-yazar oranının az olmasından kaynaklı olarak dini anlamda bir asimile faaliyetlerine maruz kalmışlardır. 1945 yılından sonra dindarlık, İslam dini açısından azalma göstermektedir. Pomaklar genellikle Samakov, Yukarı Cuma, Sandanski, Darıdere, Lofça gibi bölgelerde yaşamaktadırlar.
- **Tatarlar**: Bulgaristan devletinde sayıları az da olsa Tatarlar'da yaşamaktadır. Tatarların büyük bir kısmı İslam dinine inanmaktadırlar ve Türkçe diline hakimdirler. Konuşma dili olarak Tatarca konuşmaktadırlar. Bu bölgesel toplum, daha çok kuzeydoğuda Dobruca yöresinde yaşamaktadırlar. Ancak Bulgaristan'ın farklı yerlerinde küçük gruplar halinde yaşayan Tatarlar da vardır.
- **Romlar (Çingeneler)**: Sayıları binlerle gösterilen Romlar da Müslüman olan kişiler kendilerini Türk olarak tanımlarken Hristiyan olanlar kendilerine Bulgar demektedir. Romların belirli bir yaşam alanı bulunmamakla birlikte içinde bulundukları bölgeye uyum sağlayıp o topluma uyum göstermektedirler. Son dönemlerde Romlar arasında Hristiyanlaşma çok yaygınlaşmaya başlamıştır ve özellikle para için din değiştirmeleri oldukça yaygın görülmektedir.

Bulgaristan'da İslam dinine mensup Müslüman kişilerin kırsal ve kentsel alanlarda yaşam dağılımları şu şekilde ifade edilmektedir:

Bulgaristan Devletinde yaşamakta olan Müslüman insanların büyük çoğunluğu Kırsal alanlarda hayatlarına devam etmektedirler ve az sayıda insan da şehirlerde yaşamaktadırlar. Ancak günümüze doğru geldikçe Müslümanların kırsal alandan kentsel alanlara göç faaliyetlerinde bulundukları görülmektedir. Bu Müslümanlar yaptıkları göçler sonrasında belirli alanlarda toplanmaya ve birlikte yaşamaya başlamışlardır. Kendi içlerinde bir toplum kuran Müslümanlar, kapalı bir

toplum yapısına sahiptirler. Bu kapalı toplum yapısının sebebi Müslümanlar ile Komünist rejim arasında yaşanan sorunlardan kaynaklanmaktadır. Bulgaristan Komünist yönetimi Müslümanlar arasındaki birliğe zarar verip Müslümanlığı Bulgaristan devletinden kaldırmak için pek çok faaliyette bulunmuştur. Bu faaliyetlere değinecek olursak;

- Din adamlarının hükümet tarafından atanması,
- İslam dinine özgü belirli bayramların kutlanmasının yasaklanması,
- Bulgaristan'da bir İslam basınının bulunmaması ve buna bağlı olarak Müslümanların sorunlarının dile getirilememesi,
- İslam dini gereğince Müslümanların biz vazife olarak yerine getirdikleri hac ibadetinin yasaklanması,
- Diğer ülkelerde bulunan Müslüman nüfus ile Bulgaristan'a bağlı Müslüman nüfusun arasındaki iletişimi kesmek,
- Okullarda din eğitimini engelleyerek Ateizm'in yayılmasını destekleyici çalışmalara olanak sağlamak[3],
- İbadetlerin yalnızca Bulgarca dili ile yapılmasına izin vermek,
- İslam Hukukuna göre kurulan şeriat mahkemeleri kaldırılmış ve bölgesel anlamda müftülük faaliyetleri durdurulmuştur. Sadece Baş Müftülük kaldırılmamış ancak onu da yöneticiler atadığı için bir anlamda formaliteye dönüşmüştür.
- Bazı camilerin kapatılması,
- İnsanlar isim değiştirmeye zorlanmış ve isimleri değiştikten sonra eski hayatıyla ilgili tüm bilgiler (kimlik kartı vs.) yok edilmiştir[4].

Bu uygulamalar 1989 senesine kadar sürmüştür. Tüm bu uygulamalar ülkede bir dini inancı bulunan herkese yönelik yapılsa da Müslüman kişilere daha ağır yaptırımlar uygulanmıştır. Bunların yapılmasında ki asıl amacın Müslüman kişileri asimile edip onların kültürlerini yok etmek olduğunu görülmektedir. Bu sayede insanların İslam dini etrafında bir kültür dini oluşturmalarına engel olunmak istenmiştir. Bulgaristan'da yaşayan Müslüman nüfusun ile Durkheim'in Anomi

[3] Aleksandre Popoviç, *Balkanlarda İslam*, çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 89-90
[4] İbrahim Yalımov, a.g.e. s.404-406

kavramı bir yakınlık göstermektedir. Durkheim'in Anomi kavramına göre: "*Toplum, bağımsız bir parçalar sisteminden oluşan diğer organizmalar gibi işler ancak ekonomi, aile, yönetim ve benzerinden oluşan bu parçaları bir arada tutan şey, merkezi bir sinir sistemi değil, temel bir değer sistemi, yani temel bir ahlaki konsensüs veya kolektif bilince dayanan, normlar adı verilen bir toplumsal kılavuzdur. Bu normlar topluma sadece genel bir çerçeve kazandırıp istikrar kaynağı oluşturmakla kalmazlar, ayrıca toplumun kendi bireylerini kontrol altına alıp yönlendirmesi açısından da hayati bir öneme sahiptirler*[5]." Durkheim'e göre insanın istek ve arzularının bir sınırı olmadığı için bir toplum düzeni yaratabilmek için bunların kontrol altına alınması gerekmektedir. Bu bağlamda 1989 senesinden sonra Komünist rejim yerine demokratik rejimin geldiği Bulgaristan Devletinde; önceden tüm topraklar devletin iken artık özelleştirme ve özel mülkiyet başladı ve insanlar her şeye sahip olmak istediler. Oluşan bu kaos ortamında Müslüman kesim geri planda kaldı ve yeteri kadar özel mülkiyet edinemedi. Elde edilebilen az sayıda toprağın dağılımında ise sorun yaşandı ve Müslümanlar arasında gerginlik yayıldı. Bu düzensizliği çözebilecek nokta dinsel birlik olarak görünse de Komünist rejimin getirdiği yasaklar sonucu yıllarca dinlerinden uzak kalan insanlar, dini kuralları önemsemeden hareket ettiler ve bu noktada bir anomi ortaya çıktı. Anomi kelimesi anlam olarak normsuzluk anlamına gelmektedir. Sosyal kontrollerin azaldığı, ahlaki ve siyasal anlamda ki kısıtlamaların gevşediği dönemlerde ortaya çıkan bu durum toplum huzurunu bozmakta ve insanlar hayatlarında ne yapacakları bilmeyecek hale gelmektedirler. Böyle durumlarda insanların ahlaki ve dinsel bir güce mecaazi anlamda tutunması gerekmektedir[6]. İşte Bulgaristan devletinde yaşayan Müslümanlarında bu asimile durumunun ortadan kalkması için tekrar dinsel bir yayılma faaliyeti Müslümanlar arası birliği tekrar sağlayarak onların yeniden birleşmesine yardımcı olma potansiyeline sahiptir.

[5] Slattery Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, çev.Özlem Balkız, Gülhan Demiriz, Hacer Harlak, Cevdet Özdemir, Şebnem Özkan, Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.34
[6] Slattery Martin, a.g.e., s.35

2.1.1. Bulgaristan Osmanlı Dönemi

14. yy sonlarına doğru Süleyman Paşa önderliğinde Rumeli bölgesine geçen Türkler, bu sayede Balkanlarda bulunan devletleri fethetmeye başlamışlardır. Bu bağlamda 1389 senesinde Osmanlı devleti, Bulgaristan'ı hâkimiyeti altına almıştır[7]. Osmanlı'nın balkan devletleri üzerindeki hâkimiyetinin özümsenip kabul görmesi zor olmadı[8]. Osmanlı bu devletleri fethettikten sonra burada yaşayan insanların kutsal değerlerine, dinlerine ve hürriyetlerine zarar verecek bir yaptırım uygulamadı. Osmanlı Devlet'i, dönemin politikası gereği fethedilen yerleri Türkleştirmek için bu bölgelere Türkleri iskân ettirmiş ve pek çok değerleri barındıran mimar çalışmaları yapmışlardır[9]. Bulgaristan'ın jeopolitik konumu gereği pek çok yolun geçiş güzergâhı olması sebebiyle Osmanlı devleti Bulgar tüccarlara ayrıcalıklı haklar vermiş ve bunun sonucunda Bulgaristan'da ticari anlamda bir gelişme yaşanmıştır. Yaklaşık olarak 500 sene Osmanlı Hâkimiyeti altında bulunan Bulgaristan, barış ve kendi benliklerini koruyarak yaşamış olsalar da 1835'li yıllardan itibaren Bulgar Milli Hareketi düşüncesinin de etkisiyle Bağımsızlık istekleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bulgar Milliyetçilik Hareketleri

Balkanlarda bulunan diğer devletler gibi Bulgaristan'da milliyetçilik düşüncesi ve bağımsız olma isteği doğrultusunda ve bunların yanında Rusya'nın uyguladığı teşvikler doğrultusunda 19. Yüzyılda Osmanlıdan ayrılarak kendi özerk devletlerini kurmak için uğraşmışlardır. Bulgar Milliyetçiliğinin ana sebepleri şunlardır;

- Fransız İhtilalinin tüm dünya üzerindeki çok uluslu devletlerde gösterdiği etkiye bağlı olarak bu ulusların kendi devletlerini bağımsız bir şekilde kurmak istemeleri,
- Eğitim ve öğretim alanında çalışmaların yaygınlaştırılmak istenmesi,

[7] Ahmet Halaçoğlu, (2002), *Bulgar Mezalimi,* Yeni Türkiye Yayınları Ankara. S. 308
[8] İbrahim Kafesoğlu, (1985), *Bulgarların Kökeni*, Yıldız Matbaası, Ankara: s.16
[9] Kamuran Özbir, (1986), *Bulgar Yönetimi Gerçeği Gizleyemez*, Başkent Gazetecilik, İstanbul. s.6

- Bulgar kilisesinin Fener Rum kilisesine olan bağlılığının bitmesi üzerine etki alanında görülen artış olarak açıklanabilir.

Rusya'nın Balkan devletlerinin bağımsız olmasının destekleme sebebi ise balkanlara hakim olarak sıcak denizlere inme politikalarıdır. Bu bağlamda pek çok Balkan devletini kışkırtarak isyan etmelerine sebep olan Rusya'ya karşı bir yaptırım uygulanmadan durdurulamayacağının anlayan Reşit Paşa, İtalya, İngiltere ve Fransa devletleri ile bir anlaşma yaparak 1853 senesinde Rusya ile Kırım savaşına girmiştir. Bunun sonucunda iki yıldan fazla süren savaşın ardından Rusya mağlup olmuş ve Osmanlı, İngiltere, İtalya ve Fransa Kırım'ı işgal etmiştir[10]. Bu savaş sonrasında Paris Barış Antlaşması imzalanmış, Osmanlı bu anlaşma ile kendi toprak bütünlüğünü güvence altına almıştır. Karadeniz tarafsız bir bölge olmuş bunun yanı sıra Karadeniz'de donanma bulundurulması yasak hale gelmiştir[11]. Kırım savaşı sonrasında aldığı mağlubiyet sonucu Rusya, Osmanlı'ya karşı olan saldırılarından vazgeçmiş ve iyimser bir tavır takınarak Paris antlaşmasının maddelerinin yeniden görüşülüp değişmesi için gerekli ortamın oluşmasını beklemiştir. Bunların yanında Osmanlı Balkanlarda ortaya çıkan isyan hareketlerini idari ve askeri anlamda pek çok çözüm üreterek çözmüştür[12].

İlerleyen yıllar içerisinde Rusya'nın istediği ortam oluşmuş ve Paris Barış Antlaşmasının maddelerini değiştirebileceği bir durum ortaya çıkmıştır. 1870 yılında Fransa Prusya ile olan savaşında mağlup olmuştur. Bunun sonucunda güçlenen Almanya, Avrupa üzerindeki güç dengelerinin değişmesine yol açmıştır. Rusya, Paris Antlaşmasında bulunan ülkelere bir nota yollamış, Karadeniz üzerinde donanma bulundurmama şartını kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Bu notaya göre yapılan Londra Antlaşmasına göre Rusya'nın talepleri kabul edilmiştir[13]. Rusya'nın bu taleplerinin kabulünün ardından Rusya, balkan devletlerini daha fazla kışkırtmaya ve isyana teşvik etmeye başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak Balkanlarda pek çok isyan hareketi yaşansa da Osmanlı bu isyanların hepsini bastırmıştır. Bunun ardından Rusya yeni bir plan geliştirerek Almanya ve Avusturya ile yeni bir nota

[10] Yeni Türk Ansiklopedisi,(1985) Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1985, Cilt 5: s. 1834, 2842
[11] Mahir Aydın, (1992), Şarki Rumeli Vilayeti, T.T.K. Basımevi, Ankara: s. 4
[12] Mahir Aydın, a.g.e. s. 282-287
[13] Yeni Türk Ansiklopedisi, a.g.e. s. 2842

oluşturup Osmanlı devletine vermiştir ancak bu notaya İngiltere devleti katılmadığından dolayı kabul edilmemiştir. Ruslar bunun sonucunda da durmamış, Karadağ ve Sırbistan'ı Osmanlı'ya karşı kışkırtarak onları savaşa sokmuştur. Avrupa'nın da desteğini yanına çekmek isteyen Rusya, medyaya Osmanlının Bulgaristan'da bir katliam yaptığını gerekçe göstermiş ve desteği kendi tarafına çekmiştir. Ancak her şeye rağmen Karadağ ve Sırbistan'ın Osmanlı'ya yenilmesinin ardından Rusya Osmanlı üzerine bir ültimatom uygulamış ve askeri müdahalesini bitirmesini istemiştir. Ardından İstanbul'da yapılan bir görüşme sonucunda Osmanlıdan 'Sırbistan ve Karadağ'a toprak verilmesi ve Bulgaristan ile Bosna Hersek'e bağımsızlık verilmesi' istendi. Bu istekleri Osmanlı reddetmiş, bunun üzerine Rusya Avrupa ülkelerinin taraf seçmemeleri için çaba gösterirken diğer taraftan da savaş hazırlıklarına başlamıştır. 1877'de yapılmış Londra Antlaşması Osmanlı Devleti'ne gönderilmişse de Osmanlı bu antlaşmayı reddetmiştir. Bu olay üzerine Rusya 'Avrupa Hukukunu' korumak niyetinde olduğunu söyleyerek 24 Nisan 1877 yılında Osmanlı ile arasında bir savaş başlatmıştır. Türk Halkı arasında '93 Harbi' olarak anılan bu savaşta, Avrupalı pek çok devlet tarafsız kalmış, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan gibi devletlerde bulunan bazı gruplarda Rusya'nın tarafına geçmiştir. Bazı cepheler de başarı sağlansa da bu savaşın sonuçları ülke açısından çok olumsuz sonuçlanmıştır. Savaşta mağlup olan Osmanlı'nın kaybetme sebepleri şu şekilde sıralanabilmektedir[14]:

- Ekonomik anlamdaki yetersizlikler,
- İaşe ve cephelerin sayısının az olması,
- Tecrübeli subay eksikliği,
- Askeri anlamdaki yöneticiler arasında yaşanan anlaşmazlıklar,
- Savaşı sarayın idare etmesi.

Savaş sonrası Osmanlı ve Ruslar arasında 3 Mart 1878 yılında Yeşilköy Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma gereğince, Osmanlı Doğu Anadolu ve Rumeli'de pek çok toprak kaybı yaşamış ve bunun yanında Sırbistan, Karadağ, Romanya bağımsızlığını ilan etmiştir. Ayrıca Bulgaristan bir Prenslik kuracak ve bu Prenslik iç işlerinde bağımsız dış işlerinde ise Osmanlıya bağlı olacaktır. Bu

[14] Mahir Aydın, (1992), a.g.e. s.6-7

antlaşma Avrupalı devlet için uygun bulunmamış, 1878'de Berlin'de bir kongre düzenlemişlerdir. Bu kongrede alınan kararlara göre;

- Doğu Anadolu Bölgesinde ki bazı Osmanlı toprakları önceki antlaşma gereğince Osmanlıdan alınmıştı. Bu toprakların bazıları (Beyazıt ve Eleşkirt), Osmanlı Devletine geri verilecektir.
- Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığı devam etmekte ve bu devletler için başka bir düzenleme bulunmamaktadır.
- Bulgaristan Prensliğinin kurulduğu alan küçültülerek belirli bir bölge ile sınırlandırılmıştır.
- Balkan Dağlarının güney bölgesinde kısmi olarak bağımsız bir Doğu Rumeli eyaleti kurulacaktır.

2.1.2. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası (Prenslik Dönemi)

16. Yüzyılda Bulgar Devleti nüfus bakımından pek çok Müslüman Türk'ü içerisinde barındırmaktaydı[15]. Bulgaristan'da bulunan Türkler, çoğunlukla Osmanlı zamanında Anadolu'nun farklı yerlerinden Rumeli'ye giden Yörüklerden oluşmaktadır. Bu Yörükler içerisinde[16]:

- Tanrıdağı,
- Naldöken,
- Karagözler,
- Hayrabolu Yörükleri bulunmaktadır.

Osmanlı zamanlarında Anadolu'dan Rumeli'ye göç eden bu Yörükler, Bulgaristan'da bulunan Türkler ile iyi ilişkiler kurup o bölgelere yayılmışlardır. Bu bağlamda bölgede bir Türk Birliği oluşmuştur. Bunun yanı sıra Bulgarlar, Osmanlı'nın adil ve anlayışlı yönetimi sayesinde kendi özlerini korumuşlardır[17]. Osmanlı, Asya kıtasında Anadolu topraklarına, Avrupa kıtasında Rumeli topraklarına sahip bir devlet olmasından dolayı başkent İstanbul'da bu bölgeleri birbirine

[15] Refik Korkud, (1986), *Bulgar Yönetimi ve Tarihi Yalan*, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara, s. 4
[16] Beğlan Toğrol, (1989). *112 Yıllık Göç (1878 - 1989)*, Boğaziçi Üniv. Matbaası, İstanbul: s. 12-15
[17] Muzaffer Erendil, *Tarihte Türk Bulgar İlişkileri*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1976: s. 112-113

bağlayan orta noktada yer almaktaydı[18]. 1876 senesinde Bulgaristan'a bağlı Tuna bölgesinde Türk ve Bulgarların nüfusu neredeyse birbirine eşit sayılarda bulunmaktaydı. Berlin Antlaşmasının ardından Doğu Rumeli adını alan bu bölgede 1876 senesinde:

- 681.000 Türk,
- 483.000 Bulgar yaşamakta idi.

93 Harbi dolayısıyla bölgede yaşayan yaklaşık bir milyon Türk tehcir ettirilmiş, bu insanların bir kısmı yapılan soykırımlar ve doğal şartlar dolayısıyla da ölmüşlerdir. Bu bağlamda Tuna bölgesinde azınlık durumunda olan Bulgarlar, bir devlet olarak ortaya çıkmışlardır[19]. Bu bölgedeki Türkler ise yapılan bu müdahaleler sonucunda azınlık durumunda kalmışlardır. Bulgar Prensliği kurulduktan sonra ülkedeki Türklere uygulanan bir yaptırım bulunmamaktadır. Örnek olarak; 1881 yılının ocak ayı verilerine göre Bulgaristan Prensliğinin kuzeydoğusunda yer alan Türkler, bu bölgenin %65'li bir kısmını oluşturmaktaydı[20]. Bulgaristan Prensliği kurulduktan sonra Ekonomik anlamda bir sıkıntıyla karşı karşıya gelmiştir. bu sıkıntı ülkede bulunan tarım arazilerinin %70'lik bölümünün Türklere ait olması ve bu bağlamda göçe zorlanan Türklerin tarımı bıraktığı için ülkenin girdiği zor durumdur[21]. Bulgaristan Prensliğinin kurulmasıyla birlikte Osmanlı ve Bulgaristan arasındaki ilişkilerde konu Türk azınlıkları olmuştur. Osmanlı yönetimi, Bulgaristan'da olan insanlarını koruyabilmek adına pek çok faaliyet girişiminde bulunmuştur.

[18] Bilal Şimşir, (1987), *Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu*, Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler Kitabı, 7 Haziran 1985, 2. Baskı, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi - Sayı 871, T. T. K. Basımevi, Ankara: s. 47

[19] Osman Kekioğlu, (1985), *Bulgaristan'da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 642, Kültür Eserleri Dizisi: 48, 1. Baskı, Ankara: s. 13

[20] Bilal Şimşir, a.g.e. s. 48-49

[21] Bilal Şimşir, (1986), *Bulgaristan Türkleri (1878 - 1985)*, I. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul. S. 20

Dönem İçerisinde Yaşanan Anlaşma: Berlin Antlaşması (1878)

Türklerle alakalı garip düzenlemelerin yer aldığı ve Türklerin ilk defa azınlık kabul edildiği antlaşma Berlin Antlaşmasıdır. Bu antlaşmanın maddelerine göre[22]:

- Bulgar Türklerinin hakları korunacaktır.
- Türklere dini ve kültürel anlamda haklar verilecek ve onların bu hakları korunacaktır.
- Bulgaristan'da dinsel bir ayrım yoktur. Azınlık gruplar, çoğunluk ile aynı haklara sahiptir ve dinlerini özgürce yaşayabileceklerdir.
- Azınlık grupların kendi dini liderleri ile olan ilişkileri kesilemez. Kişi hangi dine mensup ise o dinin din görevlisi ile görüşmekte serbesttir.
- Türkler Eğer Bulgaristan Prensliğinden göç ederlerse geri de kalan özel mülkleri koruma altına alınacaktır. Bulgar hükümeti bu mallara el koyma hakkına sahip değildir.

Bu anlaşma içerisinde pek çok ülke yer aldığından dolayı Bulgaristan Prensliği, Türk devletine ve Avrupa devletlerine karşı bir yükümlülük altına girmiş ve bu antlaşma sonrasında kurulmuştur. Antlaşma maddelerinde açıkça belirtilen Türklerin yaşamlarına müdahil olmama ve özgürce yaşayabilmeleri için temel hak ve özgürlüklerin korunması zaman içerisinde çoğunlukla uygulanmamıştır. Türklere karşı bir yok etme ve yıldırma politikası uygulanmış ve onları göç etmeye zorlamışlardır[23].

Prenslik Döneminde Bulgaristan'da Türk Azınlık Eğitimi (1878-1908)

Bulgaristan devletindeki Türklerin eğitim kökleri Osmanlı'ya dek uzanmaktadır. Camilere bağlı olarak medrese eğitimleri ve mahalle mektepleri eğitim ve öğretim faaliyetleri için kullanılan yerler olarak öne çıkmaktadır.

---

[22] Bilal Şimşir, (1986), a.g.e. s. 366
[23] Halil Şimşek, (1999), *Türk-Bulgar İlişkileri ve Göç*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul: s. 89

Bulgarların da kendi mahalle mektepleri olarak karşımıza çıkan "Kiliyni Uçilişta[24]" isimli okulları vardır.

Çağdaş mana da okullar Balkan devletlerinde 19. yy. sonrasında kurulmaya başlanmıştır. 1835 senesinde Modern anlamda ilk Bulgar Okulu açılmıştır. Bu tarihten sonra yapılan iyileştirmeler ve modern okullara yönelik teşvik edici söylemler olsa da (Özellikle Tuna bölgesi bir pilot bölge seçilip pek çok yenileşme yapılan bir yer olmuştur.) 1877-1886 yılları arasında Doğu Rumeli ve Tuna bölgeleri Osmanlı'dan ayrılmış ve yeni Bulgar devletine bağlanmıştır. Bu ayrımın ardından bu bölgelerdeki gelişmiş ve gelişme aşamasındaki Türk eğitimi zarar görmeye başlamıştır. Pek çok medrese ve Türk Okulu kullanılamaz hale getirilmiş, geriye kalan okulların ise gelir kaynaklarına zarar verilmiştir. Okul eksikliğinin yanı sıra eğitimli öğretmen ihtiyacı da ortaya çıkmış ve yeni Bulgar Prensliğinde Türk eğitimi neredeyse durma noktasına gelmiştir[25].

1886 yılına dek süren bu olaylar düzelmeye başlamış ve Türk eğitimi anlamında 1883'te Şumnu Rüştiyesi açılmıştır. Ancak halen daha Türklerin sahip oldukları okullar ekonomik anlamda kötü durumdalardı. Bulgar devleti Türk okulları için bir yardımda bulunmamakta, Türklere ait vakıflarda zarar gördüğü için yeterli desteği verememektedir. O dönem için bir oran verecek olursak bir Türk Okulu ekonomik anlamda; Ermeni ve Rumların okullarından 15 kat, Yahudilere ait okullardan 25 kat ve Bulgarların okullarından da 12 kat daha düşük seviyedeydi[26]. Bu bağlamda Bulgaristan'da yıllar içerisinde eğitim faaliyetleri için çeşitli kanunlar getirildi. Bunlar;

- 1884 Resmi ve Özel okul yasası: Resmi okullar devlete bağlı okullar iken Özel okul statüsü Türk okulları için kullanılmıştır.
- 1891 Bulgar Milli Eğitim yasası: Türk azınlık okulları da dahil tüm okullara devlet kontrolü getirilmiştir.

[24] Levent Doğan, Gonca Gülvodina, (2020). Bulgaristan'da Türkçe Eğitim Ve İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarının (1992-2019 Yılları) Karşılaştırılması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *22*(2), 809-825.
[25] Bilal Şimşir, (1986), a.g.e. s.30, 31, 32
[26] Georgi Popov Kir, (1897), *1894-95 Ders Yıllında Bulgaristan'da İlköğretim*, Sofya, s.1429-1437

- 1908 İlk ve Orta Öğretim Yasası: Bu yasa bağlamında özel okullar ekonomik anlamda ihtiyaçları için kendi milletlerinden yardım ve gelir elde edebilmekte, bu gelir yeterli olmaz ise Bulgar Hükümeti gerekli gördüğü zaman bu okullara yardım edebilmektedir. Özel okullar kendi anadillerinde eğitim verseler de Bulgar Tarihi, Bulgar dili ve Bulgaristan coğrafyası derslerinin okutulması bir zorunluktur. Okullar arası farklılıklar olduğundan dolayı bir özel okuldan resmi okula geçmek isteyen öğrenci gerekli şartları sağlamaları ve bir sınava girerek bu sınavda başarılı olmalıdır. Müslüman özel okulları, kendi seçtikleri bir yönetici tarafından yönetilse de Bulgar Devletinin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kontrol edilir ve onlara bağlılardır.

2.1.3. Krallık Dönemi 1908-1944

Osmanlı İmparatorluğunda ilan edilen 2. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan kargaşayla birlikte Bulgar Prensliği kendi Bulgar Krallığı olarak ilan etmiş ve Osmanlı'dan ayrılmıştır[27]. Osmanlı 1909 yılında Bulgar hükümeti ile İstanbul'da bir protokol ile Bulgaristan Krallığını resmen tanımıştır. Protokol gereğince;

- Bulgar Türkleri diğer Bulgaristan vatandaşları ile aynı hak ve özgürlüklere sahip olacak ve eğitim ve din alanında da özgür olmaları güven altına alınacaktır[28].
- Bulgaristan Krallığında Osmanlı'nın belirlediği bir Başmüftü olacak ve bu kişi Bulgaristan'da yaşayan Müslümanları yöneten ve denetleyen yetkili mercii olacaktır.

İlerleyen yıllarda Haziran 1919 senesinde müftülük kanunu onaylanmış ve bu kanuna göre Müftülükler, 'Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı' denetimine girmiş ve ayrıca bu kişileri atama yetkisi de yine aynı bakanlık tarafından

[27] Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, *İkinci Meşrutiyetin İlânı Ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, Hazırlayan: Faik Reşit Unat, TTK, Ankara 1960, s.170; Azmi Özcan, "*Otuzbir Mart Vak'ası*", DİA, cilt 34, İstanbul, 2007, s.10; Müfid Şemsi, Şemsi Paşa, *Arnavudluk ve İttihat-Terakki*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, Nehir Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.19

[28] Beğlan Toğrol,, a.g.e. s. 18-70

yapılması kararlaştırılmıştır. Yine aynı bağlamda belirlenen müftü maaşlarının da devlet tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır[29].

Osmanlı'nın 1912-1913 Balkan savaşlarına girmesi ve bu savaşlarda mağlup olması İmparatorluk açısından büyük sorunlara yol açmıştır. Rumeli bölgesinden Meriç'in gerisine çekilmek zorunda kalan Osmanlının bu savaş esnasında da pek çok vatandaşı zarar görmüş ve hayatını kaybetmiştir. Bu bağlamda savaş sırasında çok fazla insan göç ettirilmeye zorlanmıştır. Bulgaristan, savaş esnasında Güney Dobruca'yı Romanya'ya vermiş ve Batı Trakya bölgesini işgal etmiştir[30].

Savaşın ardından Bulgarlar işgal ettikleri bölgelerde bulunan Türklere yönelik olumsuz davranışlar ve tutumlar göstermişlerdir. Türklere yapılan bu olumsuz yaptırımlar şu şekilde sıralanabilir[31];

- İsimlerini değiştirmeleri için zorlama,
- Din değiştirip Hristiyan olmaları için yapılan baskı,
- Türklere özgü kıyafetlerin kullanımının yasaklanması,
- Dini alanlara zarar verme ve talan etme.

29 Eylül 1913'te Balkan savaşı sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı arasında İstanbul'da yapılan barış antlaşmasına göre Bulgaristan, Türklerin eski haklarını kabul edip tekrar verileceğini belirtmiştir[32] ayrıca Türklerin kendi isimlerini kullanma hakları da geri verilmiştir[33]

Dönem İçerisinde Yaşanan Anlaşmalar 1. İstanbul Protokolü Ve Sözleşmesi (1909)

1908'de Bulgaristan'ın Bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Osmanlı ve Bulgaristan arasında 1909 yılında yapılan bir antlaşma gereğince;

---

[29] Bilal Şimşir, (1986), *Bulgaristan Türkleri (1878 - 1985)*, I. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul s. 48-49
[30] Bilal Şimşir, (1986), a.g.e. s. 51-54
[31] Ömer Turan, (1995). *Bulgaristan Türklerinin Bugünkü Durumu*, Yeni Türkiye, Yıl 1, Sayı 3, Ankara. s. 295
[32] Beğlan Toğrol, a.g.e. s. 71
[33] Ömer Turan, (1995), a.g.e. s. 295

- Bulgaristan'da yaşayan Türkler ve Müslümanlar dinsel hakları ve örgütlenmeleri konusunda belirli haklara sahiplerdir[34].
- Bulgaristan halkının yararlandığı tüm hak ve özgürlüklerden Türk azınlıkları da faydalanabilecektir.
- Türkler kendi eğitim kurumlarını, dini ibadet alanları koruma ve varlıklarını sürdürme hakkına sahiptirler.

İstanbul Barış Antlaşması Ve Müftülerle İlgili Sözleşme (1913)

Balkan savaşlarının bitmesiyle 1913 yılında Osmanlı ve Bulgaristan arasında bir antlaşma yapılmıştır[35]. Bu antlaşmaya göre[36];

- Bulgaristan'ın hâkimiyetine giren bölgelerde yaşayan Türk ve Müslüman olan kişiler Bulgaristan vatandaşlığına geçirilmiş ve eğer tekrar Türk vatandaşı olmak isterlerse 4 sene sonra tekrar Türk vatandaşlığına dönebilmekteydiler. Bu bağlamda yaşı küçük çocuklarda reşit olduktan sonra istedikleri devletin vatandaşlığını tercih edebilmekteydiler.
- Üstte belirtilen madde bağlamında 4 yılın ardından tekrar Türk vatandaşlığına dönmek isteyen kişiler, Türk vatandaşlığına geçtikten sonra dört yıl içerisinde Osmanlı topraklarına göç etmekte zorunlulardı. Bu göç esnasında yanlarına kendi mallarını alabilirler ve bu mallar için gümrükte bir para ödemeleri gerekmiyordu.
- Bulgar vatandaşlığını tercih eden Türkler ise, Bulgarlardan farklı görülmeyecek ve onların sahip oldukları tüm haklara sahip olacaklardı.
- Bu antlaşmaya ek olarak görüşülen bir diğer konu ise müftülüklerdir. Müftülerin görevleri ve sorumlulukları belirlenmiştir[37]

---

[34] Ömer Lütem, (2003); *Tarihsel Süreç İçinde Bulgaristan Türklerinin Hakları,Balkan Türkleri*,Asam Yayınları,Ankara. s. 45

[35] Nevzat Gündağ, (1987), *1913 Harbi Trakya Hükümet-İ Müstakilesi*, Iı.Baskı, Ankara. s. 148

[36] Cengiz Hakov, (2002), *1913 Yılında İstanbul'da İmzalanan Bulgar-Türk Antlaşması Ve Bulgaristan Türk-Müslüman Nüfusun Hakları*, 13.Türk Tarih Kongresi Ankara: 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler Iıı:Cilt-I.Kısım,Ttk Basımevi Ankara. s.421

[37] Ömer Lütem, (2003); a.g.e. S. 45-46

Neuilly Barış Antlaşması (1919)

Birinci Dünya Savaşından zafer elde edemeyen Bulgaristan, 27 Kasım 1919'da İtilaf devletleri ile bir barış antlaşması imzaladı. Bu antlaşmanın 4. Maddesi gereğince Bulgaristan Devleti ülkesinden bulunan azınlıkları ve onların haklarını koruyacağını kabul etmiştir. Azınlık grupların bulunduğu bölgelerde Bulgaristan Devleti, bu azınlık gruplarının dini ve eğitim kurumlarına ekonomik anlamda yardım edecektir[38].

1909-1944 yılları arasında Türkler üzerindeki Bulgar baskısı

I. Dünya Savaşının ardından Bulgaristan'da yönetime Aleksandar Stamboliyski önderliğindeki Çiftçi Partisi (1914-1923) geçmiştir. Stamboliyski savaşın ardından yapılan antlaşmalara ve bu antlaşma maddelerinde de geçen azınlık hak ve özgürlüklerine uydu ve azınlık haklarını korudu. Ancak 1923 senesinde Çiftçi Partisi hükümetine yapılan bir darbe sonucu bu parti kapatıldı ve Stamboliyski kurşunlanarak öldürüldü. Bu olayın ardından Bulgaristan 1944 yılına dek Faşistler tarafınca yönetildi. Bunun bir sebebi olarak Bulgaristan'da Milliyetçilik duygusu arttı ve Bulgaristan'da yaşayan Türkler için azınlık olma durumu giderek zorlaşmaya başladı[39]. Çifti partisi yönetiminde azınlık haklarının korunması ve azınlıklarla ilgili düzenlemeler yapılsa da Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik göçler sürekli olarka devam etmiştir. Bir veriye göre 1913-1934 seneleri içerisinde Bulgaristan'dan her sene ortalama olarak 10 ila 12 bin Türk göç etmiştir[40]. 1923 ve 1950 seneleri içerisinde Türkiye'ye Bulgaristan'dan göç eden Türk sayısı 213.618 kişidir[41].

Birinci Dünya savaşı sonrasında 18 Ekim 1925 yılında Türkiye ve Bulgaristan, 'Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması ve İkame Sözleşmesi' imzalamıştır.

---

[38] Bilal Şimşir, (1986), *Bulgaristan Türkleri (1878 - 1985)*, I. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul s. 374-375

[39] Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara 2012,, s. 66-68

[40] Ayşegül İnginar Kemaloğlu, (2012), *Türk Göçü (1985-1989)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi., s. 30

[41] Bülent Yıldırım, (2018). *Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu.* İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 60

Cumhuriyet döneminde Bulgaristan Devletindeki azınlıklarla ilgili yapılan ilk antlaşma olan bu antlaşma gereğince; "*Taraflar Bulgaristan Türklerinin ve Türkiye Bulgarlarının isteğe bağlı göçlerine hiçbir engel çıkarılmamasını kabul ederler. Göçmenler yanlarında taşınır mallarını ve hayvanlarını götürmek ve taşınmaz mallarını serbestçe tasfiye etme hakkına sahip olacaklardır. Taşınmaz mallarını kesin gidişlerinden önce tasfiye etmemiş olanlar göç gününden başlamak üzere iki yıllık bir süre içinde bu tasfiyeyi yapmak zorundadırlar. Malların tasfiyesinden elde edilen paraları ilgililerin dışarı çıkarma biçimi konusunda iki hükümet arasında bir anlaşma yapılacaktır.*[42]"

Yapılan antlaşmalarla Osmanlı ve Bulgaristan arasında bir yakınlık kurulmasına rağmen, 1923 senesinden sonra ortaya çıkan 'Rodna Zaşita' ve 'Trakya Komiteleri' adlı Faşist Bulgar örgütleri "Bulgaristan Bulgarlarındır, Bulgaristan'da başka ırklara hayat hakkı yoktur.[43]" sloganları ile faaliyete geçmeleri ile Bulgaristan'da ki Türkler bir ayrım ve dışlamayla karşı karşıya kalmışlardır. Bulgaristan'da ki Faşist yönetim Türklere karşı düzenlemeleri kaldırmış ve Bulgaristan'da bulunan Türk eğitim kurumlarında Osmanlıca dilinin kullanılmasına karar vermiştir[44]. Faşist hükümet ilerleyen zaman içerisinde bir yeni karar daha alarak Türkçe diliyle yayın yapan tüm gazetelerin üretimini durdurma kararı almıştır[45].

2.1.4. Komünist Partisi İktidarı Dönemi

Bulgaristan, 2. Dünya Savaşında Almanya ile birlikte mücadele etti. Karşı tarafta olan Sovyet Birliği Bulgaristan'a 5 Eylül 1944 yılında savaş ilan etti ve bu tarihte üç gün sonra Bulgaristan'ı işgal etti. 9 Eylül 1944'te Bulgaristan'da bulunan Faşizm karşıtı grupların ve Sovyetlerinde desteğini alan Vatan Partisi bir darbe ile

---

[42] İsmail Soysal, (1983). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları (1920-1945)*, C. I. Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu. S. 260-263.

[43] Hasan Demirhan, (2017). *Canlı Tanıklarıyla Belene Toplama Kampından Anavatan Türkiye'ye Zorunlu Göç*; Hasan Demirhan, *Geçmişten Günümüze Göç* (Cilt 2, s. 361-377). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları., s. 333

[44] Türkiye'de yapılan harf inkılabının ardından Türkiye Cumhuriyeti, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin de Yeni Türk alfabesini öğrenebilme hakkı olduğunu ve Türk okullarında bu yeni alfabenin okutulması için gerekli izinleri temin etmesine rağmen hükümet buna karşı çıkmıştır. (Bilal Şimşir a.g.e., s.151).

[45] Bilal Şimşir, a.g.e., s. 34

hükümeti ele geçirdi. İlerleyen yıllarda Vatan Partisi ülkeyi yönetse de 8 Eylül 1946 yılında bir halk oylaması ile Bulgaristan devletine hâkim olan Krallık anlayışı son buldu ve Bulgaristan resmi olarak 15 Eylül 1946'da Cumhuriyet rejimine geçiş yaptı. 27 Eylül 1946 yılında hükümetin kurulması ve yöneticilerin seçilmesi için bir seçim yapıldı ve seçimi oy çoğunluğuyla Vatan Partisi ve destekçisi olan partiler kazandı. Meclis 465 kişiden oluşuyordu ve seçim sonucunda Vatan Partisi ve onu destekleyen partiler 364 kişilik bir alana sahip olmuşlardı. Bu alanın büyük çoğunluğunu ise Vatan Partisi içerisinde yer alan Bulgaristan Komünist Partisi oluşturmaktaydı. Bulgaristan Komünist Partisi seçimler sonrasında meclis içerisine 277 kişi sokmuştur[46]. Bu seçim döneminde Bulgaristan'da yaşayan Türkler'de Vatan Partisine destek vermiştir çünkü Vatan Partisi Bulgaristan'da yaşayan azınlıklar için gerekli düzenlemelerin veyaptırımların yapılacağını söylemiştir[47]. Kasım ayında Vatan Cephesi bir hükümet kurmuş ve yönetici olarak Bulgaristan Komünist Partisinin sekreteri Georgi Dimitrov seçilmiştir[48]. Hükümetin kurulmasının ardında geçen birkaç yıl içerisinde devlet adamları halkına verdikleri sözleri tutmuş, özellikle azınlıklar ile ilgili pek çok düzenleme yapılmıştır ancak 12 Ekim 1946'da özel okul olarak geçmekte olan Türk okullarının devlete bağlanması ile Türklere yönelik olumsuz yaptırımlar başlamıştır[49]. Bu bağlamda hükümet bu kararın Türk azınlıklar için faydalı olacağını söylemekte ve bu sayede Türkler üzerinden ekonomik anlamda bir yük kalkacağını savunup aynı zamanda da Türk öğretmenlerinin daha iyi haklara kavuşacağını belirtmektedirler[50]. Ancak ülkede bulunan Türk azınlıklar bu duruma karşı çıkmışlardır çünkü okulların devlete bağlanması durumunda verilen eğitim devlet tarafından belirlenecekti ki bu da hükümetin Türklerin asimile edilerek Bulgarlaştırılması politikasına yarar sağlayacak bir durumdu.

4 Aralık 1947 yılında Marksist bakış açısıyla bir anayasa düzenlendi ve yürürlüğe girdi. Bu anayasada azınlıklar ile ilgili düzenlemeler olsa ilerleyen yıllarda soğuk savaşında etkisiyle Bulgaristan ve Türkiye arasındaki iyi ilişkiler durmuş ve

[46] Ali Dayıoğlu, (2005). *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı.* İstanbul: İletişim Yayınları., s. 275-276
[47] Fevziye Maral, (2013). *Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 Göçü*. İstanbul: Ayrım Yayınları., s. 26-28
[48] Ali Dayıoğlu, a.g.e. s. 275
[49] Ali Dayıoğlu, a.g.e. s. 280
[50] Bilal Şimşir, (2012), *Bulgaristan Türkleri*, Ankara, s. 202

birbirine düşman iki devlet ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Bulgaristan devlet başkanı ülkedeki Türk azınlıklara düşmanlarla işbirliği yapmayı bırakmalarını, İstanbul'a doğru değil Sofya'ya doğru bakmalarını söylemiştir. Bunun akabinde 4 Ocak 1948'de BKP tarafından alınan bir karar doğrultusunda Türk azınlıklar, gönderilmesi gereken, işe yaramaz ve tehlikeli olan unsurlar olarak kabul edildi. Daha sonra Dimitrov yaptığı bir konuşmada Bulgaristan topraklarında yaşayan ancak Bulgar olmayan kişilerin toplumun en büyük problemlerinden biri olduğunu söylemiştir[51].

Tarım alanlarında başlayan düzenlemeler çerçevesinde Türklere ait olan topraklar ellerinden alınarak bu tarım alanlarında bir kooperatifleşme başlandı[52]. Bu durum Türklerin asimile edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır çünkü birkaç köyün belirli bir alana bağlı olarak çalışmaya başlaması mecburi olarak bir kültür değişimi yaşattı. Eskiden kapalı bir şekilde kendi aralarında yaşayan Türkler bu durum sonucunda diğer Bulgar köylerinden olan insanlarla tanışmak ve onlarla belirli bir alanı paylaşmak suretiyle kapalı toplum olma özelliklerini kaybettiler veyavaş yavaş Bulgarların hayat tarzına adapte olarak onlar gibi yaşamaya başladırlar.

İlerleyen zaman içerisinde artan baskılardan dolayı pek çok Türk ülkesine geri dönmek istese de Komünist Hükümet ülkeden göç edilmesini 30 Kasım 1951'de yasakladı[53].

1954 senesinde Dimitrov'un yerine geçen Jivkof yönetimi de Türklere karşı politikaları değiştirmemiş ve aynı şekilde eski iktidar gibi bastırma ve yıldırma politikalarına devam etmiştir.

2.1.5. Demokratik Dönem (1989 Sonrası)

10 Kasım 1989 yılında Jivkof yönetiminin yıkılmasının ardından Bulgaristan konseyi, 1984-1989 yılları içerisinde Türklere karşı yapılan olumsuz davranışları kabul etmiş ve bunların tekrar olmayacağını, düzeltileceğini söylemiştir. Komünist dönemde getirilen Türklerin isimlerini değiştirme zorunluluğu, Türkçe

[51] Ali Dayıoğlu, a.g.e. s. 281
[52] Fevziye Maral, a.g.e. s. 30
[53] Bilal Şimşir, (2012) *Bulgaristan Türkleri*, Ankara, s. 247

konuşma yasağı vb. uygulamalar son bulacaktır[54]. Ayrıca 1989 senesinden sonra kurulan 160 civarı siyasi partinin yalnızca 4 tanesi Türklere aitti. Bu partiler:

- Demokratik Gelişim Hareketi (DGH),
- Türk Demokratik Partisi (TDP),
- Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH),
- Demokratik Adalet Partisi (DAP) şeklindedir.

1994 yılının Aralık ayında yapılan seçim sonuçlarında seçimleri Bulgaristan Sosyalist Partisi kazanmıştır. Türklerin Bulgarlaştırılmaya çalışıldığı Komünist hükümet döneminde başkanlık yapan Dimitrov, kurulan yeni hükümette Eğitim, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı görevine getirilmiştir ve bu bağlamda Türklere karşı baskı yapan ve olumsuz davranışlarda bulunan emniyet görevlileri de daha önemli görevlere getirilmişlerdir[55]. Dönemin hükümeti, Bulgaristan'da ki Müslümanlar tarafından seçilen Başmüftü Fikri Salih'i görevden alarak onun yerine Nedim Gencev'in bir yandaşını getirmiş ve Diyanet Kurulu Başkanlığına da Nedim Gencev geçmiştir. Yeni görevlendirilen kişileri Müslümanların kabul etmemesi üzerine ülkede bir sorun yaşansa da olay yargıya taşınmış lakin atamaların reddi kabul edilmemiştir[56]. 1990'li senelere gelindiğinde Bulgaristan'da çeşitli sıkıntılar baş göstermiş ve ülkede çok büyük siyasi, ekonomik ve sosyal sıkıntılar oluşmuştur[57]. Ülke genelinde etkili olan kargaşa ortamından sonra büyük çaplı bir hükümet aleyhine gösteri yapıldı ve bu gösteriler 1997 senesinde Meclis'in yakılmasına kadar gitmiştir. Bir iç savaş ortamı oluşmasından korkan hükümet istifa etti ve ülke erken seçime gitti[58]. Bu seçimi Demokratik Güçler Birliği Partisi kazandı. Seçimlerde HÖH, Türklerin bile ancak yarısından oy alabilmiştir[59].

---

[54] Ömer Turan, (Temmuz-Ağustos 1997), *Balkan Türklerinin Dini Meseleleri*, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 16, Ankara: s. 1747
[55] Ömer Turan, (1995), a.g.e. s. 298-299
[56] Ömer Turan, (Temmuz-Ağustos 1997), a.g.e. s. 1747
[57] Mustafa Kahramanyol, (Temmuz-Ağustos 1997), *Tuhafetül Siyaset Yeni Türkiye*, Yıl 3, Sayı 16, Ankara.: S. 1742
[58] İsmail Çavuş, (Temmuz-Ağustos 1997), *Hayal Değirmenleri Durdu*, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 16, Ankara. S. 1776-78
[59] Ömer Turan, (Temmuz-Ağustos 1997), a.g.e. s. 1747

2.2. Bulgaristan Coğrafyası ve Nüfus Dağılımı

2.2.1. Coğrafi Konumu, Sınırları ve Nüfusu

Avrupa'nın Güneydoğusunda yer alan Balkan Yarımadasının üzerinde bulunan Bulgaristan, 41° 14' ile 44° 13' K enlemleri ile 22° 22' ile 28° 37' D boylamları arasında bulunmaktadır[60]. Ülkenin en uç bölgeleri işe şu şekildedir[61]:

- Güneyde Veyka Zirvesi,
- Batıda Kitka Zirvesi,
- Kuzeyde Timok deresinin ağzı,
- Doğuda ise Şabla Burnudur.

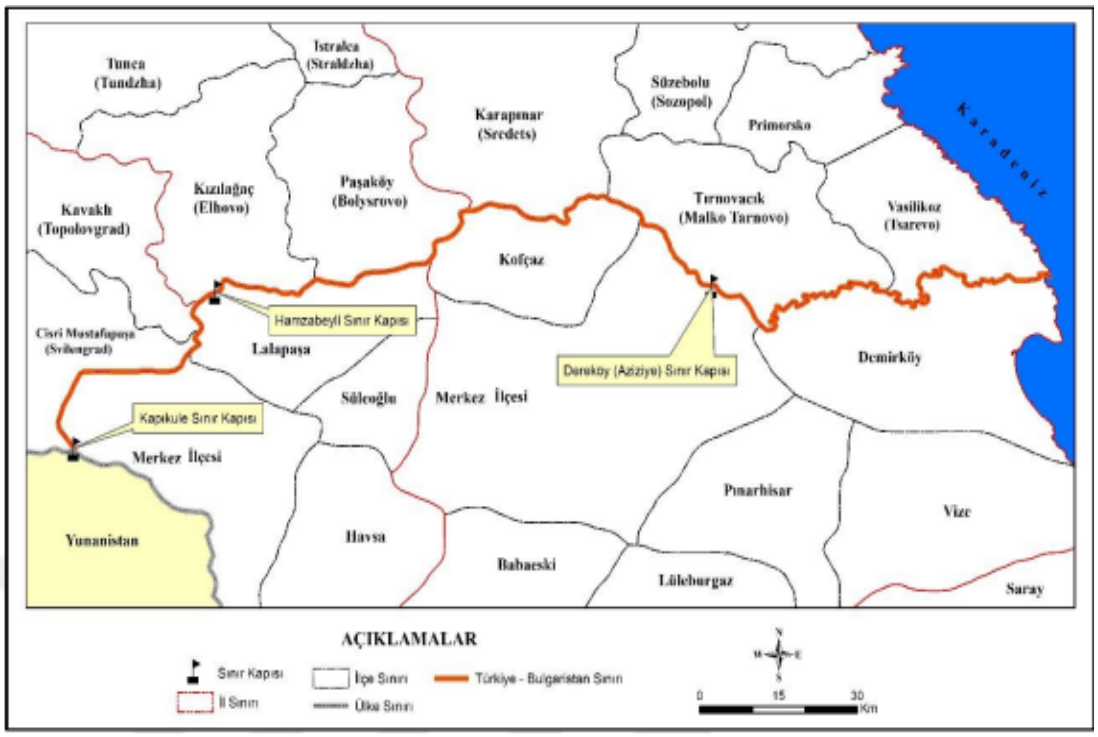
Bulgaristan, yüz ölçümü bakımından 110.910 km^2'dir[62]. Atasoy tarafından Bulgaristan 'Merkezi Balkan Ülkesi' olarak tanımlanmaktadır çünkü tüm çevre komşu ülkeleri balkan devletleridir[63]. Kuzeyde Romanya, Batıda Sırbistan, Güneyde ise Yunanistan ile komşudur (Harita 1) .



Harita 1. Bulgaristan Konum Haritası

[60] Emin Atasoy, *Beşeri Ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, Ed. Ahmet Emin Atasoy, Bursa: Mkm Yayıncılık, 2010, S. 206.
[61] Emin Atasoy, a.g.e. s. 206.
[62] Ramazan Özey, *Avrupa Coğrafyası*, 3. b., İstanbul: Aktif Yayınları, 2015, s. 353
[63] Emin Atasoy, (2010), *Bulgaristan'ın Coğrafi-Jeopolitik Konumu veyansımaları*, Bursa, U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 11, S. 18, s. 3.

Bulgaristan ve Türkiye arasında 269 kilometrelik bir sınır hattı bulunmaktadır ve bu hat Kapıkule Gümrük Kapısının güneybatı bölgesinden başlayıp Karadeniz'e kadar sürmektedir[64]. Bu sınır hattı Balkan savaşlarının ardından belirlense de Lozan antlaşması ile onaylanmıştır[65]. Bu sınır hattında yalnızca Türkiye Devletinin değil, Orta Doğu ülkelerinin de kullanarak Avrupa'ya geçiş yaptıkları Hamzabeyli, Dereköy ve Kapıkule sınır kapıları bulunmaktadır. Kapıkule sınır kapısı karayolu ve demiryolu ulaşımı ile batı ve orta Avrupa ülkelerine ulaşım sağlarken, Doğu Avrupa ülkelerine erişim sağlamak isteyen kişiler Hamzabeyli ve Dereköy sınır kapısını tercih etmektedirler[66]. (Harita 2.)



Harita 2. Türkiye-Bulgaristan Sınır Haritası.

Bulgaristan'ın bulunduğu topraklarda tarih boyunca Avarlar, Hunlar, Peçenekler, Kıpçaklar vs. gibi pek çok Türk boyu hâkimiyet kurmuş, en son ise Osmanlı yaklaşık olarak 500 yıl bu bölgeyi kendi hâkimiyetine katmıştır. İlerleyen zaman içerisinde yapılan savaşlar ve antlaşmalar sonucunda ise Bulgaristan'da önce

[64] Hayati Doğanay, Orhan Fatih, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, 4. b., Ankara: Pegem Akademi, 2019, s. 86
[65] Hayati Doğanay, a.g.e. s. 87
[66] Hayati Doğanay, a.g.e. s. 87-88.

bir Bulgar Prensliği ardından bir Bulgar Krallığı ve en sonunda ise yılında Bulgaristan Cumhuriyeti kurulmuştur[67].

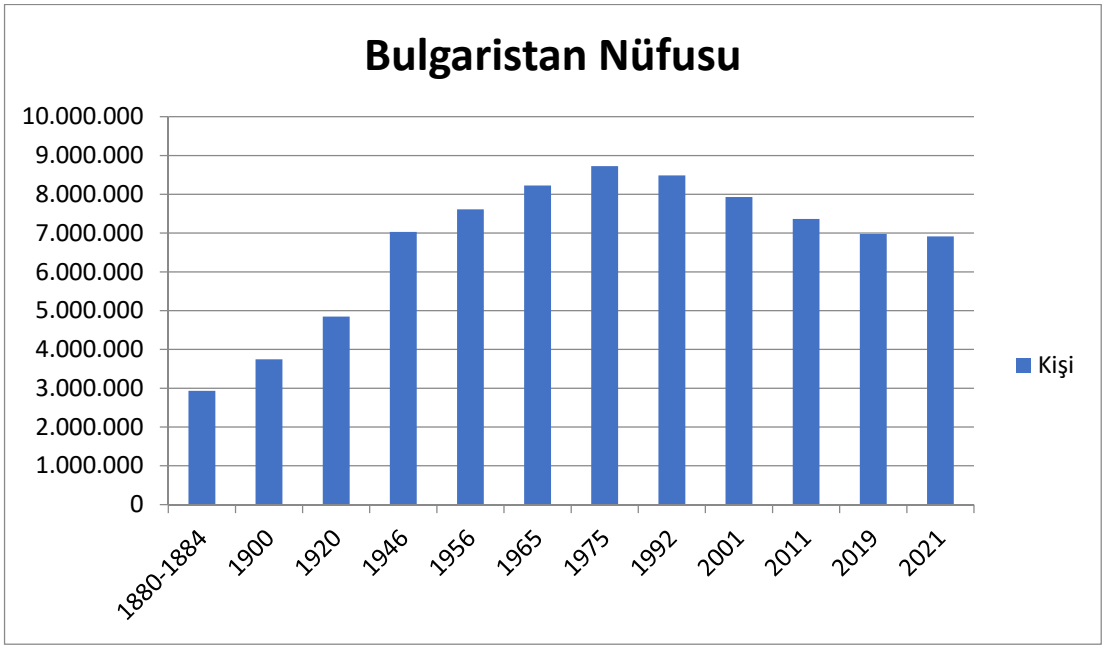
1877-1878 Rus ve Osmanlı arasında yapılan savaşın ardından Tuna bölgesinin Bulgaristan'a verilmesi ve burada bir Prenslik kurulmasının ardından Bulgar devletindeki ilk nüfus sayımı 1880 yılında olmuştur. Bulgaristan nüfusu 1880 yılından 1975 yılına dek sürekli olarak artış göstermiştir. Ancak Bulgaristan, 1975'ten sonra nüfus bakımından bir düşüş yaşamıştır.(Grafik 1.) Ülke Nüfusu 1975 yılında 8.727.771 kişi olmuş ve bu tarihten sonra nüfus azalmaya başlamıştır. (Tablo 1.)

Tablo 1. Bulgaristan Nüfusu[68]

YIL	BULGARİSTAN NÜFUSU
1880-1884	2.932.949
1900	3.744.283
1920	4.846.971
1946	7.029.349
1956	7.613.709
1965	8.227.966
1975	8.727.771
1992	8.487.317
2001	7.928.901
2011	7.364.570
2019	6.975.761
2021	6.916.548

[67] Bülent Yıldırım, (2019), *Bulgaristan Ve Bulgaristan Türkleri (1878-1938)*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 16-29.

[68] Yıldırım Bülent, Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu (Bulgar İstatistik Kurumunun Verilerine Göre 1880-2011), İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018, s. 76-95.,https://www.nsi.bg/en adresinden güncel verilere 4.11.2021 tarihinde erişilmiştir.



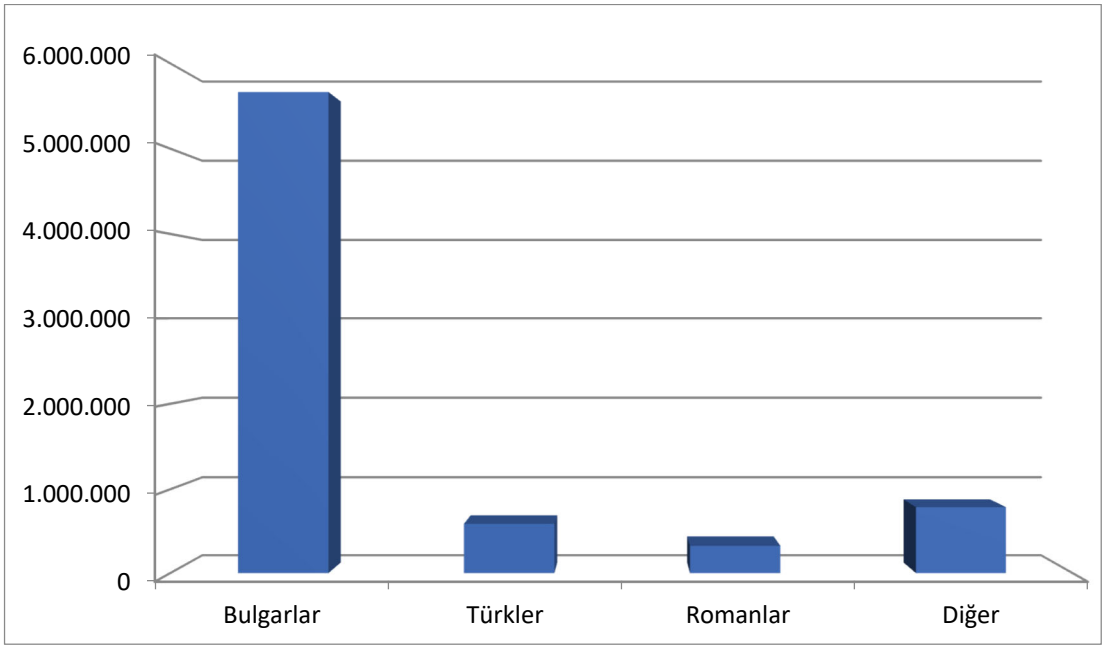
Grafik 1. Bulgaristan Nüfusu[69]

Bulgaristan, coğrafi konumu dolayısıyla tarih boyunca farklı etnik kökenli insanlara ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde Bulgaristan'da halen daha Ermeniler, Bulgarlar, Türkler, Rumlar gibi pek çok etnik olarak farklı olan İnsan bir arada yaşamaktadır. Ülkede yaşamakta olan en kalabalık etnik grup Bulgarlardır. 2011 yılında yapılmış sayıma göre ülkedeki nüfusun %84.8'i Bulgar olarak tespit edilmiştir. Bunu sırayla Türkler ve Romanlar takip etmektedir. (Tablo 2.)

Tablo 2. Bulgaristan'da yaşayan etnik gruplar[70]

ETNİK GRUP	**NÜFUS**
Bulgarlar	5.664.624
Türkler	588.318
Romanlar	325.343
Diğer Etnik Gruplar	786.285

[69] Bülent Yıldırım, a.g.e. s. 76-95
[70] https://www.nsi.bg/en adresinden 4 kasım 2021 tarihinde erişilmiştir.



Grafik 2. Bulgaristan Devletinde Bulunan Etnik Gruplar[71]

2.2.2. Bulgaristan'da Türk Nüfusu

Bulgaristan'da yaşayan Türkler, bu bölgeye Osmanlı zamanında gitmiş olan Türklerdir. Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlarda yaptığı fetihlerin ardından Anadolu'dan göç ederek çoğunluğu Yörük olan bu kişiler o zamanlar Osmanlı'nın hâkim olduğu Bulgaristan topraklarına yerleşmişlerdir. Osmanlı Balkan savaşlarının ardından Bulgaristan'ın önce ülke içerisinde daha sonra da tam manada bir bağımsızlık kazanmasıyla birlikte yapılan anlaşmalar, göçler ve mübadeleler sonrasında pek çok Türk Bulgaristan'dan göç ederek tekrar Anadolu'ya gelmiştir. Bu durum Bulgaristan Nüfusu içerisinde ki Türklerin sayısında bir azalma yaşanmasına sebep olmuştur. Belirli seneler içerisinde Bulgaristan Devletindeki Türk nüfusunun değişimi şu şekildedir[72];

- 1920'li yıllarda Türk nüfusu 700 bin civarıdır.
- 1956 yılında yapılmış nüfus sayımına göre Türklerin Nüfusu 656 bin civarındadır.

[71] https://www.nsi.bg/en adresinden 4 kasım 2021 tarihinde erişilmiştir.
[72] https://www.nsi.bg/en adresinden 6 kasım 2021 tarihinde erişilmiştir

- 2011 yılı verilerine göre Bulgaristan'da bulunan Türklerin sayısı 590 bin civarındadır.

2.2.3. Bulgaristan'da Müslüman Nüfus Dağılımı

Bulgar devletine İslam dininin gelmesiyle ilgili iki ayrı görüş mevcuttur. Bu görüşlerden ilki Muhammed Hamidullah'ın görüşüdür. Ona göre İslam dini Bulgaristan'a 10. Yy'da gelmiştir[73]. Buna karşın bir diğer görüşe göre ise İslam Bulgaristan'a 14. Yy.'da gelmiştir. Bu görüşün sahibi olan Aleksandır Popoviç'e göre, Bulgaristan devletine İslam'ın gelmesi diğer Balkan devletleriyle aynı zamanda olmuş, bu da Osmanlı'nın bu bölgeleri fethetmesi sonucu gerçekleşmiştir. Bu fetihler de dönem olarak 14. Yy. zamanlarına denk geldiği için Bulgaristan'a İslam dininin gelmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir[74]. Bu bölgede İslam dinine mensup kişilerin yaşamalarında etkili olan bir faktör olarak karşımıza toprak verimliliği gelmektedir. Bulgaristan'ın verimli toprakları Türkler için cazip bir yaşam alanı olarak görülmüş ve bu bölgelere göçler yapmışlar, bu göçler sonucunda da İslam dini Bulgaristan devletine gelmiştir. 14. Yy.'ın sonlarına doğru başlayan Türk göçleri 18. Yy.'a kadar sürmüş ve bu göçler sayesinde bölgede Müslümanlık yayılmıştır. Antonina Jeliaskova bu durumu açıklarken bu Müslümanlaşma sürecinde Osmanlı'nın bir zorlama yapmadığını, aksine bölge halkının zaman içerisinde Müslüman kişilerin yaşamlarını gördükten sonra kendi istekleriyle dinlerini değiştirdiklerini söylemektedir[75].

Bulgaristan'da yapılan nüfus sayımları doğrultusunda nüfusun giderek azaldığı görülmektedir. Buna etkisi olan bir faktör olarak doğum oranlarının azalması karşımıza çıksa da bir diğer yandan ülkeden dış ülkelere yapılan göçlerin de ülke nüfusunun azalmasında önemli bir etkisi vardır. Göçler Türkiye'nin de içinde olduğu pek çok Avrupa ülkesine yapılmaktadır. Pek çok yere göçlerin olmasının temel sebebi ise Bulgaristan Anayasasında da belirtildiği üzere Bulgaristan devletinin çok uluslu bir yapıya sahip olup içerisinde pek çok farklı milletten insan barındırmasıdır. Çoğulcu Demokrasi anlayışına sahip olması da ülkede çok sayıda azınlık

[73] Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, Çev. Cemal Aydın, TDV Yay., Ankara, 2004, s.315.
[74] Popoviç, a.g.e., s. 69
[75] Jeliaskova Antonina,"Formirane Na Muslümanskite Obştnosti i Kompleksite na Balkanskite İstoriografi", Antonina Jeliaskova, Bojidar Aleksiev, Jorjeta Nazırska (ed.), Müslümanskite Obştnosti na Balkanite i v Bılgaria, İMİR, Sofia, 1997, s.52-53.

bulunduğunun bir göstergesi olarak görülebilir. Devlet içerisinde pek çok ulus olduğu gibi buna bağlı olarak pek çok din bulunmaktadır.

Bulgaristan'da resmi kaynaklı verilere göre 966.978 Müslüman yaşamakta ve bu Müslümanlar Mezheplerine göre ayrılmaktadır. Bu ayrım şu şekildedir:

- 913.957 kişi Sünni
- 53.021 kişi Alevidir.

1992 yılında yapılmış bir sayıma göre ise bu veriler şu şekildedir[76]:

- 1.026.758 kişi Sünni,
- 83.537 kişi Alevidir.

Bununla birlikte aleviler genellikle kuzeyde Akkadınlar bölgesinde yaşam sürmektedir. Burada ifade edilmekte olan verilerle ilgili bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Öncelikle bazı Müslümanlar isim değiştirdikleri için Bulgar vatandaşı olarak görülmekte ve bu sayımlara dahil olamamaktadır ve bunun yanı sıra mezhep bakımından yapılan ayrılıklarda bir sorun vardır çünkü Bulgaristan'da kaynaklara göre Şii mezhebine dahil olan kişiler yaşamamıştır. Halk arasında Alevi ya da Kızılbaş olarak bilinen gruplar sayımlarda Şii mezhebine dahil olan kişiler olarak belirtilmiş ve bir bilgi yanlışlığı yapılmıştır. Melikoff bu konu hakkında yaptığı bir araştırmaya göre Türkiye ve Bulgaristan'da yaşayan Aleviler arasında belirgin bir şekilde kendini gösteren tek farklılığın Bulgaristan'da bulunan Alevilerin Hacı Bektaş'a Türkiye'deki Aleviler kadar önem vermemeleridir[77].

Resmi veriler temel alınarak yapılan incelemelerde Bulgaristan Devletinin nüfus kaybı yaşadığı görünse de daha özel anlamda yapılan bir incelemede ülkedeki Müslüman nüfusunda giderek azaldığı görülmektedir. Bu iki azalmanın da ana sebebi dış ülkelere yapılan göçlerdir. Müslüman nüfus kültürel anlamda Türkiye'ye, çalışma anlamında ise Batı ülkelerine göç etmektedir. 20. Yy.'ın ilk dönemlerinde Bulgaristan nüfusunda Müslüman nüfusun oranı %17,2 olarak görülürken güncel olarak baktığımızda bu oran %12,9'a kadar gerilemiştir. Müslümanların

[76] https://www.nsi.bg/en adresinden 6 kasım 2021 tarihinde erişilmiştir
[77] Melikoff İrene, (1999), *Razmisli po Problema Bektaşi-Alevi, İslâm i Kultura (izsledvania),* Galina Lozanova, Lübomir Mikov (ed.) İMİR, Sofia, s.13,14.

Bulgaristan'da yaşadıkları belirli yerler vardır ve bu yerlerden en kalabalık Müslüman nüfusuna sahip olan yer Kırcaali bölgesidir. Bu bölgeyi sırayla Hezargrad, Şumnu, Burgaz, Filibe, Yukarı Cuma bölgeleri takip etmektedir[78].

Bulgaristan devletinde pek çok farklı etnik gruptan insanlar İslam dinin tercih etmişlerdir. En çok Müslüman olan etnik grup ise Türkler olarak öne çıkmaktadır. Çingeneler, Pomaklar ve Tatarlar da Müslüman olan etnik gruplar içerisinde yer almaktadırlar. Türkiye'de Tatarlar ve Çingeneler ayrı bir etnik grup olarak görülmez iken Bulgaristan bu kişileri ayrı olarak değerlendirmektedir. Bulgaristan bilim adamlarının çoğuna göre Pomaklar İslam dinine geçen Bulgarlar olarak tanımlanmaktadır[79]. Onların İslam dinine geçmesinde ekonomik sebepler ve Osmanlı'nın zorlamaları olduğu görüşü gerçeği yansıtmamakta, Osmanlı Balkan fetihlerinin ardından fethettikleri bölge halklarına İslam dinine geçmeleri için bir baskı uygulamamıştır. Osmanlı'nın adil ve iyi yönetiminin yanı sıra bölgelere yapılan iskânların ardından bölge halkının Müslüman hayatı görerek İslam dini yaygınlaşmıştır[80].

2.3. Bulgaristan'da Türk/Müslüman Kökenli Vatandaşların Karşı Karşıya Kaldığı Problemler

Bu başlık altında Bulgaristan devletinde yaşayan Türklerin ve Müslümanların karşı karşıya geldikleri zorluklardan bahsedilecektir. Türkçe konuşma yasağı, kıyafet yasağı, Türkçe müzik yasağı vb. birçok baskı ve kısıtlama altında kalan insanların bu baskılarla nasıl başa çıktığı, ilerleyen zaman içerisinde bu baskılar sebebiyle göç etmelerine de değinilecektir.

2.3.1. Bulgaristan Devletinin Türk/Müslüman Kökenli Vatandaşlarına Yönelik Dil Politikası

Bulgar devleti ülke içerisinde yaşayan Müslümanlara ve Türklere yönelik baskı politikaları uygulamıştır. Bu uygulamalara dil kökenli bakıldığında Türkçe yasağı, Türkçe bölgelerin adlarının değiştirilmesi ve insanların Türk isimlerini zorla

[78] Ali Dayıoğlu, a.g.e. s. 496
[79] Orlin Avramov, (2004), *Nie İ Drugite(za maltsinstvata i pravoto)*, İMİR, Sofia, s. 34.
[80] Ahmet Cevat Eren, (1964), *Pomaklar*, İslâm Ansiklopedisi, MEB Basımevi, İstanbul, c.9, s. 574

değiştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan bu baskıları tek tek ayrı başlıklar halinde çalışmamız içerisinde açıklanacaktır.

Türkçe Yasağı

Türkler ve Bulgarlar arasında önemli bir farklılık olarak görülen dil farkı, devlet yöneticileri tarafından büyük bir problem olarak algılanmış ve ülke genelinde Türkçe konuşmak yasaklanmıştır. Ancak diğer ülkelerin vereceği kötü tepkilerden çekinen Bulgar hükümeti bu kararı açıklamadı ve aldığı dil yasağı kararını idari önlemler yoluyla yürütmeye koydu. Ülkede o dönem Türkçe yasağına uymayan kişilere maddi cezalar uygulandı.

Türkçe Yer İsimlerinin Değiştirilmesi

Haskova Parti sekreteri olan Stoyanov, yaptığı bir konuşmada bölgesel isimlerin değişerek Bulgar diline uygun isimler alması gerektiğini söylemiştir. Bunun sebebi olarak bu bölgelerin hala geçmişten izler taşımasının ülke için olumlu olmadığını düşündüğünü dile getirmiştir.

Zorla İsim Değiştirme

Komünist yönetim daha önceleri Romanlar ve Pomaklara yaptığı gibi Türklere de adlarını değiştirmeleri konusunda baskı yapmıştır. BKP, Önceden isim değiştirme zorlamaları sırasında birçok sorunla karşılaştığından dolayı bu sefer daha sistemli ilerlemiştir. Bu sistem gereğince önce Türk azınlıklarının isyan etmesinin önüne geçmek amacıyla karma ailelerden başlanan bir asimile etme faaliyetleri yürütülmüştür. Bulgaristan'da kişilerden birinin Bulgar vatandaşı olduğu tüm evlilik biçimleri 'karma evlilik' olarak nitelendirilmiş, bu evlilikler içerisinde bulunan Türk ve Müslümanların bir Bulgar'la evlendiğinden dolayı ismini değiştirmesi zorunlu tutulmuştur[81]. Hükümet yalnızca bununla yetinmemiş, daha fazla kişinin ismini değiştirmesi için Türkler ile Pomaklar arasında yapılan evliliklere de isim değiştirme

[81] Nesrin Ersoy McMeekin, (2013), *Bulgaristan'ın Türklere Yönelik Politikası ve 1989 Büyük Göçü*, *Tarihe Not Düşmek: 1989 Göçü Giriş*, USAK Yayınları, Ankara, s.113

zorunluluğu getirmiştir. Smolyan ve Haskova'da 1984 senesine dek evlilikler sonucu ismi değiştirilen Pomak nüfusu 50 bini geçmiştir[82].

80'li yıllarda Bulgaristan ile Türkiye arasında pek çok yakınlaşma ve iki devlet arası görüşmeler yapılsa da Bulgaristan hükümetinin Türkler üzerine uyguladığı baskıda bir azalma bulunmuyordu. Bulgar devleti ülke içerisinde Türk nüfusun olmadığını söyleyerek, devlet içerisindeki Türklerin Bulgarlaştırılan Türkler olduğunu belirtmekteydi. 1984'ün Aralığında 'İsim Değiştirme Kampanyası' adı altına ülkedeki azınlıklara ve özellikle Türklere karşı bir isim değiştirme zorlaması kampanyası yürütülmeye başlanmıştır[83].

İsim değiştirme kampanyası dâhilinde kişilere isimlerini değiştirmeleri için verilen süre en fazla üç ay olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda isim değiştirme işlerinin aralıkta başlaması sebebiyle hükümet bu işlemleri şubat ayına kadar bitirmeyi öngörmekteydi. Bulgarlar arasında hızlı bir şekilde isim değiştirmeleri yapılan bu işlemlere 'yıldırım harekâtı' adı verilmiştir[84].

İsim değiştirme kampanyasının özellikle kış ayında yapılmasının da geçerli bir sebebi bulunmaktadır. Bölgesel anlamda havaların kötü olmasından kaynaklı olarak gazetecilerin isim değiştirilen bölgelere gidememesi ve bu zorunlu değişiklikleri haber yapamaması için hükümet tarafından kış ayı tercih edilmiştir.

İsim değiştirme faaliyetleri Bulgaristan'da çoğunlukla Türklerin bulunduğu Kırcaali bölgesinden başlamış ve bu bölgenin ardından Varna'ya, Deliorman'a ve Hacıoğlu Pazarcık bölgelere doğru ilerlemiştir. Bu yapılan Türkleri Bulgarlaştırma faaliyetleri dönemin başkanı Todorov tarafından şu şekilde açıklanmıştır; "*Yurttaşların, Türkçe–Arapça isimlerini yerine Bulgarca isimlerini geri almaları için yapılan işlemin güvenli bir biçimde gerçekleştirildiği ve Bulgaristan'ın tek uluslu bir*

---

[82] Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman, 1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi Uygulamaları, 89 GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç, Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi, Birinci Baskı, İstanbul, Ocak 2012, s.179

[83] Ersoy, Nesrin, McMeekin, a.g.e. s.109-111

[84] Atasoy, Emin, Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri, MKM Yayıncılık, Bursa, Mayıs 2011,s. 106-107.

devlet olduğunun altı çizilmiştir. Bulgar ulusu içerisinde öteki halklardan ve uluslardan hiç bir kesim yoktur.[85]"

Bulgaristan devletinde 1984'ten itibaren Türk azınlıklar için 'asıllarına dönmüş Bulgarlar' denmekteydi[86]. Kırcaali bölgesine 15 Aralık tarihi itibariyle giriş ve çıkışları yasaklayan Bulgar hükümeti, buraya gazetecilerin girişine izin vermiyor, ayrıca köydekilerin de dışarı çıkmalarına karşı gelmiyordu. Bu dönemde Sofya'da bulunan Türkiye Devletinin büyükelçisi Türklere yönelik yaptırımları şu şekilde ifade etmekteydi; "*Köylerin etrafı, milis (polis) ve gerektiği takdirde ordu birlikleri tarafından sarılıyordu. Yer yer tanklar ve köpekler de bu kuşatmaya katılıyordu. Köye giriş ve çıkış yasaklanıyor, Bulgar memurlar ev ev dolaşarak gönüllü isim değiştirme dilekçelerini dağıtıyorlar ve kişilerden bir Bulgar ismi seçmelerini istiyorlardı. Seçenlere hemen yeni kimlikleri veriliyordu. Tüm köy isim değiştirdikten sonra kuşatma kaldırılıyordu. Tabii mukavemet edenler oluyordu. Mesela bir Türk kadının polislere balta ile saldırdığını duymuştuk. Ancak direnenler, en azı dayak olmak üzere, şiddetle ve hunharca tepki görüyordu. İbret olsun diye kızların ırzına geçildiği de alınan haberler arasındaydı. Bu arada polisle itişmeler çatışmaya dönüşüyor, çoğunluğu Türklerden olmak üzere ölüm vakaları olduğu duyuluyordu. Şehir ve kasabalarda ise başka bir taktik uygulanıyor, Türkler teker teker belediyeye çağrılıyor, orada dilekçe imzalatılıyor ve yine orada Bulgar ismi alıyor veya kendilerine Bulgar ismi veriliyordu.*"[87]

2.3.2. Bulgaristan'ın Türk/Müslüman Kökenli Vatandaşlarına Yönelik Din Politikaları

Bulgaristan'da bulunan Müslümanlar ve Türkler yalnızca isim değiştirmek ve Türkçe dil yasağına maruz kalmamışlar, ayrıca dinlerine de Hükümet tarafından saldırılar gelmiştir. Bu bağlamda ülkede İslam dinini kötüleyici yayınlar yapılmış ve insanlar İslam dininden döndürülmeye çalışılmıştır.

---

[85] Hough Poulton, Bulgaristan ve Azınlıkları, Balkanlar (Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler) (Çevirmen: Yavuz Alagon), Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, Nisan 1993, s. 159-160
[86] Hough Poulton, a.g.e. s. 159-160
[87] Lütem, Ömer, Türk – Bulgar İlişkileri(1983 -1985), 1983- 1989, Cilt I, ASAM Yayınları, Ankara, 2000, s.169

İslam Dinini Kötüleyen Yayınların Yapılması

Bulgaristan Hükümeti ülkede Müslümanların ibadet merkezi olan camilere herhangi bir yaptırımda bulunmamıştır. Bunun ana sebebi olarak ülkede Müslümanlardan çekinmesi değil diğer Müslüman ülkelerin Bulgar devletine karşı tepki göstermemesi içindir. Yine de ülkedeki çoğu cami yağmalanmış, hasar görmüş ya da kullanılamaz haldedir. Bu bağlamda İslam dini gereğince kutsal kabul edilen Kuran'ın basılması ve dağıtılması ülke genelinde yasaklanmıştır. Camiye giden kişiler; ülkede camiye gitmek yasak olmadığı için özgürce camiye gidebilmişler lakin camiye gidilmesi ülkeden iyi karşılanan bir durum olarak görülmemektedir ve camiye giden kişilere idari yaptırımlar ve baskılar uygulanmıştır.

2.3.3. Bulgaristan'ın Türk/Müslüman Kökenli Vatandaşlarına Yönelik Kültürel Politikaları

Bulgar Devleti ülke içerisinde yaşayan Türkleri asimile edip Bulgarlaştırmak amacıyla onları kültürlerinden koparma çalışmalarında bulunmuştur. Bu bağlamda Türkçe dilini yasakladığı ve insanlara zorla isimlerini değiştirdiği gibi Türklere özgü kıyafetlerinde kullanımını yasaklamıştır. Yine bu bağlamda Türkçe müziklerin dinlenmesini ve çalınmasını da yasaklayan Bulgaristan Hükümeti, ayrıca Türklere Bulgaristan'a öz kültürü benimsetmeye çalışarak onların Türk kültüründen uzaklaşıp Bulgar kültürüne yakınlaşmaları için çaba göstermişlerdir.

Türk Kıyafetlerinin Yasaklanması

Bulgaristan devleti içerisinde yaşamakta olan Türkler, geleneksel Türk kıyafetlerinden şalvar, potur vb. gibi kıyafetleri günlük hayatları içerisinde kullanırlardı. Bulgaristan devleti Türklerin kendi benliklerini kaybetmeleri ve Bulgar kültürünü benimsemeleri için bu geleneksel kıyafetlerin kullanımını yasaklamıştır.

Türkçe Müziklerin Yasaklanması

Bulgaristan Devletinde yaşayan Türkleri asimile etme faaliyetleri dinlenilen müziklere kadar gelmiştir. Bu dönem de hükümet ülke içerisinde Türkçe müzik

dinletilmesini yasaklamıştır. Türkçe müziğin yasak olduğu dönemlerde gizlice Türk sanatçılarının kasetleri satılmıştır.

Bulgar Kültürünü Benimsetme Çabaları

Türklere kendi kültürleri unutturulmaya çalışılarak onları Bulgarlaştırmak isteyen Komünist Hükümet, Türklerin çoğunluklu yaşadıkları bölgelere Bulgar folklör ekipleri göndermiştir. Bu sayede bölge halkı Bulgar folklörünü tanıyacak ve sevecek, ayrıca folklör sırasında çalınan Bulgar müzikleri sayesinde insanları Bulgar kültürüne daha da yakınlık duyacaklardı.

Müslüman Bayramlarının Yasaklanarak Bulgar Bayramı ve Ritüellerinin Uygulanması

Bulgaristan'da bayramlar genellikle siyasi temellidir. Neredeyse tüm bayramlar sosyalizm temellidir. Türkler bu bayram törenlerine devlet içerisinde aldıkları görevlerine göre; yani yüksek mevkili bir işte çalışıyorsa katılmak mecburiyetindeydi. Bunun dışında kalan Türkler ise Bulgarların bayramlarını umursamıyorlardır. Bu bağlamda Bulgar Hükümeti Türklerin ve Müslümanların kutlamakta olduğu Ramazan ve Kurban bayramlarının kutlanmasını yasaklamış ve Türklerin Bulgar bayramlarının törenlerine katılmasını zorunlu hale getirmiştir.

2.3.4. Aileler ile İlgili Yaşanan Problemler

Bulgaristan'da yaşayan Türk aileleri toplum üzerine uygulana tüm yasaklamalardan etkilenmişlerdir. Dinlerini özgürce yaşayamamışlardır, özgürce Türk dilini konuşamamışlardır. İnandıkları dine özgü bayramları kutlamaları da yasaklanmıştır. Zorla isim değiştirmeler ve geleneksel Türk kıyafetlerinin de yasaklanması ile aslında Bulgaristan'da yaşamakta olan Türk aileleri tamamıyla Bulgar hayatına sokulmaya çalışılmıştır. Bir Bulgar ailesinden farklı olmamaları için çaba gösterilmiş ve kendi kültürleri unutturularak Bulgar kültürünü benimsemeleri için çalışmalar yapılmıştır.

2.3.5. Eğitimde Yaşanan Problemler

Türklerin Bulgarlaştırılması çalışmalarında en etkili yollardan biride eğitimden geçmektedir. Türklerin isimlerinin zorla değiştirilmesi sonucunda küçük çocuklar okullara yeni Bulgar isimleriyle başlayacak ve Bulgar dilinde eğitim görerek küçük yaşlarda Bulgaristan kültürünün içine gireceklerdi. Okullarda verilen derslerde de değişimler yapılmış ve çoğu ders Bulgaristan devletini övmekte ve devletini sevmenin önemini anlatacak biçimde tasarlanmıştır. Hükümetin buradaki amacı Türkleri Bulgarlaştırmaktan daha çok Sosyalizm için daha fazla insan kazanmak olduğu düşünülmektedir. Küçük yaşlardan itibaren sosyalizm temelli ilerleyen bir eğitim alan çocukların gelecekte devletin işine yarayacağı düşünülmektedir.

Tüm bunların yanında Ateist eğitim modeli de Bulgaristan devleti içerisinde yaygın olarak verilen bir eğitim olarak öne çıkmaktaydı. Yalnızca okullarla sınırlı kalmayan bu eğitim ülke radyosundan da yayınlar aracılığıyla insanlara ulaşmaktaydı.

2.3.6. Göç Etmede Yaşanan Problemler

Türkler ve Müslümanlar maruz kaldıkları baskıların ardından Bulgaristan devletinden kaçmaya başladılar. Ülkede özgürce yaşayabilmenin tek yolu Bulgar olmaktan geçmekte ve pek çok Türk kendi özünü unutmak istememektedir. Bu bağlamda ülkeden kaçmaya çalışan bu insanlar bir göç dalgası meydana getirdi ve bu göçler sırasında pek çok olay yaşandığı gibi bu göçlerin ayrıca birçok sonucu olmuştur. Bunun yanı sıra özellikle 1950'li yıllarda birçok insan zorunlu bir şekilde göç ettirilmiştir.

2.3.6.1. Göç sırasında Türklerin yaşadıkları zorluklar ve göçün sonuçları

1950'li yıllarda Bulgaristan'dan zorla göç ettirilen göçmen Türkler, Türkiye'nin çeşitli illerine dağılmışlardır. Bu dağılma ülke tarafından yapılmış ve göçmenler farklı illere iskan ettirilmiştir. 1950-60 dönemi arasında 35.496 aile göç etmiş ve Türkiye'nin farklı yerlerine yerleşmiştir. Bu insanların iskânı için ülke

genelinde 36.292 konut yapılmıştır. Bu evlerin 22.761'i köy evi olarak inşa edilmiş, kalanı ise şehir tipi evler ve hazır konutlar olarak yapılmıştır[88].

Bulgaristan'dan 1960'lı yılların sonlarında göç eden göçmenler, daha önceden Türkiye'ye gelen tanıdıklarının bulundukları yerlere yerleştirilmişlerdir. Bu yöntemin uygulanmasının sebebi insanların ailelerinden uzakta kalmasının önüne geçmek olduğu görülmektedir[89]. İlerleyen yıllar içerisinde 1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye Devletine yapılan göçlerde insanların bir kısmı devlet tarafından yerleştirilse de büyük bir çoğunluğu kendi imkânlarıyla çoğunlukla kendilerinden önce Türkiye'ye gelip yerleşen akrabalarının yaşadıkları bölgelere yerleşmişlerdir. Bu göçle ülkeye gelen kişilerin bitirdikleri okul düzeyleri şu şekilde sıralanmaktadır[90];

- %29 İlkokul,
- %34 Ortaokul,
- %18 Lise,
- %2 Meslek Okulu,
- %2 Yüksek Okul mezunu,
- %15 eğitimsizdir.

Yine aynı dönem içerisinde ülkeye göç eden kişilerin meslek gruplarına göre dağılımları incelendiğinde bu kişilerin meslekleri şu şekilde sıralanmaktadır[91];

- %23'ü işçi olup bu işçilerin %9'u tarım işçisi, %5'i sanayi işçisi, %8'i hizmet sektöründe işçidir.
- Göç edenlerin %18'i öğrencidir.
- Bu göçle gelen kişilerin %13'ü emekli kişilerdir.

Türkiye'ye 1950'li yıllarda gelen göçmenler ile 1989 yılında gelen göçmenler karşılaştırıldığında; İlk gelen göçmenlerin neredeyse tamamının tarımla uğraştığı görülürken son gelen göçmen grubunun eğitim anlamında daha ileri seviyede eğitim aldıkları ve farklı meslek gruplarında çalıştıkları görülmektedir.

[88] Geray,Cevat (1961), Türkiye'den ve Türkiye'ye ve Göçmenlerin İskanı. Anakara. S. 54-55
[89] DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1990), Bulgaristan'dan Türk Göçleri, Ankara. S. 7
[90] DPT, a.g.e. s. 28
[91] DPT, a.g.e. s. 30

1960'lı yıllara kadar Türkiye'ye göç eden kişiler, devlet tarafından iskân edilmiş ve bir iş sahibi olmuşlardır. Bu dönem aralığında ülkeye genellikle tarım ile ilgilenen kişilerin gelmesinden dolayı bu kişiler devlet tarafından kırsal bölgelere yerleştirilmiş ve tarım yapmalarına imkân verilmiştir[92].

Göç yapan kişilere iş olanakları sunulmuş ve bununla beraber devlet tarafından maddi yardımlarda yapılmıştır. Çiftçilik mesleği ile uğraşacak kişilere toprak verilmiş, ayrıca bankalar aracılığı ile tarımda kullanılacak malzemeleri edinebilmeleri içinde kredi imkânı sunulmuştur[93].

Türkiye'ye göç yoluyla gelen kişilerim yaşayacakları yerler belirli kurallar dâhilinde ayarlanmış ve belirli bölgeler seçilmiştir. Bu bölgeler şu şekilde sıralanmaktadır[94]:

- Ankara'da; Telsizler, Ayaş, Altındağ, Kayaş ilçeleri,
- İstanbul'da; Ümraniye ve Zeytinburnu ilçeleri,
- Eskişehir,
- İzmir,
- Bursa.

Göçmenlerin kalacakları yerler çoğunlukla kent merkezlerinin dışında kalan bölgelerde yapılmıştır. Köylerde yapılan yerleşim alanları ise yapılan konutlara ek olarak göçmenler için bir okul, cami ve ortak bir kullanım alanı olacak avlu yapılmıştır. Yine de ilerleyen yıllar içerisinde özellikle doğu bölgelerine yerleştirilen göçmenlerin bulundukları yerleri terk ettiği ve batıya doğru göç ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda Ege ve Akdeniz bölgelerinde kırsal alanlara yerleşen kişilerin göç oranı doğuda kırsal alanlara yerleşenler daha düşüktür.

Zaman içerisinde Türkiye'ye gelen göçmenler ile yerleştikleri bölge halkı arasında bir farklılık ve uyuşma sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle istihdam sorunları ve göçmenlerle yerli halkın eğitim farklılıkları insanların

[92] Geray, Cevat (1974), Göçmenlerin Yerleşme Sorunları. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 55
[93] DPT, a.g.e. s. 20
[94] ÖZBAY, Ferhunde, BALPINAR, H.,(1982) Türkiye'ye Yapılan Göçler ve Göçmen Olayı Üzerine Araştırma, Öğrenci Çalışması, ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Ankara.

ayrışmasına sebep olmuştur. Göçmenleri tekrardan iç göçe zorlayan bir diğer etken ise işte bu uyuşmazlıklardır. 1980'li yıllara gelindiğinde ülkeye gelen göçmenler için yeterli konut bulunmadığı anlaşılmış ve dönemin hükümeti tarafından göçmenlerle alakalı yeni bir yasa çıkarılmıştır. Bu bağlamda özellikle 1989 yılından sonra Türkiye'ye gelen göçmenler ekonomik anlamda gücünün yettiği bir bölgeden yer alarak oraya yerleşme hakkına sahip olmuştur. Bu bağlamda önceki yıllarda olduğu gibi bir göçmen bölgesi oluşmamakta ve ülke dışından gelen kişiler ülkenin her yerine yayılmaktadırlar. Bunun yanı sıra konut sorununu ortadan kaldırmak adına toplu konut yapma faaliyetleri başlamıştır.

1989 yılından sonra ülkeye gelen gençlerin çoğu öğrenci olmakla birlikte bu öğrencilerin bir vasfının olmadığı anlaşılmıştır. Bulgaristan'da meslek lisesi bitiren kişilerin bile bitirdikleri bölümle ilgili konuların neredeyse hiçbirine hâkim olmadıkları MEB tarafından yapılan mülakatlar sonucu ortaya çıkmıştır. Bulgar devleti özellikle Türkleri asimile edebilmek amacıyla okullarda sürekli Milliyetçilik ve Kültür dersleri okuttuğundan dolayı okul bitiren kişilerin bile mesleklerle alakası olmadığı ortaya çıkmıştır[95]

Yapılan bir araştırmanın sonucunda, Bulgaristan devletinden zorunlu göç ile ülkemize gönderilen Türkler, eğitim anlamında geride kalmış bir şekilde gelmişlerdir. Bunun asıl sebebinin Bulgaristan eğitim programlarının tamamen asimile politikası üzerinden hareket etmesidir. Özellikle 1918 yılı itibariyle Türk okullarının da kontrolünü kendilerine bağlayan Bulgaristan Hükümeti, Türk öğretmenleri okullardan uzaklaştırarak onların yerine kendi öğretmenlerini atamıştır. Ayrıca pek çok Türk okulunu da kapatan hükümet Türklerin kendi kültürlerini unutmaları ve Bulgaristan vatandaşı olarak hissetmeleri için tüm çabasını göstermiştir. İlerleyen zaman içerisinde Türkçe diline ve Türk vatandaşlarına; Müslümanlara ve İslam dinine karşı yapılan yaptırımlar ve baskılar ile de Türkleri ve Müslümanları Bulgarlaştırma faaliyetlerine devam etmişlerdir.

[95] M.E.B.(1984) Orta Öğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları, Ankara 1984

III. BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNİ TEŞKİLATI VE VAKIFLARI

3.1. Bulgaristan Müftüleri

Bulgaristan Prensliğindeki müftülük sisteminin kuruluş tarihinin Tırnova Anayasası (1879) ve Berlin Antlaşması (1878) ile Bulgaristan topraklarında kurulmuş olan yeni siyasi ve sosyal sistem ile direkt olarak bağlantılı olduğu ifade edilmektedir.[96] Berlin Antlaşmasıyla Bulgaristan Prensliğindeki Müslümanların din ve vicdan özgürlüğü bir garanti kapsamına girmiştir. Kurucu Meclis tarafında hazırlanmış ve kabul edilmiş olan Tırnova Anayasası içerisinde yer alan 40. Maddede, Bulgaristan Prensliğindeki tüm insanların dini ibadetlerini serbest bir şekilde yerine getirebilecek oldukları ifade edilmektedir. Bahsedilen 2 tarihi belgeyle Bulgaristan Prensliğindeki müftülüklerin hukuki açıdan kuruluş temelleri atılmıştır.[97]

Bulgaristan Prensliğinde müftülüğün kuruluşuna ilişkin hukuki belge ilk kez 14 Ağustos 1878 tarihinde yayınlanmıştır. Rusya İmparatorluk Komiseri olarak bilinen Prens Aleksandır Dondukov Korsakov'un mühür ve imzasını taşımakta olan bahsedilen belge "*Bulgaristan Mahkeme Teşkilatına Dair Muvakkat Talilmatname*" olarak isimlendirilmiştir. Söz konusu olan geçici talimatnamenin gerektirdiğince Bulgaristan'daki yargı sisteminin fonksiyonu ve teşkilatı belirlenmiştir. Bununla beraber dini azınlık gruplar, davalarını dini mahkemelerde görme olanağına sahip olmuştur. Bu durum sayesinde Osmanlı Döneminden kalmış olan "*kadı mahkemeleri*" sınırlandırılmış olan rolü ve işlevine rağmen koruna altına alınmıştır.[98]

Bulgaristan Prensliğindeki müftülük sistemini ilgilendirmekte olan diğer bir hukuki belge ise 9 Temmuz 1880 yılında yayınlanmış olan "*Bulgaristan'da Yahudiler, Müslümanlar ve Hristiyanların Dini Yönetimine İlişkin Muvakkat Talimatname*" olarak bilinmektedir.[99] Fakat bahsedilen talimatname, Bulgaristan Prensliğindeki Rus valisi tarafınca değil, ilk Bulgar Prensi olarak bilinen Aleksandır Battenberg tarafından 321 numaralı iradesiyle tasdik edilmiştir. 47 maddeden

[96] Basri Zilabid Çalışkan (2009), *Bulgaristan'da İslâm*. Vol. 79. İnkılâb Basım Yayım, 2019.
[97] Çalışkan, a.g.e., s 35
[98] Çalışkan, a.g.e., s 35
[99] Emine Bayraktarova (2009). *Bulgaristan'daki Müslüman Azınlıkların Statüsü (1908-1919)*. Diss. Marmara Universitesi (Turkey), s. 47

meydana gelen Talimatname'nin 15 maddesinin Bulgaristan Prensliğindeki Müslümanların dini yönetimiyle alakalı olduğu ifade edilmektedir. [100]

321 numaralı Prens iradesiyle Bulgaristan'da müftülük teşkilatı oluşturulmuş, müftülüklerin yapacak oldukları görevleri ve görev bölgeleri belirlenmiştir. Müftülük sistemi ile beraber kadı mahkemeleri de şeriye mahkemelerine dönüştürülmüştür. Ayrıca kadı mahkemelerinin yetkileri de müftülere geçirilmiştir. Söz konusu olan durum müftülüklerin işlevlerini oldukça büyük oranla değiştirmiştir. Öncesinde yalnızca fetva veren müftülere, kadıların görev ve yetkileri verilmiştir. Bununla beraber müftüler yargı fonksiyonu görevini de yapmaya başlamıştır.[101] 9 Nisan 1909 yılında İstanbul Protokolüyle Osmanlı İmparatorluğu Bulgaristan Prensliğinin bağımsızlığını tanımıştır. Bahsedilen protokol ile beraber "*Müftülükler Sözleşmesi*" de imzalanmıştır. Söz konusu olan sözleşmenin ilk maddesinde Sofya kentinde Başmüftülük kurumunun oluşturulması ve oluşturulacak olan kurumun üyelerinin Başmüftülük sancak müftüleri tarafından sadece sancak müftüleri arasından seçilmesi uygun görülmüştür.[102]

"*Müftülükler Sözleşmesi*" gereğince 8 Aralık 1910 yılında Hocazade Mehmed Muhiddin Efendi, Bulgaristan Prensliğinin ilk Başmüftüsü olarak görevlendirilmiş ve Başmüftüsü görevinde 1915 senesine kadar kalmıştır. Başmüftülük çalışmalarında Başmüftülüğün yeni Genel Sekreteri Mehmed Celil ve Sofya müftüsü olarak bilinen Süleyman Faik Efendi tarafından desteklenmiştir (Çalışkan, 2019). Balkan Savaşları'nın ardından Bulgaristan Çarlığı murahhasları ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul şehrinde bir toplantı düzenlenmiştir. Oldukça uzun sürmüş olan görüşme ve tartışmaların ardından 29 Eylül 1913 yılında "*İstanbul Antlaşması*" imzalanmıştır. Bahsedilen antlaşmaya ek olarak "*müftülük sözleşmesi*" de imzalanmıştır. Sözleşmeyle beraber yeni bir Başmüftülük Tüzüğünün hazırlanarak kabul görülmesi düşünülmüştür. Fakat bahsedilen sözleşme içerisinde yer alan bir madde de 1. Dünya Savaşı'ndan ötürü direkt olarak gerçekleştirilememiştir.[103]

[100] Bayraktarova, a.g.e., s. 47
[101] Çalışkan, a.g.e., s 35-36
[102] Bayraktarova, a.g.e., s. 48
[103] Bayraktarova, a.g.e., s. 48

Hocazade Mehmed Muhiddin Efendi'nin ekip arkadaşları, müftü vekillikleri ve sancak müftülükleri yardımıyla Bulgaristan Prensliğindeki Müslümanlar adına 4 dereceli bir teşkilat kurdurarak kabul ettirmiştir. Söz konusu olan teşkilatın birinci derecesi yerel "*Cemaat-ı İslamiyeler*" olarak bilinmektedir. Bahsedilen cemaatler müftü vekaleti tarafınca yönetilmektedir. Ayrıca bazı bölgelerin müftü vekaletleriyse sancak müftülüğüne bağlı olmaktadır. Fakat Bulgaristan'daki Müslüman bireylerin dini yaşamını düzenleyen Başmüftü olarak bilinmektedir.[104]

Başmüftü ve ekibindeki kişiler yıkılmış, yağmalanmış ve tahrip edilmiş olan vakıf ürünlerinin korunarak ayakta kalabilmesi, kültür seviyesinin yükseltilmesi ve Müslüman gençleri arasında reformların yapılması ve eğitimlerin gelişmesi için büyük gayretler göstermiştir. 12 Kasım 1920 yılında Müftülük Konferansı, Başmüftü kaymakamı ve Soya müftüsü olarak görevlendirilen Süleyman Faik Efendi'yi dini lider şeklinde seçmiştir.[105]

1. Dünya Savaşı'nın ardından bir Tüzük taslağının hazırlanabilmesi adına Sofya kentinde özel bir komisyon oluşturulmuştur. Mezhepler Müdürlüğü başkanlığında kurulmuş olan komisyon içerisinde Rusçuk müftüsü olarak bilinen Bekir Sıdkı Efendi ve Filibe Başmüftü yardımcısı ve sancak müftüsü olarak bilinen Hoca Sadeddin Efendi yer almıştır.[106] Yorucu ve uzun bir çalışmanın ardından komisyon tüzüğünün taslağı hazırlanarak hükümete sunulmuştur. Taslak kabul görülmüş ve 23 Mayıs 1919 yılında Çar Ferdinand'ın iradesiyle "*Bulgaristan Müslümanları Müessesat-ı Diniyye İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi*" ismiyle "*Devlet Gazetesinde*" yayımlanmıştır.[107] Başmüftü olarak seçilmiş olan Süleyman Faik Efendi, Başmüftülük görevini sekiz sene sürdürmüştür (1920-1928). Süleyman Faik Efendi, seçim ile göreve gelmiş olan 2. Başmüftü olarak bilinmektedir. Daha sonrasında Başmüftüler Bulgar hükümetlerinde atanmıştır.[108]

[104] Bayraktarova, a.g.e., s. 48
[105] Çalışkan, a.g.e., s 36
[106] Çalışkan, a.g.e., s 36-37
[107] Çalışkan, a.g.e., s 37
[108] Çalışkan, a.g.e., s 37



Görsel 1. Hoca Sadeddin Efendi

Kaynak:[109]

Daha sonrasında Başmüftü olarak atanmış olan Hüseyin Hüsnü Efendi, Başmüftülük görevimi 1928 senesinden 1936 senesine kadar sürdürmüştür. 1940 senesinde Sofya'da vefat ederek "*Orlandovtsi*" semtindeki Türk mezarlığına defnedilmiştir.[110]

Hüseyin Hüsnü Efendi'nin ardından Başmüftülük görevine Abdullah Sıdkı Efendi atanmış ve 1936 yılından 1945 yılına kadar Başmüftülük görevini sürdürmüştür. 1943 yılında müftülüklerin sayısı 38'e ulaşmıştır. Bunlardan 11 tanesi kaza müftülüğü, diğerleri ise 2. sınıf müftü vekaletleri olarak bilinmektedir.[111] Abdullah Sıdkı Efendi, Bulgaristan Prensliğindeki müftülüklerin tekrardan reformlaşması ve düzenlenmesi, Müslüman gençlerin eğitim seviyesinin yükseltilmesi, maddi tesislerin iyileştirilmesi ve vakıf mallarının muhafaza edilmesi için büyük gayretler göstermiştir. Ayrıca birçok yararlı hizmette bulunmuştur. Abdullah Sıtkı Efendi, 2 sene ülkede etkin bir şekilde işleyen müftülük sistemi konusunun üzerinde çalışmalar

[109] https://www.biyografya.com Erişim Tarihi: 31.10.2022
[110] Bayraktarova, a.g.e., s. 50
[111] Çalışkan, a.g.e., s 38

sürdürmüştür. 1938 senesinde Mezhepler Bakanlığı ve Dışişlerine sunulmuş olan liste, vermiş olduğu emeklere ilişkin fikir vermektedir.[112]

Halk İdaresi Döneminde Başmüftülük

9 Eylül 1944 senesi, Bulgaristan'ın gelişimi konusunda bir dönüm noktası olarak nitelendirilmektedir. Bahsedilen dönemde "*Bulgar Komünist Partisi*", Sovyet ordusunun yardımı ile Bulgaristan idaresini kontrolü altına almış ve 1989 yılına kadar Bulgaristan'ın kaderini belirlemiştir. Ateizmi savunmakta olan kızıl diktatörlük rejimi zamanında Bulgaristan Prensliğinde gerçek bir müftülükten bahsedilmesi mümkün değildir. Bu dönemde 5 veya 6 tane müftülük bırakılmıştır. Bu müftülükler Merkezi komite tarafınca tayin edilmiş olan "*Başmüftüler*" tarafından yönetilmiştir.[113]

195 yılından 1947 yılına kadar Başmüftülük görevini yapmış olan Süleyman Ömer Efendi, İsmail Sarhocov ve Sabri Demirov gibi "*Medresetün-Nüvvab*" mezunu olarak bilinen ilk Türk milletvekillerinin yardımı ile yeni bir "*Bulgaristan Müslümanlari Diyaneti Tüzüğü*" oluşturmuştur. Bahsedilen "*Tüzük*" ülke içerisinde gelişim gösteren yeni sosyalist yaşam şartlarına uygun bir şekilde tasarlanmıştır. 1919 yılında çıkmış olan Tüzüğün kısaltılmış versiyonu olarak aynı ismi taşımış ve Başmüftülük kurumunu devletin kuvvetli kontrolü elinde bırakmamıştır.[114]

Akif Osman Efendi, 1947 yılından 1964 yılına kadar Başmüftülük görevini gerçekleştirmiştir. Akif Osman Efendi, Süleyman Ömer Efendi'den 1133 imam, 706 mescit, 1194 cami, 996 yerel dini cemaat ve 27 müftülük devralmıştır. Pomakların Cemaat-ı İslamiyeleri 80'e, Türklerin ise 500'e düşmüştür. Ayrıca imam ve camiler bölgelere göre ayrılmıştır. Tüm köy mescitleri kapatılmıştır. Pomaklara 80 imam ve 80 cami, Türk vatandaşlara ise 500 imam ve 500 cami verilmiştir. Bahsedilen kısıtlamalar da müftülük sisteminin çökmesine sebep olmuştur. 27 adet müftülük içerisinden yalnızca 6 tane müftülük kalmıştır. Söz konusu kararın uygulanması sonucunda Türklere ait olan bölgelerde 500 mescit ve 250 cami kapatılmıştır. 21

[112] Bayraktarova, a.g.e., s. 51
[113] Çalışkan, a.g.e., s 38-39
[114] Bayraktarova, a.g.e., s. 51

müftü ve 250 imam görevinden uzaklaştırılmış, mescit ve camilerdeki personeller işsiz bırakılmıştır. Ayrıca vakıf ürünleri de imha edilmiştir.[115]

Todor Jivkov ekibi, "*BKP Merkezi Komitesi*"nin 1956 yılındaki Nisan oturumunun ardından 1951 tarihinde yayınlanmış olan yeni "*Başmüftülük Tüzüğü*" ile Müslüman vatandaşları etnik esasa göre Çingene, Pomak ve Türk olarak farklı gruplara ayırmıştır. 1950'li senelerde Jirkov, Bulgaristan Ülkesindeki Müslümanlık ile alakalı olan herşeye karşı bir mücadeleye girmiştir. Başmüftülük isminden ülkede bulunan tüm dini okulları kapatarak bayram, sünnet, cenaze vs. temel dini adetlere yasak getirmiştir.[116]

1965 yılından 1976 yılına kadar Başmüftülük görevini Hasan Adem Efendi sürdürmüştür. Hasan Adem Efendi, komünist idare tarafınca atanmış olmasına rağmen din adamına ait olan özelliklerin tümünü taşımakta olan son Başmüftü olarak bilinmektedir. Ayrıca Adem Efendi, "*Medresetün-Nüvvab*"ın ali kısmının son mezunları arasında yer almaktadır. Adem Efendi, Bulgaristan Ülkesinde Müslümanlara özel bir okulun açılışını öngören bir tüzük oluşturmuştur. Fakat bu tüzüğü gerçekleştirememiştir.[117] Adem Efendi'nin ardından Başmüftülük görevine getirilmiş olan Mehmed Topçiev, 1976 yılından 1988 yılına kadar Başmüftülük görevini yürütmüştür. Topçiev'in din hakkında herhangi bir yüksek eğitimi bulunmamaktadır. Bağlı olduğu Bulgar hükümeti tarafınca Başmüftü olarak atanmıştır. Gereken niteliklere sahip olmayan ilk Başmüftü olarak bilinmektedir.

Komünist döneminin en son Başmüftüsü olarak bilinen ve 1988 ile 1991 seneleri arasında görev yapmış olan Nedim Gencev, dini eğitiminin olmamasıyla birlikte İslam'a ilişkin herhangi bir temel bilgiye bile sahip olmayan bir Başmüftü olarak bilinmektedir.[118] İçişleri Bakanlığı kontenjanıyla "*Sofya Üniversitesi Hukuk Fakültesinin*" açık öğretim bölümünden mezun olduğu ifade edilmektedir. Başmüftülük görevini yürütürken Bulgaristan Ülkesindeki Müslüman vatandaşların "*Yüksek İslam Şurasının Yeniden Doğuş Süreci*"ni desteklemekte olduğunu açıklamış

[115] Bayraktarova, a.g.e., s. 52
[116] Çalışkan, a.g.e., s 40
[117] Çalışkan, a.g.e., s 40-41
[118] Çalışkan, a.g.e., s 41

olan deklarasyonu hazırlatmıştır. Gercey, söz konusu olan deklarasyonu "*Todor Jivkov*"a teslim etmiştir. Bahsedilen ve daha birçok örnek Nedim Gencey'in İslam dinine karşıt eğilimlerinin açık bir şekilde göstergeleri olarak görülmektedir.[119] İlahiyat liselerinin ve Yarı yüksek İslam Enstitüsünün açılışı benzeri iyi çalışmaları da bulunmaktadır.[120]

Demokratik Değişimlerden Sonra Başmüftülük

Komünist olan rejimin düşmesinin ardından Müslüman vatandaşlar "*BKP*" tarafınca atanmış olan Başmüftüye karşı gelmişlerdir. Bazı imamların imzasıyla beraber görevden uzaklaştırılmış ve yeni Başmüftünün seçilmesi için 3 kişilik bir komisyon düzenlemiştir. 1990 yılından sonra Başmüftülüğün en önemli problemlerinden biri de finansal açıdan yetersizlik problemidir. Gelir seviyelerinin ana damarını oluşturan vakıf ürünlerinin demokrasiye geçilmiş olmasına rağmen en başından beri tam olarak geri alınmaması, Başmüftülüğün maddi olarak dışa bağlı bir duruma gelmesinin en temel nedeni olarak ifade edilmektedir. Devamlı maddi problemler çeken Müslüman vatandaşların dini kurumları ve farklı kaynaklardan gelen bağışlar yardımı ile rutin etkinliklerini uzun seneler boyunca devam ettirmiş olsa bile kimi zamanlardan iş görenlerin maaşlarının bile ödenemediği durumlar meydana gelmiştir.[121]

Bulgaristan Ülkesindeki Müslüman vatandaşların 19 Eylül 1992 yılında gerçekleştirilmiş olan ilk demokratik konferansında "*Kırcaali Bölge Müftüsü*" Başmüftü olarak Fikri Salih'i seçmiştir ve tescil edilmesinin ardından Başmüftü Salih görevini yürütmeye başlamıştır.[122]

6 Mart 1995 yılında yapılmış olan "*Bulgaristan Müslümanları Olağanüstü Konferansı*" içerisinde Fikri Salih yeniden Başmüftü olarak atanmış, fakat söz konusu seçim hükümet tarafınca tanınmamıştır. Hükümet yerine Jan Videnov hükümeti 1994 yılında yasadışı gerçekleştirilmiş olan "*Müslümanlar Konferansı*"nda seçilmiş olan Nedim Gercey yönetimini tanımaya devam etmiştir. Fikri Salih,

[119] Bayraktarova, a.g.e., s. 55
[120] Bayraktarova, a.g.e., s. 55
[121] Ali Hüseyinoğlu ve Hayri Emin (2021), *Post-Komünist Süreçte Başmüftülük ve Bulgaristan Türklerinin Dinî Hürriyetleri,* s. 268
[122] Bayraktarova, a.g.e., s. 55-56

Başmüftülükten zorla çıkarılmıştır. Tüm bunların sonucunda Fikri Salih hükümet tarafınca tanınmamış fakat Müslümanların destekleri ile Başmüftü olarak 1997 senesine kadar Sofya kentinde kalmıştır. [123]

Fikri Salih, Başmüftünün meşruğu konusunu "*Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine*" sunarak Bulgar hükümetinin Müslüman vatandaşların dini işlerine müdahalede bulunmasından ötürü mahrum ettirmiştir.[124]

1997 yılında Jan Videnov hükümetinin düşmesinin ardından seçimler yeniden yapılmış ve "*Demokratik Güçler Birliği Hükümeti*" kurulmuştur.[125] Bahsedilen hükümet 2 müftülüğün birleştirilmesi ve görüş birliğini sağlanması konusunda fazlasıyla çaba sarf etmiştir. Müslüman vatandaşlar birleştirici bir konferansın düzenlenmesi için birbirleri ile karşılıklı bir anlaşmaya varmıştır. Ancak Gercey konferans arifesinde söz konusu olan anlaşmaya katılma düşüncesinden vazgeçmiştir. Bu duruma rağmen konferans düzenlenmiş ve İslam Şura Başkanlığı görevine Hüseyin Karamolla ve Başmüftülük görevine ise Mustafa Haci atanmıştır. 1998 yılından bu yana ilk kez görev süreçlerini 2000 senesinde başarı ile tamamlamalarının ardından "*Bulgaristan Müslümanları Olağan Konferansı*" gerçekleştirilmiştir.[126] Başmüftü olan Mustafa Haci yönetiminin gerçekleştirdiği başarıları arasında Müslüman Diyanetini ilgilendirmekte olan konulara ilişkin Mezhepler Müdürlüğü ile Türkiye Diyanet Vakfı arasında anlaşmanın imzalanması, Kur'an-ı Kerim'in Bulgar dilince tercümesi, İslam din dersinin devletin okullarında gösterilmesi yer almaktadır.[127]

28 Ekim 2000 senesinde YİŞ Bakanlık görevine Mustafa Haci ve Başmüftülük görevine ise Selim Mehmed atanmıştır. Bahsedilen dönem içerisinde "*İslam Konferansı Teşkilatı*"nın gerçekleştirmiş olduğu ilk oturumu 2001 yılında Sofya kentinde düzenlenmiştir. Selim Mehmed'in yapmış olduğu olumlu çalışmalarının arasında devlet okullarında okutulmakta olan din dersine ilişkin kitapların basılması

[123] Bayraktarova, a.g.e., s. 56
[124] Bayraktarova, a.g.e., s. 56
[125] Çalışkan, a.g.e., s 45
[126] Çalışkan, a.g.e., s 45-46
[127] Çalışkan, a.g.e., s 46

ve Başmüftülük binasının satın alınması yer almaktadır.[128] Başmüftülük görevini sürdüren Selim Mehmet, 2003 senesinde Cumhurbaşkanı Georgi Pırvanov heyeti içerisinde bazı Müslüman ülkelerini ziyaret etmiştir. 13 Aralık 2003 yılında ise Fikri Salih yeniden Başmüftü olarak tayin edilmiştir. Ancak mahkeme Müslüman vatandaşların iradesini göz ardı etmiş ve seçilmiş olan yönetimi tescil etmemiştir. Bundan 6 ay sonra mahkeme ulusal bir konferansa hazırlık yapmak için Osman İsmailov, Ridvan Kadöy ve Fikri Salih'in yer aldığı 3 kişilik komisyon oluşturmuştur.[129]

Mahkeme tarafınca seçilmiş olan 3 kişilik komisyon, 20 Mart 2005 yılında YİŞ Başkanı daha öncesinde Başmüftü Yardımcısı görevini sürdüren Basri Pehlivan ve Başmüftü olarak da ikinci kez Mustafa Haci'nin seçilmiş olduğu "*Bulgaristan Müslümanları Konferansı*" düzenlenmiştir.[130] Birkaç senelik ihtilafın ardından Gencey'in müdahalesinden ötürü bahsedilen seçim de mahkeme tarafınca reddedilmiştir. Müslüman Diyanetinde meydana gelebilecek yeni krizin engellenebilmesi adına 14 Nisan 2008 yılında tekrardan "*Olağanüstü Müslümanlar Konferansı*" düzenlenmiştir. Bahsedilen konferansta, daha öncesinde olduğu gibi eski yönetim tasdiklenmiştir. Gencey, konferans kararlarına itirazda bulunmuştur. 31 Ekim 2009 senesinde düzenlenmiş olan "*Olağanüstü Konferans*" içerisinde YİŞ Başkanı Kırcaali Müftüsü olarak bilinen Şabanali Ahmet ve Başmüftü olarak ise yeniden Mustafa Haci seçilmiştir.[131] Konferansta alınan kararlar mahkeme tarafınca tescil edilmeyerek reddedilmiştir.[132]

12 Şubat 2011 yılında yeniden "*Bulgaristan Müslümanları Olağanüstü Ulusal Konferansı*" düzenlenmiş, Müslüman vatandaşların iradesi ile Dr. Mustafa Haci tekrardan Başmüftü olarak, Şabanali Ahmet ise yeniden YİŞ Başkanı olarak atanmıştır. Konferans Sofya Şehir Mahkemesi tarafından tescil edilerek günümüz

[128] Bayraktarova, a.g.e., s. 57
[129] Bayraktarova, a.g.e., s. 57
[130] Çalışkan, a.g.e., s 47
[131] Çalışkan, a.g.e., s 47-48
[132] Çalışkan, a.g.e., s 48

zamanında yurt dışında ve yurt içindeki Bulgaristan Müslümanlarının tek meşru temsilcisi olarak kalmıştır.[133]



Görsel 2. Mustafa Haci

Kaynak: [134]

3.1.1. Bulgaristan'da Bulunan Müftülerin Hukuksal Statüleri

Bulgaristan'da varlık gösteren Müftüler burada yaşayan İslam dinine mensup kişilerin başı olarak görülmektedir. Müslümanlar ile ilgili sorunlarla ilgilenen ve Bulgaristan devleti içerisinde Müslümanların Haklarını savunan bir göreve sahip olan müftülerin birçok Hukuki statüsü bulunmaktadır. Dönemsel olarak alınan kararlar neticesinde bazı zamanlarda Müftülerin görev ve yetkileri değişmekte ve güncellenmektedir. Bu bağlamda Müftüler ve görevleri açısından bu bölüm altında kapsamlı bir araştırma yapılmaktadır.

3.1.1.1. Osmanlı'da Müftülerin Yetkileri ve Görevleri

Osmanlının hâkimiyeti altında olan tüm Müftülükler Şeyhülislam'a bağlıydı; Bulgaristan'da Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanmadan önce ülke

[133] Çalışkan, a.g.e., s 48
[134] https://bnr.bg/ Erişim Tarihi: 31.10.2022

içerisinde bulunan Müftülük Şeyhülislam'a (Meşihat) bağlıydı. Şeyhülislam ise Osmanlı Devleti içerisinde idari teşkilatın en üstün kurumu kabul edilen Halifelik makamına bağlıydı. Halifelik gereği yapılması gereken dini işlemleri ise, Halife yani Padişah adına Şeyhülislam yerine getirmekteydi. Şeyhülislam kadılıkların, medreselerin, müftülüklerin ve vakıfların bağlı olduğu dini kurumların tamamının bağlı olduğu merkez teşkilat konumunda bulunmaktadır. İslam dinine mensup kişiler ile ilgili tüm dini konular, kurallar, eğitim faaliyetleri, hukuksal hadiseler ve anlaşmazlıkların kararını verme yetkisi Şeyhülislam tarafından yapılmaktaydı. Meşihat makamı, görevi dini konularda insanlara yardımcı olmak ve sorunlarına yardım etmek olan müftüleri, hukuksal sorunları çözmekle görevli olan kadıları ve eğitim faaliyetleri verme görevinde olan Müderrisleri Halife adına tayin etmekte ve onların aldıkları kararları tekrar Halifenin yerine onaylamaktadır. Bu bağlamda Müftülükler aslında Şeyhülislam'ın küçük yerleşim yerlerindeki ya da taşar bölgelerindeki yansıması olarak görülmektedir[135].

Osmanlı tarihi içerisinde '93 Harbi' olarak bilinen ve Osmanlı'nın kaybetmesi ile biten 1877-1878 yılları arasında Osmanlı ve Rusya arasında savaşın ardından Osmanlı Rumeli bölgesindeki birçok hâkimiyet bölgesini kaybetmiş, ancak bu kayıplar yaşansa da bu bölgelerde bulunan Müftülükler faaliyetlerine devam etmişlerdir. 1878 senesinde yapılan Berlin Antlaşması ile birlikte; hukuk, din ve eğitim ön planda olmak üzere Osmanlı'nın hâkimiyetini kaybettiği bölgelerde yaşamakta olan Müslümanların tüm işleri bölgedeki müftülük makamı aracılığı ile de yapılmasına devam edilmesi kararı alınmıştır. Bu bağlamda bu bölgelerde kalan müftülükler halen İstanbul'da bulunan Şeyhülislam'a bağlı olarak çalışmalarına devam etmektedir. Müftülükler yalnızca dini konularla alakalı sorunların çözümünde yardım etmeyecek bununla birlikte ülke içerisindeki Müslümanların eğitim, vakıf işleri ve hukuksal sorunlarına da çözüm bulmaya çalışacaklardır. Yine Berlin Antlaşması doğrultusunda; 1878 tarihinde Bulgar Prensliği kurulmuş ve bu kurulan yeni Prenslik içerisinde bulunan Müftülükler, camiler, kadılıklar, Müslüman okulları ve vakıflar önceden olduğu gibi Şeyhülislam'a bağlı müftülükler aracılığıyla

[135] Yurdakul, İlhami, " Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Beyefendi ile Şeyhülislam Madeni Mehmet Nuri Efendi'nin Hilafet Hakkında Muhtıraları", Divan, S.6 (İstanbul 1999), s.235.

yönetilmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda yapılan genel bir değerlendirme ile Osmanlı Bulgaristan üzerindeki egemenliğini kaybetmiş olsa da Müftülükler aracılığı ile bu bölgelerde yaşamaya devam eden Müslümanların üzerinde hala egemenlik hakkını korumaktadır.

Bulgaristan görev yapan müftülerin maaşları

Bulgaristan'da kurulan Prenslik döneminde Sofya'da bulunan müftü 3000 leva maaş almaktaydı. Sofya'da bulunan müftü vekilleri 1800-2400 leva arasında maaşlar almaktaydı. 1910'lu yıllara gelindiğinde hükümet müftü maaşlarını şu şekilde düzenlemiştir:

- Sofya'da bulunan Başmüftü, 8280 frank Osmanlı'dan, 4800 frank Bulgaristan hükümetinden olmak üzere senelik toplam 13080 frank maaş alacaktır.
- Birinci sınıf müftülerin maaşları; 5520 frank Osmanlı'dan, 2100 frank Bulgaristan hükümetinden olmak üzere 7620 frank'tır.
- İkinci sınıf müftüler ise 1380 frank maaş alacaklardır.

Meclis içerisinde Müslümanların önerdiği maaşlar ise hükümet tarafından belirlenen miktarlardan daha fazladır[136]. Önerilen maaş miktarları şu şekildedir[137]:

- Başmüftünün Bulgaristan hükümetinden alması gereken yıllık maaş 7200 franktır. Başmüftünün vekilinin maaşı ise 3600 frank olmalıdır.
- Birinci sınıf müftülerin alması gereken maaş yıllık 3600 franktır.
- İkinci sınıf müftülerin alması gereken maaş ise 1800 franktır.

11 Mayıs 1914 tarihinde Bulgar devleti içerisinde müftü ve vekillerinin maaşları devlet kurumlarında çalışmakta olan hademe maaşları ile aynı

[136] Türk Sedası, S.420, 10 Temmuz 1330(23 Temmuz 1914), s.3, Katipler ve hademeler hakkında bu layihada bir şey yoktur. İhtimal mebuslar bunlar için ayrı layiha vermiş olacaklardır.
[137] Türk Sedası, S.362, 15 Cemaziyül ahir 1332, (11 Mayıs 1914).

seviyedeydi[138]. Yapılan görüşmelerin ardından ülkedeki müftülerin ve vekillerinin alacağı maaşlar netleşmiş ve karar şu şekilde açıklanmıştır[139]:

- Başmüftünün maaşı yıllık 4800 franktır.
- Birinci sınıf müftü maaşları yıllık 3000 frank olarak belirlenmiştir. Birinci sınıf müftü vekillerinin maaşları ise yıllık 1800 franktır.
- İkinci sınıf müftü maaşları yıllık 2400 frank olarak belirlenmiştir. İkinci sınıf müftü vekili maaşı yıllık 1230 frank olarak kabul edilmiştir.
- Üçüncü sınıf müftü maaşları ise yıllık 1800 frank olarak kabul edilmiştir. Üçüncü sınıf müftü vekili maaşları ise ikinci sınıf müftü vekillerinin maaşlarıyla aynı olup 1230 franktır.

3.1.1.2. 1880 Talimatnamesine Göre Bulgaristan'da Bulunan Müftülüklerin Tekrardan Düzenlenmesi

2 Temmuz 1880'de Bulgaristan devlet yöneticileri, ülke içerisinde bulunan farklı dini gruplara yönelik kalıcı olmayan bir kararname yayınlamış, bu kararname ile müftülerin görev, yetki ve seçimlerini tekrardan düzenlemiştir[140].

5 sene geçerliliği olan bu kararnamede bulunan 32 ve 39. Maddeler doğrultusunda Bulgaristan'da bulunan müftüler, Şeyhülislam tarafından belirlenen adaylar arasında yapılacak bir seçimle belirlenecektir ve bu kararı ülkede yaşayan Müslümanlar verecektir. Seçim sonucu kazanan adayı Şeyhülislam'ın onaylamasının ardından seçilen kişi müftülük görevine başlamaktadır. Bu bağlamda Bulgaristan'da bulunan kadılık makamı kaldırılmış, kadılık makamı tarafından yapılmakta olan görevler ise müftülüklere verilmiştir. Yani kısaca artık müftülükler diğer görev ve yetkilerinin yanı sıra Bulgaristan Prensliğinin koyduğu 'Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu' hükümlerine uyan bir biçimde, şeriat hükümleri dâhilinde ülkedeki Müslümanların arasında yaşanan hukuksal sorunlarla da ilgilenecektir[141].

---

[138] Türk Sedası, S.416, 16 Ramazan 1332(8 Ağustos 1914).
[139] Türk Sedası, S.434, 16 Ramazan 1332(8 Ağustos 1914).
[140] Jorjeta Nazırska, *Bılgarskata Dırjava i Neynite Maltsinstva(1879-1885),* Sofya 1999, s. 14
[141] Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria*, 1878-1908, Ankara 1998, s.168

Değişen bu görev ve yetkiler doğrultusunda artık Bulgaristan'da bulunan müftüler şeriat mahkemelerinde hâkimlik yapma yetkisine de erişmiş olmaktadırlar. Bu bağlamda Şeyhülislam'dan kadılık yapabilmek için icazetname almaları gereken müftüler, Bulgaristan devletinin de üstü kapalı bir biçimde kabul etmiş olduğu biçimde halen daha İstanbul'da bulunan Meşihat makamına bağlı kalmaktadırlar[142].

Yeni yayınlanan kanun doğrultusunda, Bulgaristan Prensliğinde bulunan müftülerin Bulgar memuru sayılması ve maaşlarının Bulgar Prensliği tarafından verilmesi, hükümetin müftülüklerin çalışmalarına karışabilme hakkı yaratıyordu. Kanunun çıkarılmasının ardından kısa bir süre geçmesinin ardından Rusçuk bölgesinde Müftülük yapmakta olan İbiş Efendi görevden alınmış ve yerine Bulgaristan Prensliğinin yöneticileri tarafından Razgradlı Ahmed Efendi atanmıştır. Rusçuk'ta yaşamakta olan Müslümanların müftünün değişmesine karşı çıkmaları sonuç vermemiş ve yeni müftü Bulgar Prensliği tarafından atanan Ahmed Efendi olarak kalmıştır[143]. Bu bağlamda 1883 senesinde Rusçuk müftüsü Şahab Efendi görevden alınarak yerine Ahmed Efendi atanmıştır. Şahab Efendinin görevden alınma sebebi ise dönemin liberal yöneticileri ile ters düşmesi ve yöneticilere göre onun fazla muhafazakâr olmasıdır[144]. Silistre bölgesinde müftülük yapmakta olan Bilal Efendi ise yine hükümet tarafından 'fesatlık ve iyi yönetici olmaması' sebebiyle görevden alınmıştır[145].

Bulgaristan devletinde bulunan müftülerin seçimleri, görevleri ve yetkileri açık bir şekilde beyan edildiği halde Bulgaristan devletinde bulunan yöneticiler bu anlaşmalara uymayarak kendi vekillerini tayin etmişlerdir. Şeyhülislam ile görüşmeler yapılmadan devlet yöneticileri tarafından kendi istekleri doğrultusunda müftüler görevlerinden alınarak yerlerine devlet tarafından belirlenen kişiler getirilmiştir. Bu bağlamda Bulgar Prensliği ile Şeyhülislam arasında sorunlar ortaya

---

[142] Hacı Mehmet Günay, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Şeriye Mahkemeleri: Tarihi Gelişimi, Yapısı ve İşleyişi, Balkanlar'da İslam Medeniyeti*, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, IRCICA, İstanbul 2006, s.397–419; Hacı Mehmet Günay, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dini Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı,* 1878–1945, İstanbul 2006.

[143] Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri Belgeler,C.I-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 66

[144] Sırat-ı Müstakim, C.4, 1325/1326, s. 125–127

[145] Jorjeta Nazırska, a.g.e. s.16

çıkmaya başlamıştır. Bulgar Prensliği, müftülerin yanlarına Bulgar yazıcılar atamış ve bu kâtipler aracılığı ile müftülerin işlerine karışmaya başlamıştır. Ayrıca mahkemelerde tutulan kayıtların Bulgarca yazılmasını da zorunlu hale getiren Bulgar yöneticileri mahkemelerde verilen kararlara da uyum göstermemektedirler. Bu bağlamda hükümet Şeyhülislam tarafından herhangi bir kabul beklemeden, şerait hükümlerine de uymadan kararlar alarak uygulamaya sokmaktadırlar. Ayrıca hükümet Müftü atamalarını da kendi çıkarları doğrultusunda yapmaya başlamıştır[146].

Bir başka bağlamda Berlin antlaşmasına göre; Şarkı Rumeli'nin iç işlerini düzenlemesi için bir Avrupa komisyonu oluşturulmuş, bu komisyonun aldığı kararlar doğrultusunda komisyonda bulunanlar dini kararları belirlemekle görevliydi. Komisyon, 1881 senesinde içeriğinde 120 madde bulunan bir kararname hazırlamıştır. 24 Eylülde hazırlanan bu kararname sonrasında İstanbul hükümeti Bulgaristan'da bulunan müderrisler, imamlar ve diğer elemanların atanmalarına yönelik 18 maddelik bir kararname yayınlamıştır. Birbirinden ayrı şekilde yapılan bu iki kararname içerisinde, Bulgaristan'da bulunan din görevlilerinin atamalarına ilişkin maddeler, bu kişilerin görevleri ve nasıl seçilecekleri ayrı ayrı açıklanmaktadır. Bu bağlamda küçükten büyüğe doğru görev sıralamaları içerisinde bir hiyerarşi kurulmaktaydı[147]. Fakat Bulgaristan devlet yöneticileri, 1885 senesinde Doğu Rumeli topraklarına sahip olduktan sonra bu kararlara uymamıştır. Filibe bölgesinin müftüsü 1890 senesinde Bulgar Prensi tarafından görevinden uzaklaştırılmıştır. Bu bağlamda Müslümanların bu görevden alma sürecine itiraz etmeleri ve protesto düzenlemeleri de sonuç vermemiştir. Ayrıca Bulgaristan'da bulunan Müslümanların İstanbul'a bir temsilci yollayarak hükümete ulaşma veyardım talep etme çabaları da sonuçsuz kalmıştır çünkü bu girişimler Bulgar devlet yöneticileri tarafından engellenmiştir[148].

---

[146] BOA, HR. SYS nr.310/2, lef. 39–41
[147] BOA, YEE, nr. 136/32
[148] Ömer Turan, *Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları*, Belleten, C.LXIV, S.239, Ankara 2000, s170-172.

3.1.1.3. 1884 Yılındaki Meşihat'ın Talimatnamesi Doğrultusunda Müftülüklerin Yetkileri ve Görevleri

Şeyhülislam, 1884 senesinde, Osmanlı'nın hâkimiyeti altından çıkan Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan devletleri içerisinde yaşamaya devam etmekte olan Müslümanlar için bir yönetmelik yayınlamış[149] ve bu yönetmelik doğrultusunda Rumeli bölgesinde bulunan İslam dinine mensup teşkilatlanmaların ve cemaatlerin yöneticilerinin seçilmesi konusu başta olmak üzere pek çok konuda detaylı bir biçimde açıklama yapmıştır. Bu konulardan birisi de Halifenin adına hutbe okutulmasının devam etmesi konusudur. Müftüler, bu bağlamda Osmanlı'dan ayrı devletlerde yaşamakta olan Müslümanlar ile Halife arasında bir aracı konumunda bulunmaktadır. Halifenin verdiği haberler Müslümanlara müftüler yoluyla ulaştırılmaktadır. Müftülük görevinin direkt olarak Osmanlı'nın Müslümanlarla iletişim yolu olmasından dolayı Şeyhülislam, müftülük görevini yapacak kişilerin kendileri tarafından seçilmesi ve onaylanmasını istemektedir. Bu seçim bölgede bulunan cemaatlerce yapılacak ancak müftülük görevine uygun bir kişinin bulunamaması halinde İstanbul hükümeti müftüyü seçmek amacıyla bölgedeki en büyük müftülüğe başvuracaktı. Bu başvuru sonrası bu bölgenin Kaymakam'ı da uygun adayı hükümete bildirecekti.

Bu kararname, Bulgar Prensliği tarafından kabul edilmemiştir. Bulgar hükümeti Müftülerin Osmanlı tarafından seçilip onaylanması kararına uymamıştır. 1890 yılında Filibe bölgesinin müftüsü Prens tarafından görevinden alınmıştır. Bu görevden alınma durumu sonrasında bölgede yaşayan Müslümanlar bir protesto düzenleseler de bu protesto sonuç vermemiştir. Ayrıca Müslümanlar İstanbul'a bir kişi göndererek durumu Osmanlı'ya bildirmek isteseler de bu çabaları boşa çıkmıştır[150].

Osmanlı, yaşanan bu olay ve Bulgar Prensliğinin yayınladıkları kararnameyi kabul etmemeleri sonucunda müftülük atamalarını yapması, denetlemesi ve

[149] Yunanistan ve Romanya ve Sırbiya ve Bulgaristan ve Karadağ'da Bulunan Cemaat-ı İslamiyyenin Hususatı Mezhebiyeleri Hakkında Canib-i Şeyhülislamiden Kaleme Alınan Talimatname, İstanbul 1302.

[150] Ömer Turan, *Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları*, Belleten, C.LXIV, S.239, Ankara 2000, s170-172.

Bulgaristan'daki müftülük seçimlerini yönetmesi adına Sofya kentinde Şeyhülislam tarafından belirlenen geniş yetkilere sahip bir Başmüftü bulundurma kararı almıştır. Şeyhülislam bu yeni karar doğrultusunda Başmüftü olarak Bilal efendiyi seçmiş ve ona Osmanlı ile Bulgar Prensliği arasında yapılacak yeni bir kararname hazırlama görevi vermiştir. Kendisine verilen görevin ardından bir kararname düzenleyen Bilal Efendi, düzenlediği bu kararnameyi 1894 senesinde Meşihat makamına göndermiştir[151]. Bu kararname içerisinde Müftülerin görevleri, yetkileri, şeriat mahkemelerinin usulleri ve vakıfların yönetimi konularına değinilmiştir. Meşihat makamı tarafından onaylanan kararname Bulgar devletine gönderilse de Bulgar devletinin bu kararname hakkındaki görüşleri kaynaklarda yer almamaktadır.

1895 Yılında Bulgar Prensliği Talimatnamesi Doğrultusunda Müftülüklerin Görevleri ve Yetkileri

İstanbul'a 1895 senesinde giden Bulgar Prensi Ferdinand, yanında Sofya'da Başmüftü görevini yapan Bilal Efendi ve Silistre bölgesinin Milletvekili Hacı Yahya Paşayı da götürmüştür. Bu İstanbul ziyaretinin amacı Şeyhülislam ile görüşme yapılmasıdır. Bu görüşme sonucunda Prens Ferdinand Bulgaristan'da bulunan Müslümanlar ve dini örgütlenmeler ile ilgili kalıcı olmayan bir kararname yayınlamıştır. Osmanlı bu kararnameye karşı çıksa da Prens 15 Eylül 1895 tarihinde bu kararnameyi onaylayarak yürürlüğe sokmuştur. 'Müslümanların Dini İdarelerine Dair Talimatname' adıyla yürürlüğe giren bu kararnameye göre Bulgar Devleti içerisinde; Sancak müftüleri, Başmüftü ve müftü vekilleri tarafından yapılan bir dini örgütlenme öngörülmektedir[152]. Müftülerin ve vekillerinin kaç kişi olacağı 'Dışişleri ve Mezhep Bakanlığı' tarafından belirlenmektedir. Ayrıca Başmüftü'nün Prens tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Seçilen Başmüftü, Bulgaristan'da bulunan tüm Müslümanların ve dini örgütlenmelerin ana merkezi olarak kabul edilmekte ve herkes ona bağlı kabul görülmektedir.

[151] BOA, AMTZ.04, nr.26/100; BOA, B.E.O. N.GG Def. Nr.957

[152] Hüseyin Memişoğlu, Bulgaristan Müftülükleri ve Şeriyye Mahkemeleri, *Vakıflar Dergisi*, S.XXVII, Ankara 1998, s.214.

Prens tarafından onaylanan talimatname doğrultusunda, Başmüftü ve Sancak müftülerinin belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Şeyhülislam tarafından onaylanmış olması,
- Bulgaristan vatandaşı olması,
- İyi bir kişiliğe ve karaktere sahip olması.

Bu özellikler doğrultusunda seçilen kişiler, gerekli incelemelerin ardından Dışişleri ve Mezhep Bakanlığı tarafından Prense iletilmekte ve Prens seçilen bu kişileri uygun görürse görevlerini onaylamaktadır. Ayrıca bu kişilerin aldıkları ücretler bakanlık tarafından belirlenmektedir.

Kararnamenin son kısmı Müslümanların din adamlarını, din adamlarının görevlerini, dini mekânları ve seçimleri açıklamaktadır. Alınan kararlara göre; Müslümanların medreseleri, camileri ve hayır kurumları ile bu mekânların mal varlıklarının denetimi bölgelere göre değişen kişi sayılarına sahip Cemaat-i İslamiyye grubunun kontrolünde olacaktır. Cemaat-i İslamiyye üyesi olabilmek için belirli özelliklere sahip olunması gerekmektedir. Bu özellikler:

- Kontrol edilecek kurumlara yakın bir yerde yaşamaları,
- Bulgaristan devleti içerisinde taşınamaz bir malının olması,
- Okuma- yazma bilmesi,
- Ahlaklı olması.

Cemaat-i İslamiyye'ye üye olacak kişilerin seçimleri her sene başında yapılmaktadır ve bu seçimlere çingeneler dâhil değildir. Müslümanlar bu üyeleri kendi aralarında çıkarılan adaylar arasından yapmaktadır[153].

Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan sonra aslında kalıcı olmamasına rağmen bu kararname yürütmelikten kaldırılmamış; bu kararname doğrultusunda Müftülük seçimleri Müslümanlar arasında bir ikilik yaratmaktaydı. İlk seçmen grubunda bulunan Müslümanlar her 400 hane adına 1 kişi seçerek bu kişiyi ikinci

[153] Basri Bahri Zilyabid, *1909'dan İtibaren Bulgaristan'daki Müslümanların Dini Yönetimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2003, s.18-19-20.

seçmen grubuna göndermekteydi. İkinci seçmen grubundaki kişiler Sancak müftülerini seçme görevini yerine getirmektelerdir. İkinci seçmen grubunda bulunan kişilerde belirli özelliklerin olması gerekmektedir. Bunlar:

- 30 yaşından büyük olmalıdır.
- Okuma veyazması olmalıdır.
- Ahlaklı kişiler olmaları gerekmekte ve insanlar arasında iyi bir itibarı bulunması şarttır.

Kararname doğrultusunda müftülük için belirlenecek adayların Şeyhülislam tarafından belirleneceği belirtilse de bu kişilerin seçimleri kazanmasının ardından göreve başlamaları için Bulgar Prensinin onayı gerekmektedir[154].

Geçici olarak yayınlansa da uzun süre kaldırılmayan bu kararnamenin kaldırılması 1919 yılında 'Müslümanların Dini ve İdari Teşkilatlatı Nizamnamesinin yayınlanması ile olmuştur[155].

İki ülke arasında bu konu uzun yıllar süren bir tartışmaya yol açmıştır. Hem Osmanlı hem de Bulgaristan kendi hazırladıkları kararnameleri kabul ettirerek uygulamaya koymaya çalışmışlardır. Bölgede yaşayan Müslümanlar Müftülük makamının Şeyhülislam'a bağlı bir şekilde yürümesini isteseler de Bulgar hükümeti kendi yaptığı kararnameleri yönetmeliğe dâhil etmiş ve uygulamaya sokmuştur. Bazı zamanlarda kararnamelerin dışına çıkılarak prens tarafından görevden alınan müftüler de olmuştur[156]. Bu bağlamda Şeyhülislam tarafından onaylanmayan hatta okuma-yazma bile bilmeyen kişilerin Prenslik tarafından müftülük görevine atandığı görülmüştür[157].

---

[154] Hacı Mehmet Günay, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Şeriye Mahkemeleri: Tarihi Gelişimi, Yapısı ve İşleyişi, Balkanlar'da İslam Medeniyeti*, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, IRCICA, İstanbul 2006, s.397–419; Hacı Mehmet Günay, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dini Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı*, 1878–1945, İstanbul 2006. S. 167

[155] [155] Basri Bahri Zilyabid, *1909'dan İtibaren Bulgaristan'daki Müslümanların Dini Yönetimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2003, s 41.

[156] Ömer Turan, *Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları*, Belleten, S.239, Ankara 2000, s. 310.

[157] Türk Sedası Gazetesi, S.17/249, 21 Zilhice 1331(9 Kasım 1913)

Bulgaristan'da Komiser olan Ali Ferruh Bey, Bulgaristan'da yaşanan bu durumları Osmanlı'ya bir rapor yoluyla bildirmiştir. Raporda bahsettiği bilgiler şu şekildedir[158]:

- Bulgar devletinde yöneticiler müftüleri kendi istekleri doğrultusunda kararnamelere uygunsuz bir biçimde görevlendirmektedir. Çoğunlukla bu atamalar yapılırken hükümetin işine yarayacak, onların çıkarları doğrultusunda hareket edecek kişiler müftü yapılmaktadır. Bu sebeple Osmanlı'nın bu durumu engellemesi gerekmektedir.
- Müftü ve müftü yardımcılarının maaşlarını Bulgar devleti ödediğinden dolayı onların işlerine karışma hakkı elde etmektelerdir. Bunun değişmesi için bu görevlilerin maaşlarının Osmanlı tarafından ödenmesi gerekmektedir
- Müftüler tarafından yapılan mahkemelerin sonuçlarının Şeyhülislam tarafından onaylanması gerekmektedir. Bu onaylama yapılmadığından dolayı hükümet yanlısı müftülerin Müslümanların aleyhine kararlar verdiği görülmektedir.

Bulgar hükümetinin Şumnu bölgesinin müftüsünü görevden alarak yerine kendine yakın bir kişiyi ataması üzerine Ali Ferruh Bey Petrov ile görüşme yapmış ve hükümetin kendi istekleri doğrultusunda kanuna aykırı bir biçimde müftüleri görevden alarak yerine yeni müftüler atamasına karşı çıkmıştır. Burada Ali Ferruh Bey'in Petrov'a Makedonya'da bulunan papazlar içinde kendilerinin aynı şekilde davranacağını söylemesi üzerine Petrov'un onların maaşlarının Bulgaristan tarafından ödendiğini söylemesi, Ali Ferruh Bey'in Osmanlı'ya tekrar yazı göndermesine sebep olmuş ve eski raporunda söylediğini yineleyerek müftü maaşlarının Osmanlı tarafından verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Osmanlı bu talebi değerlendirmiş ve onaylayarak müftü maaşlarının karşılanmasına karar vermiştir[159]. Ancak bu karar kaynaklarda geçmeyen bir sebepten dolayı yerine getirilememiştir.

[158] BOA, YEE, nr.136/32.
[159] BOA, YEE nr. 136/9.

Bu olayın gerçekleştiği tek yer Filibe bölgesi olmuş burada bulunan müftü hem Bulgar hükümetinden hem de Osmanlı'dan maaş almıştır[160].

Bulgaristan'ın Müslümanlara ve müftülere uyguladığı bu kötü politikalar, Osmanlı ile Bulgaristan arasındaki ilişkileri olumsuz anlamda etkilemiştir. Bu iki ülke arası kötü ilişkilerin düzelmesi amacıyla Prens Ferdinand, Naçoviç'i görevlendirmiş ve onu İstanbul'a göndermiştir. Naçoviç ve Osmanlı arasında yapılan bu görüşmelerde Müftülük konusu da gündeme gelmiştir[161].

Naçoviç ve Zeki Paşa arasında 1904 senesinde yapılan bu görüşmeler sonucunda; müftülerin Bulgaristan'da bulunan Müslümanları koruma görevini yerine getirmesinin sağlanması, Başmüftü'nün değiştirilmesi gereken durumlarda bunun yapılmadan önce Osmanlı'ya bildirilmesi kararlaştırılmıştır[162]. Ancak Şeyhülislam bu anlaşmayı onaylamamıştır. Şeyhülislam, müftülerin tayin edilmesinin ve seçilmesinin onların görevi olduğunu belirterek bu kararın değişmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu doğrultuda Osmanlı, Bulgaristan ile görüşmelerinde atamaların Şeyhülislam tarafından yapılması gerektiği konusunda ısrar etmiştir. Bu konuda yeni bir anlaşma yapmaktan kaçınan Halife, Berlin Antlaşması gereği kabul edilen Müftü atamalarının Şeyhülislam tarafından yapılması maddesinin onaylandığını ve bu antlaşmayı Bulgaristan'ın da kabul ettiğini bildirdi[163].

Bu görüşmeler doğrultusunda Bulgaristan hükümeti, 1904 senesinde Bulgaristan devletinde yaşayan Müslümanlar tarafından seçilen Müftülerin Şeyhülislam tarafından da onaylanması gerektiği konusunda gerekli uygulamaların yapılacağını Osmanlı'ya bildirmiştir[164]. Ancak tüm bu görüşmelere ve alınan kararlara rağmen Bulgaristan hükümeti bunların hiçbirine uyum sağlamamış ve müftülerin atamalarını kendi kararları doğrultusunda yapmışlardır.

---

[160] Ömer Turan, *Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları*, Belleten, S.239, Ankara 2000, s. 188
[161] BOA, YEE nr. 63/46
[162] BOA, YEE nr.50/67
[163] BOA, A.MTZ.04 nr. 129/59
[164] BOA, B.E.O, NGG, Def . nr. 961, lef.152.

3.1.1.4. 1909 Yılında Yapılan Protokol ve Müftüler Sözleşmesi Doğrultusunda Müftülerin Yetkileri ve Görevleri

Bu başlık altında 1909 senesinde Osmanlı ve Bulgaristan arasında gerçekleştirilen müftülükler sözleşmesi ve protokoller ele alınacaktır. Ayrıca Müslümanların yapılan bu protokoller doğrultusunda Bulgaristan içerisinde sahip oldukları dini ve sosyal haklarına da değinilecektir. Yapılan bu protokol ve sözleşmenin ardından bunların sonuçları ayrı bir başlık altında ele alınacak ve son olarak bu konuyla bağlantılı bir biçimde 1913 senesinde yapılan Müftüler Mukavelenamesi sonucu Müftülerin yetki ve görevlerindeki değişimler açıklanacaktır.

1909 Yılında Yapılan Protokol Doğrultusunda Müslümanların Sosyal ve Dini Hakları

Bulgaristan, 5 Ekim 1908 tarihinde Osmanlı devletinden resmen ayrıldığını beyan ederek bağımsızlığını ilan etmiştir. İlerleyen zaman içerisinde 19 Nisan 1909[165] tarihinde Osmanlı ile Bulgaristan arasında 'İstanbul Protokol'ü imzalanmıştır. Bu imzalanan protokole göre[166];

- Bulgaristan'da yaşamakta olan Müslümanlar dinlerini özgürce yaşayabilecek, ibadetlerini özgürce yerine getirebilecek ve mezhep ayrımcılığına maruz kalmayacaklardı. Burada önemli olan nokta sadece mezhep ayrımcılığı değil Müslümanların İslam dinine mensup oldukları gerekçesiyle aykırı davranışlara maruz kalmamalarının garantisi alınmıştır.
- Bulgaristan devleti içerisinde mevcut bulunan farklı din ve mezheplere dâhil olan insanların sahip oldukları hakların tamamına Müslümanlarda sahip olacaktır.
- Müslümanların ibadet alanı olan camiler içerisinde Halife olan Osmanlı Padişah'ı adına hutbe okutulmaya devam edilecektir.

[165] Bu tarih yeni Rumi takvim bağlamında verilecek olursa 16 Nisan olarak geçerken, Eski Rumi takvim bağlamında açıklanacak olursa 6 Nisan olarak verilmektedir.
[166] BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.28/5, lef.1.

- Bulgaristan, ‘Müstesna Vakıflar’ konusu için en fazla üç ay içerisinde bir idare komisyonu kurmak zorundadır. Bu komisyonun kuruluş amacı, taleplerin değerlendirilmesi ortaya atılan iddiaların

1909 Yılında Yapılan Sözleşme Doğrultusunda Müftülerin Seçimleri, Yetkileri ve Görevleri

İstanbul Protokolü ile birlikte imzalanan ek sözleşme ile Bulgaristan’da bulunan Başmüftülük makamına ilişkin görev ve yetkiler tekrardan düzenlenmiştir[167]. Toplamda 8 Madde bulunan bu sözleşme doğrultusunda; Baş müftünün Sofya’da ikamet etmesi kararlaştırılmıştır. Başmüftü’nün görevleri ise şu şekilde sıralandırılmıştır:

- Bulgaristan devleti içerisinde yaşamakta olan Müslümanların medeni, dini ve hukuki işlerine yardımcı olan müftüleri denetlemek ve yönlendirmek,
- İstanbul’da bulunan Şeyhülislam ile Bulgar Mezhep Bakanlığı arasındaki ilişkiler bakımından aracılık yapmak.

Başmüftü, Bulgaristan’da bulunan Müftüler arasından seçilecektir ve bu seçimi yine Bulgaristan’da bulunan müftüler yapacaktır. Müftü yardımcıları ise bu toplantılara ancak Başmüftülük için aday olmuşlarsa katılabilmekteydiler. Bulgar Mezhep bakanlığı ise, Başmüftü seçimini ve seçim sonucunu Şeyhülislam’a bildirmekle görevliydi. Şeyhülislam ise seçimleri kazanan kişiyi müftü olarak görevlendirecek ve gerekli yetkileri ona verecekti.

Başmüftü, şeriat kuralları gereğince, Müslümanların haklarını koruyacak ve aynı zamanda Müslümanların elinde bulunan kurumları kontrol ve denetim altında bulunduracaktır. Müftülerin seçimleri ise Bulgaristan’da bulunan Müslümanlar tarafından yapılmaktaydı. Seçilen Müftünün göreve uygun olup olmadığı Şeyhülislam’a Başmüftü tarafından bildirilmekteydi. Bu bildirim sonrasında Şeyhülislam tarafından onaylanan kişiler müftülük görevine başlamaktadır. Seçilen müftülerin denetimi ve kontrolü Başmüftünün görevi olduğundan bu müftüleri Başmüftü sürekli olarak kontrol etmekte ve denetlemekteydi. Müftünün vekil atama

[167] BOA, HR.SYS. nr.307/3, lef 192.

hakkı olduğu halde bu vekili yine Başmüftünün onaylaması gerekmektedir. Müftülerin ve müftü vekillerinin görevden alınma durumları ise yine belirlenen kanun gereğince yapılacak hükümet tarafından yapılmayacaktır.

Müftülerin yönettiği davalar sonucunda alınan kararlar Başmüftü tarafından denetlenecektir. Başmüftü mahkemenin verdiği kararı Şeriat hukukuna uygun bulduğu takdirde onaylayacak ve karar işleme alınmış olacaktır. Başmüftü tarafından Şeriat hukukuna ters olarak verilen kararlar tekrardan kararı veren müftüye iletilerek bu kararın şeriat hukukuna uygun olarak verilmesi istenecektir. Ayrıca şeriat hukukuna aykırı bir biçimde verilen kararlar Şeyhülislam'a da iletilecektir.

Başmüftü başta olmak üzere tüm müftüler, Bulgaristan devleti içerisinde yer alan okulları gerekli gördükleri takdirde denetleme yetkisine sahiplerdir. Ayrıca okul ihtiyacının olduğu durumlarda okul yaptırmak için çalışmalar da başlatmaları gerekmektedir. Başmüftü bu konuya önem vermeli ve eğitimle ilgili konuları ciddiye almalıdır. Ayrıca Bulgaristan'da bulunan Müslümanlara ait ibadet yerleri ve okullar için Bulgaristan devletinin yeterli miktarda maddi yardım yapması gerekmektedir.

Bulgaristan'da bulunan vakıfların korunması önem taşıyan bir konudur. Geçerli bir sebep bulunmadıkça Müslümanlara ait vakıfların, derneklerin ve ibadet yerlerinin yıkılmaması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bu bağlamda zorunlu sebeplerle yıkılacak bu yapıların ederi neticesinde yerine bir arsa veya aynı şekilde bir binanın farklı bir yere yapılması kararlaştırılmıştır. Burada Başmüftünün görevi, yıkılan binanın değerini ölçmesi ve alınması gereken miktarın doğru alınması konusundadır.

Bulgar devleti, bu sözleşme yapıldıktan sonraki 6 aylık dönem içerisinde Başmüftünün de bulunacağı bir komisyon kurmak zorundadır. Bu komisyonun kurulma amacı hak sahiplerini dinlemek ve taleplerini incelemek içindir.

1909 Tarihinde Yapılan Protokol ve Müftüler Sözleşmesinin Uygulaması ve Ortaya Çıkan Sonuçlar

Üst başlıklarda verilen bilgiler doğrultusunda 1909 senesinde yapılan protokol ve imzalanan sözleşme ile birlikte, Bulgaristan'da bulunan Müftülerin görev ve yetkileri belirlenmiş; müftülerin seçim ve bağlılıkları ise Bulgaristan'a değil Osmanlı'ya olmuştur. Yani müftüler bu sözleşme doğrultusunda Bulgaristan Hükümetine değil Şeyhülislam'a bağlı olarak çalışmaktadırlar. Sözleşmeden çok Protokol sayesinde, Müftüler aldıkları kararlar ile Şeyhülislam'a bağlı olduklarını kesinleştirmişlerdir. Başmüftü ise Şeyhülislam tarafından onaylandıktan sonra göreve getirilecek ve Bulgaristan'da bulunan Müslümanların her anlamda yardımcısı olacak konumda bulunacaktır[168].

Bulgaristan'da Müslüman halk tarafından seçilen Müftüler, önceden olduğu gibi halkın boşanma, evlilik, miras gibi pek çok sorunlarıyla ilgileneceklerdi. Müftülerin aldıkları kararlar ise Başmüftülük tarafından denetlenecek ve şeriat hukukuna göre uygun bulundukları takdirde uygulanacaklardır.

Osmanlı açısından da en önemli kararlardan biri olarak görülen Hutbe okutulması aynı şekilde devam edilecektir. Müslümanların ibadet mekânı olan camilerde Halife olan Osmanlı Padişah'ı adına hutbe okutulması Osmanlı'nın halen daha Bulgaristan'da varlığını gösterebilmesinde bir etken olarak öne çıkmaktadır.

Tüm bu olumlu maddelerin yanı sıra Müftüler sözleşmesi içerisinde yer alan bir madde doğrultusunda müftülerin ve onların vekillerinin görevlerinden azledilmesi hakkı halen Bulgar hükümetinin kontrolünde bulunmaktaydı. Müftülerin görevden uzaklaştırılmaları ve yeni seçimin olması Mezhep Bakanlığı tarafından oluşturulacak bir komisyon aracılığı ile yapılacaktı. Başmüftünün bu komisyona katılabilmesi için ancak dini bir meselenin bulunması gerekmekteydi[169].

---

[168]Hüseyin Memişoğlu, Bulgaristan'da Müftülükler ve Şeriyye Mahkemeleri, *Vakıflar Dergisi*, S.XXVII, Ankara 1998, 216.
[169] BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.20/5; Sırat-ı Müstakim, C.4, s. 126

Bulgaristan Hükümeti bu madde doğrultusunda müftüleri halen daha kendi istekleri doğrultusunda yönlendirebileceğinden dolayı Bulgaristan'da bulunan Müslümanlar, müftülerin görevden alınmaları ve seçimleri konusunda kararın Başmüftü tarafından yapılmasını istemekteydiler. Osmanlı'nın Sofya Elçisi, 1909 senesinde 'Hariciye Nezaretine' bir yazı göndermiş ve bu yazıda müftülerin çalışmalarının takip edilemediğini belirtmiştir. Ayrıca bu yazı içerisinde Dışişleri bakanı olan Dimitrov ve Mezhepler müdürü olan Vakarelski ile birlikte iki farklı bölgede müftülük yapan Hocazade Muhiddin Efendinin birlikte hareket ettiklerini bildirmekteydi[170]. Bu olay elçiye göre şu şekilde olmaktaydı; hükümetin istekleri doğrultusunda gelen kararlar eğer hükümet lehine olursa müftü bu kararlar onaylamaktaydı ancak gelen kararlar Bulgaristan hükümeti açısından kârlı değilse müftü Hocazade Muhittin Efendi bu kararlar onaylamadan geri gönderiyordu. Bunu yapma sebebi ise onun hükümet tarafından Başmüftülük makamına çıkartılmasının amaçlanmasıdır.

Bunun temel sebebi ise halen daha müftülükleri Bulgar hükümetinin belirlemesidir. Bulgar devleti müftü yapmak istedikleri kişileri kargaşalardan faydalanarak oy çokluğunu sağlayıp müftü yapmaktaydılar[171]. Bu şekilde kendi çıkarları doğrultusunda istedikleri kişileri müftülük görevine getiren Mezhep bakanlığı, bazı zamanlarda kendi çıkarları doğrultusunda hareket edecek müftü adayları bulamadıkları zamanlarda Bulgar vatandaşı olan müftü kâtiplerini müftünün yerine atamaktaydılar. Bu olaylar, Bulgaristan içerisinde Müslümanların sorunlarının artmasına sebep olmasının yanı sıra Müslümanlara ait derneklerin, vakıfların ve ibadet yerlerinin de zarar görmesine sebep olmaktaydı. Osmanlı'nın bu konuda ki yaptırımları da sonuçsuz kalmakta Bulgar devleti Osmanlı'nın müftü atamalrı ile ilgili yaptığı görüşmelerde seçilen müftünün bölge halkı tarafından belirlendiğini öne sürmektedir[172].

Bulgaristan devlet adamlarının hem İslam vakıflarına hem de Müslümanlara karşı uyguladıkları bu kanun dışı yaptırımlar sonucunda Bulgaristan Devletinde

[170] Sofya Elçisine göre Vakarelski İslam evkafının en büyük düşmanlarından biriydi.
[171] BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr. 20/5.
[172] BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.20/5; TDA, F.176k, op.2, a.e.746.

yaşamakta olan Müslümanlar Tanin Gazetesi'ne bir yazı ulaştırarak Osmanlı devletinden bir yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu yardım talebi Osmanlı'nın Bulgaristan devlet işlerine karışması şeklinde bir yardım talebi değildi; Müslümanların haklarının ve mallarının korunması için gerekli önlemlerin alınması ile ilgili bir yardım talebiydi[173].

Bulgarların müftüler aracılığı ile yürüttüğü politika temelde çok basit bir mantığa dayanmaktadır; Müslümanların dini lideri konumunda olan Başmüftülük makamına vasıfsız ve bilgisiz kişiler atanarak Müslümanların sorunları görmezden gelinecek ve Müslümanlar kendi kaderlerine terkedilecektir. Bu bağlamda Bulgar devletinin çıkarları doğrultusunda kişilerin Başmüftülük makamına atanması Müslümanların çıkarlarının gözetilmesinden çok Bulgaristan Devletinin çıkarlarının gözetilmesine sebep olmuştur[174].

1913 Tarihinde Yapılan Müftüler Mukavelenamesi Doğrultusunda Müftülerin Yetkileri ve Görevleri

Osmanlı ve Bulgaristan arasında yapılan görüşmelerde ana konular Başmüftü, müftüler ve Müslümanların kurmuş olduğu vakıflardı. İki devlet arasında yapılan İstanbul antlaşmasına ek olarak birde Müftülüklerle alakalı düzenlemeler içeren 'Müftüler Sözleşmesi' imzalanmıştır[175]. Bu sözleşme Bulgaristan devleti içerisinde yer alan müftüler ile ilgili yapılması gereken gerekli düzenlemeleri 9 maddede açıklayan bir sözleşmedir. 1913 senesinde tekrardan imzalanan yeni Müftüler sözleşmesinde ana amaç 1909 yılında imzalanmış olan Müftüler sözleşmesini devam ettirmektir. Bulgaristan Devletinin, Balkan savaşları esnasında 1909 senesinde yapılan Müftülük anlaşmasını kaldırmasının ardından Osmanlı,

---

[173] Sırat-ı Müstakim, C.5, S.109, 3 Şevval/23 Eylül 1326, s.83. Bulgaristan Müslümanlarının Şikayetleri: Filibe cami hakkında Tanin'e gönderilen bir mektup: 1909 Protokolünün uygulanacağını ümit eden Müslümanlar bu tür bir tutum ile karşı karşıya kalmışlardır.

[174] Ahmet Akseki, *Bulgaristan Mektupları*, İstanbul 2000, s.55

[175] BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.21; Ayrıca; Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Ankara 1953, I, 2 Numaralı Ek, s. 468-472.

Bulgaristan ile yeniden bir antlaşma yaparak eski antlaşmayı bir miktar daha genişleterek yenilemek niyetindedir. Sözleşme şu şekildedir[176];

Sözleşmenin ilk maddesine göre Başmüftü'nün yeri Sofya olarak belirlenmiştir. Başmüftü, Bulgaristan'da bulunan diğer müftüleri denetleme ve kontrol etme görevindedir. Tüm müftülükler ona bağlı olarak çalışmaktadır. Ayrıca Şeyhülislam ile Mezhep bakanlığı arasında yapılacak görüşmelerde aracı olacak kişi Başmüftü olarak belirlenmiştir. Başmüftü'nün belirlenme hadisesi işe şu şekilde olacaktır; Bulgaristan devleti içerisindeki müftülerin tamamı toplanarak aralarından gösterilen adaylar arasında bir oylama yapacaklar ve bu oylamayı kazanan kişi Başmüftü olarak Şeyhülislam'a bildirilecektir. Seçilen kişiyi Şeyhülislam'a bildirme görevi ise Bulgaristan Mezhep Bakanlığının işidir. Şeyhülislam'ın belirlenen adayı kabul etmesi üzerine o kişinin Başmüftülük görevi başlayacaktır.

Sözleşmenin ikinci maddesine göre Müftülerin seçimi Bulgaristan'da yaşayan Müslümanlar tarafından yapılacaktır. Ancak bu bağlamda seçilen Müftüler Başmüftü tarafından onaylanırsa göreve başlayabileceklerdir. Aynı şekilde müftü kendine bir vekil atayacağı durumlarda da bu vekili Başmüftü'nün onaylaması gerekmektedir.

Sözleşmenin üçüncü maddesine göre Müftülük makamının tüm kademelerinin ve onların yanında çalışan memurların ücretleri Bulgaristan devleti tarafından ödenecektir. Bu ücretler kişilerin yaptıkları işin boyutuna göre değişecektir. Bu madde bağlamında yine Müftülük makamında bulunan tüm kademelerde faaliyet gösteren kişiler, Bulgaristan'da memur olan kişilerin sahip oldukları tüm haklara sahip olacaklardır.

Sözleşmenin dördüncü maddesine göre Müftüler görevden alınacakları zaman bu görevden alma işlemleri keyfi değil, devlet memurları ile ilgili gerekli görevden ama kanunları uygulanarak yapılacaktır. Müftünün ya da vekilinin görevden alınma kararı verilmeden önce gerekli incelemelerin yapılması amacıyla bir komisyon kurulacak ve Başmüftü'nün belirlediği bir kişide bu komisyonda

[176] Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, I, 2 Numaralı Ek, s. 468-470.

bulunacaktır. Ancak bu bulunma dini bir konu yoksa oy hakkına sahip olmak anlamına gelmemektedir. Ancak dini bir konuda sorun var ise Başmüftü'nün veya onun yerine komisyona katılan temsilcinin oy hakkı vardır.

Sözleşmenin beşinci maddesine göre mahkemelerde müftüler tarafından verilecek kararların tamamı Başmüftü tarafından kontrol edilecektir. Bu kararların şeriat hükümlerine uygun olduğunu düşünen Başmüftü kararları onaylayacaktır ancak kararlar Şeriat hükümlerine aykırı ise karar reddedilerek, bu kararaın şeriat hükümlerine göre verilmesi istenecek ve müftüye geri gönderilecek; bu durum Şeyhülislam'a bildirilecektir. Başmüftü ve Şeyhülislam tarafından onaylanan kararlar Bulgaristan tarafından işleme alınacaktır. Bu bağlamda alınan kararlara ek olarak bu kararların yanına Bulgarca bir çeviri koyulacaktır.

Sözleşmenin altıncı maddesine göre Başmüftü, belirli durumlarda:

- Nikâh,
- Vasiyet,
- Veraset,
- Nafaka,
- Dini konular vb.

arabuluculuk ve karar verme yetkileri bulunacaktı. Bu bağlamda çözüm bulamadığı konuları gerekli mercilere bildirme yetkisine de sahiptir. Müslümanlar tarafından kurulmuş vakıfların yönetim ve denetimi Müftüler aracılığıyla yapılmaktadır. Başmüftü ise, müftülerin bu vakıfları nasıl yönettiğini kontrol edebilmek adına onlara bir 'hesap defteri' hazırlatmaktadır. Bu defterler hazırlanırken Bulgarca yazılması zorunluluğu yoktur.

Sözleşmenin yedinci maddesine göre Başmüftü ve müftüler, ülke içerisinde bulunan Müslümanlara ait eğitim kurumlarının kontrol edebilecek; gerekli gördükleri eksikleri bildirecek ve ihtiyaç duyulması durumunda yeni kurumların açılmasını sağlayacaklardır. Bulgaristan Hükümeti, bu başvuru sonucunda 'Bulgar Maarif-i Umumiye Kanunu' gereğince ihtiyaç duyulan bölgelere ücretini kendisinin ödediği ilk ve ortaokullar yaptıracaktır. Bu okullarda okutulacak dersler Türkçe dilinde

olacaktır. Ancak Bulgar dili okulda öğrencilere öğretilmesi gereken ikinci dil olacaktır. Bu okullarda çalışmakta olan eğitimcilerin maaşları da Bulgaristan devleti tarafından karşılanacaktır. Ayrıca dini alanda fakih yetiştirmek üzere ayrı bir okul kurulacaktır.

Sözleşmenin sekizinci maddesine göre Müslümanların çoğunlukta oldukları bölgelerde vakıflardan ve eğitimden sorumlu olmak üzere bir 'İslam Cemaat Teşkilatı' kurulacaktır. Bu teşkilat Müslümanlara ait olan alanları korumakla görevli olacaktır. Zorunlu bir sebep olmadıkça Müslümanların kurumlarına zarar verilmeyecek, zorunlu durumlarda da bedeli ödenmek ve yıkılan kurumun sahip olduğu arsa ile eşdeğer değerde bir arsa verilmedikçe yine yıkılamayacaktı.

Osmanlı ve Bulgaristan arasında yapılan bu sözleşmenin son maddesine göre Bulgar devleti bu sözleşmeyi imzalamasının ardından geçecek altı aylık süreç içerisinde içinde Başmüftü'nün de bulunduğu bir komisyon kurmak zorundadır. Kurulan bu komisyon aracılığı ile kurulduktan itibaren gelecek 3 sene içerisinde vakıf yöneticilerinin ve hak iddiacılarının yaptıkları başvurular incelenecek ve bu başvurular değerlendirilerek hak sahiplerine hakları teslim edilecektir. Komisyon tarafından alınan kararlardan hoşnut olmayan kişiler ise mahkemelere başvuru yaparak karara itiraz edebilme hakkına sahiplerdir.

1913 Tarihli Müftüler Mukavelenamesi ve İstanbul Protokolünün Uygulanması ve Sonuçları

1913 yılından yenilenen Müftüler Sözleşmesi ile Şeyhülislam ile Bulgaristan devletinde yaşamakta olan Müslümanların ilişkisinin devamlılığı sağlanmıştır. Bu ilişki Halifeliğin kaldırıldığı zamana kadar sürmüştür[177].

1913 yılında yapılan bu Mukavelenamenin en önemli özelliği Müslümanların dini lideri konumunda olan Başmüftü'yü tamamen özgür bir hale

[177] Hacı Mehmet Günay, Bulgaristan Baş müftülüğünce Hazırlanan 1924 Tarihli Münakehat ve Müfarekat Talimatnamesi ve Bulgar Şeriye Mahkemelerinde Uygulanışı, *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3 (Adapazarı 2001), s.164–165

getirmesidir[178]. Bu bağlamda İstanbul Protokolü ile de müftülerin ve müftü vekillerinin Başmüftü tarafından onaylanması zorunluluğu haksız şekilde müftülük makamına getirilecek kişilerin karşısında bir engel olarak durmaktaydı çünkü Mezhep Bakanlığı eğer bir müftüyü görevden almak ve onun yerine başka birini atamak isterse Başmüftü'den onay almak zorundaydı.

Yazılı anlamda Osmanlı'nın lehine gibi duran bu anlaşmalar uygulama anlamında yürütülememiştir. Sözleşmenin yapılmasının ardından çok kısa bir süre içerisinde Bulgaristan Hükümeti tarafından pek çok müftü görevden alınmıştır. Bu bağlamda yapılan anlaşmaların ülke içerisinde bulunan Müslümanları kandırmak amacıyla yapıldığı düşüncesi yayılmaya başlamıştır. Zaman içerisinde birbiri ile çok yakın tarihlerde farklı ve geçerli olmayan sebeplerle birçok müftü vekili de görevden alındı.

İstanbul Protokolüne bağlı olarak yapılan 1913 yılı Müftüler sözleşmesinin ilk iki maddesi gereğince Müftülük seçimleri ve atamalarının Bulgar devleti tarafından yapılmayacağı kesinleştirilmişse de; Bulgar hükümeti, müftülerin atamalarında, görevden alınmalarında ve seçimlerde Başmüftüye danışmadan kendi istekleri doğrultusunda kararlar vermektedir. Bulgar devletinin çıkarları doğrultusunda atanan müftüler Müslümanların sorunları ile ilgilenmemekte ve onları haklarını ihlal etmektedir.

Başmüftü ise alınan bu kararları onaylamıyor, yapılan yeni atamaları ve atamaların sonucunda yeni müftülerin verdikleri kararları tanımıyordu. Bu durum sonucunda Bulgaristan Mezhep Bakanlığı, Başmüftü Muhiddin Efendi'yi geçici süreliğine görevden alarak onun yerine kendi emelleri doğrultusunda hareket edecek bir kişiyi Başmüftü olarak atamıştır. Bu sayede artık istemedikleri kişilerin müftülük görevlerine rahatça Başmüftü aracılığı ile son verebilen Bulgar hükümeti, tekrardan Muhiddin Efendi'nin Başmüftülüğe dönmesinin ardından onu alınan kararları onaylaması için baskı yapmıştır. Muhiddin Efendi'nin bu baskılara karşı çıkması sonrasında hükümet ile Başmüftülük makamı arasında ilişkiler gerilmiştir. Bu

[178] Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclise, Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul 2005, s.98

bağlamda Başmüftü Muhiddin Efendi, İstanbul'da bulunan ve kendi makamının da bağlı olduğu ŞeyhülislamDan yardım talep etmek amacıyla onları bir yazı göndermiştir[179].

Bir başka açıdan anlaşmalara ve sözleşmelere rağmen Bulgar hükümeti bunlara uymamakta ısrarcı davranışlar sergilemekte ve burada bulunan Müslümanlar diğer devlet vatandaşları ile eşit haklara sahip olamamaktadır. Ülkede bulunan Türk basını da Müslümanların uğradıkları bu haksızlıkları haber olarak dile getirmekteydi[180].

Osmanlı, Bulgar devletine yapılan anlaşmaların şartlarını sunarak uyguladıkları politikadan geri dönmelerini bildirmek üzere Sofya'da bulunan Osmanlı Elçiliğini görevlendirmiştir. Sofya elçiliği Osmanlı'dan aldığı talimatları Bulgar yöneticilere bildirmiş ve bu bağlamda Usturumca ve Gümülcine bölgelerine atanan müftülerin anlaşma maddelerine aykırı olduğunu söyleyerek bu karardan vazgeçilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bulgar devleti Osmanlı'nın bu tepkisi karşısında müftülerin bu bölgelere zorunlu sebeplerden dolayı atandığını söylemiştir. Bu zorunluluğun ortadan kalkmasının ardından en geç iki ay içinde bu atamaların iptal edileceğini[181] belirtseler de bu söz ancak bir yıl sonra gerçekleştirilmiştir.

Müftü vekili olan Mehmet Fikri Efendinin Başmüftü tarafından 23 Eylül 1914'te Paşmaklı'ya atanması niyetiyle Mezhepler bakanlığına iletilmiştir[182]. Bu atama Mezhepler bakanlığı tarafından onaylanmış ve Mehmet Fikri Efendi 30 Eylülde Paşmaklı'ya müftü vekili olarak atanmıştır[183].

3.1.2. Bulgaristan Müftülerinin Seçimleri

Sancak müftülerinin seçimleri 1909 ve 1913 yıllarından sonra yapılmıştır. Bu seçimler ile ilgili bilgiler alt başlıklar halinde verilecektir.

---

[179] BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.21.
[180] Türk Sedası, S.74 (306), 4 Rabiülahir 1332 (2 Mart 1914), s.1-2
[181] Bulgaristan sefaretinin verdiği cevabın bir sureti elden Dahiliye Nazırı Talat Bey'e verilmiştir (Aralık 1913). Bkz., BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.23..
[182] TDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.3.
[183] TDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.6.

1909 Yılının Ardından Yapılan Müftü Seçimleri

Bulgaristan'da bir Prenslik kurulduktan sonra, ülkedeki kalan Müslümanların bağlı oldukları tek kurum; Şeyhülislam'a bağlı olan müftülük makamıydı. 1909 senesine kadar Müftü seçimleri Prens tarafından yapılmıştır. Müslüman halk tarafından seçileceği öngörülen bir kararname yapılsa da bu kararnameye uyum sağlanmamış, atamalar hükümet tarafından yapılmıştır.

Başmüftülük ve müftülük makamlarına seçim yoluyla atama yapılması kararı, 1909 yılında yapılan İstanbul Protokolü ve bu protokole ek olarak yapılan Müftüler sözleşmesinde yer almış ve bunun ardından müftülük seçimleri yapılmıştır. 9 Mayıs 1910 günü yapılan bu seçim sonucunda Müslüman halk 12 Sancak müftüsü seçmiştir. Mezhep bakanlığı bu seçimin ardından adayları incelemiş ve dört sancak için belirlenen müftülerin gerekli şartlara uygun olmadıklarını söyleyerek kabul etmemiştir. Başbakan Malinov, bu dört bölge için seçilen müftülerin yeterli eğitim düzeyinde olmadıklarını ve ahlak olarak iyi olmadıklarını belirterek onların müftülük yapmalarını engellemiştir[184]. Kalan 8 müftü adayı Prense bildirilmiş ve onay alındıktan sonra bu kişiler belirlenen bölgelere müftü olarak atanmışlardır. Bu liste şu şekildedir[185]:

- Filibe Müftüsü olarak Saadettin Hacı Hafız Halilov atanmıştır.
- Vidin Müftülüğüne Süleyman Rüşdi Molla Hüseyinov atanmıştır.
- Şumnu Müftülüğüne Hocazade Mehmed Muhiddin Efendi atanmıştır.
- Silistre Müftüsü olarak Hacı Sadık Arifov atanmıştır.
- Eski Zağra Müftüsü olarak İsmail Niyazi Ferhadov atanmıştır.
- İslimiye Müftüsü olarak Hafız Ahmed Süleymanov atanmıştır.
- Hezargrad Müftülüğüne Sali Efendi Halilov atanmıştır.
- Hasköy Müftülüğüne Hafız Süleyman Mehmed Aliyev atanmıştır.

Seçim sonucu müftüleri belirlendiği halde atamaları yapılmayan bölgeler için, 17 Ekim 1910 tarihinde tekrar seçim yapılmıştır. Burgaz bölgesinde Müftülük yapmakta olan Ahmed Müderrizov, müftülük seçimlerinin olması dolayısıyla

[184] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi,20. Yüzyıl*, C.II, Küre Yayınları, İstanbul 2006
[185] TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.51. 07.05.1910: Paprikov imzalı genelge

görevden alınsa da bölge halkı tarafından oy çoğunluğu ile tekrar seçilmiştir. Karşısında aday olarak Hacı Ömer Lütfi Süleymanov çıksa da bölgede 81 kişi oy kullanmış ve oyların 45'ini alarak oy çoğunluğu ile Ahmed Müderrizov seçilmiştir[186].

Öte yandan Plevne bölgesinin müftüsü olarak seçilen Hafız Mustafov, belge eksikliği sebebiyle ataması yapılmamış[187], bu bölgeye Prens tarafından 1895'te yapılmış geçici kararnamenin altıncı maddesi göz önünde bulundurularak Mustafa Molla Ahmedov atanmıştır[188]. Bulgar Prensi Ferdinand, 17 Kasım 1910 tarihinde kalan bölgelerin müftülük atamalarını onaylamıştır. Bu atamalar şu şekildedir[189]:

- Hafız Mustafov Plevne Müftülüğüne atanmıştır.
- Hacı Salim Ali Rusçuk Müftülüğüne atanmıştır.
- Molla Ahmedov Vidin Müftülüğüne atanmıştır.
- Mustafa Sıdkı Mehmedov Tırnova Müftülüğüne atanmıştır.
- Ahmed Müderrizov Burgaz Müftülüğüne atanmıştır.

1913 Yılının Ardından Yapılan Müftü Seçimleri

1913 yılında yapılan yeni Müftülük sözleşmesini öne süren Bulgar devleti, yeni müftü atamaları yapılacağını bildirerek görevden bulunan tüm müftüleri görevden almıştır. Ancak İstanbul Protokolü ve Müftüler sözleşmesi bağlamında, ülkede bulunan müftülerin tamamının görevden alınmasını gerektirecek bir hüküm bulunmamaktadır. Bu bağlamda bu karar hükümetin kanuna aykırı bir biçimde kendi istekleri doğrultusunda aldığı bir karardır. Hükümet, tüm müftüleri görevden almadan kısa bir süre önce Filibe bölgesinde müftülük yapan Sadettin Efendi görevi bırakmış ve yerine vekili olan Mehmed Hami Efendi geçmiştir. Bu durumda sıkıntı olan ise şudur; müftülük makamı atamaları hükümet tarafından yapılmamaktadır. Müslümanların yaptıkları seçimler sonrasında adaylar belli olacak ve bu adaylar arasından yapılacak seçim sonrasında müftü belirlenecektir. Ancak hükümet bu kararı dikkate almadan müftü atamasını seçim yapmadan kendisi yapmıştır.

[186] TDA,F.166k, op.1, a.e.793, lef.70,77.80.
[187] TDA,F.166k, op.1, a.e.792, lef.161
[188] TDA,F.166k, op.1, a.e.793, lef.92
[189] TDA, F.166k, op.1, a.e.793, lef.92

Sofya elçiliği, uygulanan bu yaptırımların İstanbul Protokolüne aykırı olduğundan dolayı Osmanlı Hariciye Nezaretine başvuruda bulunmuştur. Osmanlı bu başvuruyu değerlendirmiş ve biri 5 diğeri 26 Mayısta olmak üzere Sofya elçiliğine iki yazı göndermiştir. Bu yazılarda içerik olarak Bulgar devletinin uyguladığı politikaların yanlış ve İstanbul Protokolüne aykırı olduğunu belirtmiştir. Elçilik tarafından yapılan açıklama; müftülerin görevden alınmasından etkili olan kişilerin meclis içerisinde bulunan Ethem Ruhi ve Hafız Sıtkı olduğu yönündedir. Bu iki kişi uyguladıkları baskılar sonucu bilgisiz ve müftülük makamına yakışmayacak kişileri müftü olarak seçtirmişlerdir. 3 Mayıs 1915'te Ahmed Kadirov Plevne bölgesinin müftüsü olarak seçilmiştir[190]. Ancak 21 Mayıs'ta Plevne'ye bağlı Bejanovo köyünden gönderilen bir yazıda, Ahmed Kadirov'un müftülük makamına tayin edilmesinde yeterli şartları sağlamadığını söylemektedir. Bu bağlamda Plevne bölgesine atanan müftünün görevden alınması talep edilmiştir. Ayrıca yönetmelik içerisinde yer alan 1895 tarihli geçici kararnamede açıkça belirtildiği üzere, müftülerin Şeyhülislam'dan bir icazetname alarak göreve başlamaları gerekmektedir. Yani seçilen müftülerin önce Şeyhülislam tarafından onaylanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra müftülerin ilahiyat bölümünü bitirmeleri gerekmekte ve harici pek çok farklı niteliğe sahip olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda Kadirov, bu şartların hiçbirini karşılamamaktadır. Kadirov yalnızca dördüncü sınıfa kadar okumuş bir kişidir. Bu anlamda müftü olabilmek içinde yeterli eğitime sahip değildir. Ayrıca onun müftü olabilmesi için belirli bir müftülük sınavından başarılı sonuç alması gerekirsen Kadirov herhangi bir sınava girmeden müftülük makamına erişmiştir. Bu anlamda yapılan atama kanuna aykırı bir biçimde yapılmıştır. Kadirov'un Şeyhülislam'dan müftülük yapabilmesi için alması gereken icazetnameyi alabilmesi için en az on iki sene okul okuması gerekmektedir ki Kadirov bu şartı da sağlamamaktadır. Bu durumlar göz önünde bulundurularak Kadirov'un müftülük tayininin iptal edilmesi gerekmektedir[191].

[190] TDA, F.166k, op.1, a.e.812, lef.173
[191] TDA, F.166k, op.1, a.e.812, lef.173. Sofya, Müftü seçiminde oy kullanan Mollaov'un dilekçesi

3.1.3. 1919 Yılında Yapılan Müslümanların Dini ve İdari Teşkilatları Nizamnamesi Doğrultusunda Müftülerin Durumu

1919 senesinde Müslümanlarla ilgili düzenlemeler yapılması amacıyla çıkarılmış bu Nizamname 1945 senesinde Bulgaristan devletine Komünizm hâkim olana dek yürürlükte kalmıştır. Bu Nizamnamenin yapıldığı ilk yıllar olan 1919-1923 seneleri arası iki devlet arasında ilişkiler iyi anlamda zirve noktasına çıkmıştır. Bu bağlamda Bulgaristan'da bulunan Müslümanlar içinde yaşam koşulları olabilecek en iyi konuma gelmiştir[192]. Yapılan bu nizamname doğrultusunda[193];

- Bulgaristan'da yaşayan Müslümanlar, İslam hukukuna dâhil olan konularda Müftülüklere, Başmüftüye, Müftü vekillerine ve Şeriat mahkemelerine başvuracaklardır.
- Bulgaristan devleti içerisinde bulunan tüm İslam dinine mensup din adamları, 'Dışişleri ve Mezhep Bakanlığı Disiplin Kurulu' önünde ve ayrıca 'Şeriat Mahkemeleri' karşısında suçlu oldukları konulardan ve 'encümenlik' mallarına zarar vermekten diğer tüm vatandaşlar gibi sorumlu tutularak yargılanacaklardır. Burada dikkat çekilen nokta din adamlarının normal vatandaşlardan ayrı konumda tutulmamasıdır.
- Müftülükler ve şeriat mahkemelerinde kayıt altına alınan yazılar hem Bulgar dilinde hem de Türkçe olarak tutulacaktır.
- Müftülerin ve vekillerinin sayısını Dışişleri ve Mezhep bakanlığı kararlaştırmaktadır. Ayrıca atamalar da Başmüftünün yönlendirmesi ile Dışişleri ve Mezhep Bakanlığı tarafından yapılmaktadır.
- Müftülerin ve vekillerinin şeriat mahkemelerini yönetebilmeleri için Başmüftü tarafından yeterli görülmeleri ve bununla ilgili bir belge almaları gerekmektedir.
- Müftü ya da müftülüğe aday olabilmek için kişilerin Bulgaristan vatandaşı olmaları gerekmektedir. Bulgar diline hâkim, 30 yaşını

[192] Ömer Turan, Bulgaristan Müslümanlarının Dini Yönetimine İlişkin 1919 Tüzüğü, Balkanlar'da İslam Medeniyeti, *II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003, s.427, 428.
[193] Ömer Turan, 2003, *a.g.e.* s.427, 428.

geçmiş, itibar sahibi, Nüvvap mezunu veya şeriat mahkemesi önünde yapılacak sınavda başarılı olan kişiler müftü olabilmektedir.

- Müftülük sınav sonuçlarına göre sınavı kazanan kişiler kademelendirilmektedir. Müftüler kendi arasında üç ayrı kademeye ayrılırken müftü vekilleri iki ayrı kademeye ayrılmakta ve aldıkları maaşlar bu kademelere göre hesaplanmaktadır.
- Müftülerin ve vekillerinin görevden alınma durumları Dışişleri ve Mezhep Bakanlığı tarafından yapılmaktadır.
- Müslümanların tamamı Başmüftülüğe bağlıdır ve Başmüftülük makamı da Dışişleri ve Mezhepler bakanlığına bağlıdır. Yani bu bağlamda bu madde doğrultusunda Müslümanların yönetimi Bulgar devletine verilmiştir.
- Nizamname içerisinde Bulgaristan devletinde bulunan Müslümanlar ile Şeyhülislam arasında olan ilişki iki şekilde açıklanmıştır. Bunlardan ilki Şeyhülislam'ın seçilen müftüleri onaylaması şeklinde iken ikincisi de ülke içerisinde Müslümanlar arasında çözülemeyen sıkıntıların Şeyhülislam tarafından çözülmesi şeklindedir.

1919 senesinde yapılan bu nizamname bu güne dek yapılan en kapsamlı ve en açıklayıcı nizamname olarak öne çıkmaktadır[194]. Bu nizamname öncekilerden farklı olarak Müftülük atamalarını seçim yoluyla değil devlet yoluyla yapmaktadır. Bu durum Başmüftü seçimlerine de etki eden bir durumdur. Bunun sebebi ise Başmüftü, diğer müftülerin arasından seçilen bir kişi olduğu ve artık atamaların devlet tarafından yapılmasından dolayı müftülük atamalarında ortaya çıkacak usulsüzlükler ilerleyen zaman içerisinde Başmüftülük makamına işin ehli olmayan kişilerin çıkabileceği anlamına gelmektedir. Bu durum çok geçmeden yaşanmış ve atamalarda usulsüzlükler ortaya çıkmaya başlamıştır[195]. Bulgar devleti içerisinde Müslümanların sorunlarının çözümsüz kalmasının bir diğer sebebi aslında bu durumdur. Müftülerin ve Başmüftülerin Bulgaristan devleti tarafından atamalarının

---

[194] Ömer Turan, 2003*, a.g.e.* s.430-431.

[195] Basri Bahri Zilyabid, *1909'dan İtibaren Bulgaristan'daki Müslümanların Dini Yönetimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2003, s.51

yapılması Müslümanların lehine olmaktan çok Bulgar hükümetinin çıkarlarına hizmet etmiştir[196].

3.1.4. Bulgaristan'daki Müftülük Sorunları ve Ortaya Çıkan Sonuçlar

Osmanlı, Bulgar devletinin Prenslik olarak ortaya çıktığı dönemde müftülerin ve vekillerinin atamalarının Bulgar Prensliği tarafından kanuna aykırı ve kendi istekleri doğrultusunda yapmalarına karşı çıkmak amacıyla pek çok kez anlaşmalar yapmaya çalışmıştır. Prenslik süreci içerisinde Osmanlı ve Bulgaristan arasında büyük bir sorun haline gelen Müftülükler ile ilgili düzenlemeler, Bulgaristan'ın Bağımsızlığını ilan etmesinin ardından da aynı şekilde devam etmiştir. Bulgar devleti içerisinde bulunan Müslümanların önderi konumunda olan kişiler müftüler ve onların bağlı olduğu makam ise Başmüftülüktür. Müftüler temelde yalnızca Müslümanların haklarını savunmak ve sorunlarının çözmek amacıyla değil aynı zamanda Müslümanların Bulgaristan içerisinde bulunan vakıflarını da koruma görevine dahillerdir[197].

Müftü olacak kişilerin akıllı, eğitimli, iyi ahlak sahibi ve bilge kişiler olması gerekmektedir[198]. Fakat Bulgaristan hükümeti sebebiyle bu derece iyi kişilerin müftü olması çok zor bir durumdu. Atamalar hükümet tarafından yapıldığından dolayı Müslümanların çıkarları doğrultusunda hareket edecek kişiler müftülük görevine getirilmemekteydi. Ayrıca bir diğer sebep olarak müftü maaşlarının çok az olması da vasıflı kişilerin müftü olmasını engelleyen bir durum olarak öne çıkmaktaydı[199].

Müftülerin sürekli olarak değiştirilme nedenlerinden bir tanesi ülke içerisinde bulunan Müslümanların arasında bir birliğin bulunmamasıdır. Müftüler arasında yaşanan çekişmeler ve maddi çıkarları doğrultusunda hareket eden kişilerden dolayı Müslümanlar arasında bir birlik hali oluşturulamamaktaydı.

Bulgar Mezhep Bakanlığının geçerli bir sebep olmadan Müftüleri görevden alması Müslümanlar tarafından sorun teşkil etmekteydi. Bu konuyla ilgili pek çok

---

[196] Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclise, Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul 2005, s. 250
[197] Sırat-ı Müstakim, S.85, C.4, Yıl. 1325/1326, s.125-127..
[198] BOA, YEE nr.136/32.
[199] Sırat-ı Müstakim, S.85, C.4, s.126.

tepki Bulgar hükümetine telgraf yoluyla iletilmektedir. Bulgar Hükümetinin sürekli olarak müftüleri değiştirmesi ve müftülük makamına yakışmayan kişileri başa getirme sebebi olarak Müslümanların geride kalmasını istedikleri düşünülmektedir[200].

Hezargrad bölgesinde müftülük görevini yapmakta olan Salih Saib Efendi'nin geçerli bir sebep gösterilmeden görevden alınması, bölgede yaşayan Müslümanlar tarafından tepki çekmiş ve Prens'e müftünün tekrardan görevine döndürülmesi için bir telgraf yollanmıştır[201]. Bu bağlamda 1908 senesinde Mezhep Bakanlığına tekrardan bir telgraf gönderen Müslümanlar; Kanun doğrultusunda seçilen müftü Sali Efendi Halilov'un 'particilik' sebebiyle görevden alınmasını kabul etmediklerini ve bu durumdan bölge halkı olarak üzüntü duyduklarını belirterek onun görevine tekrar dönmesini istediklerini belirtmişlerdir[202]. Bu talep bakanlık tarafından değerlendirilmiş ve kabul edilmiş ardından Sali Efendi Halilov tekrardan müftülük görevine getirilmiştir[203]. İlerleyen zaman içerisinde Halilov'un yeniden görevden alınması ve yerine halk tarafından başarısız görülen Hafız Recep isimli kişinin tayin edilmesi bölgedeki Müslüman halk tarafından yine kabul edilmemiş ve bir telgraf yoluyla tekrar bakanlığa yazı göndermişlerdir[204].

Hükümetin, sürekli olarak kanuna aykırı bir biçimde müftülüklere müdahil olması, Osmanlı elçiliğinin ve ülkede bulunan diğer yabancı ülke elçilerinin tepkisine maruz kalıyordu. Ancak Bulgaristan hükümeti, maaşlarının kendileri tarafından verildiğinden dolayı müftülük makamı ile ilgili olayların devlet tarafından yürütülmesinde bir sakınca olmadığını belirtmekte ve ayrıca Müftüler ile Şeyhülislam arasında bulunan iletişim ile ilgili herhangi bir engelleme

[200] Sırat-ı Müstakim, C.4, s.126
[201] TDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.58, 19.12.1907-Gizli Kabine Kançelaryasına telgraf. 20 Aralık 1907'de Gizli Kabine kançelaryası ise Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına, Razgrad'lı Müslümanların kançelaryaya gönderilen telgrafı uygun karara bağlanmak üzere göndermiştir.
[202] TDA, F.166k, op.1, a.e. 794, lef.61
[203] TDA, F.166k, op.1, a.e. 794, lef.63.
[204] TDA, F.166k, op.1, a.e. 794, lef.72

yapmadıklarını söylemektedirler. Bu Müftülük durumu Bulgar devletine göre Osmanlı tarafından ortada böyle bir durum yokken yaratılmıştır[205].

Müftülük konusuna bir başka açıdan bakılacak olursa Osmanlı devleti yönetim ve idare anlamında başarılı olan Müftüleri çeşitli ödüller aracılığı ile tebrik etmiştir. Bu bağlamda Süleyman Faik Efendi, Filibe bölgesinde müftülük yapmakta iken bu bölgede bulunan Müslüman mezarlığının durumu çok kötü idi. Müftü bu mezarlığı ve mezarlık bekçisinin evini yenilemiştir. Şeyhülislam bu olay sonrasında müftüye bir Takdirname göndermiş ve onun İstanbul gazetelerinde haber yapılmasını istemiştir[206].

1909 senesinde yapılan anlaşmalar, Balkan devletlerinde bir savaşın başlaması sebebiyle tam anlamıyla uygulanamamıştır. Bu savaş sonrasında yapılan İstanbul Protokolü ve bu Protokole ek olarak düzenlenen Müftüler sözleşmesi bağlamında ise Dünya genelinde bir savaş meydana gelmiş ve bu savaş sebebiyle aslında bu antlaşmalarda uygulamaya sokulamamıştır. Son olarak 1919'da yapılan nizamname ile Müslümanların Bulgar devleti içerisindeki dini ve idari konularına çözüm bulunmuştur. Ayrıca müftüler sorununa da en açık bir biçimde çare bulunan nizamname 1919 senesinde yapılan nizamname olarak görülmektedir[207].

1909-1913 yıllarında yapılan Müftüler sözleşmesinde, müftü seçimlerinin bölgede yaşayan Müslüman halk tarafından yapılması gerektiği kesin olarak belirtilse de 1919 senesinde yapılan son nizamname ile müftülük atamalarının Dışişleri ve Mezhep Bakanlığı tarafından yapılmasına karar verilmiştir. Yani bu bağlamda Bulgar devleti içerisinde bulunan Müslümanların dini anlamda idarelerini Dışişleri ve Mezhep Bakanlığına bağlıdır[208].

---

[205] Jorjeta Nazırska, *a.g.e.* s.16-19
[206] BOA, A.MTZ.04 nr.166/45 Bulgaristan Komiserliği 17 Mayıs 1908
[207] Basri Bahri Zilyabid, *a.g.t.* s.4; Ayrıca bkz. Ömer Turan, "*Bulgaristan Müslümanlarının Dini Yönetimine İlişkin 1919 Tüzüğü*", Balkanlarda İslam Medeniyeti, IRCICA, s.422-431.
[208] Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclise, Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul 2005, s. 249

1990 yılı sonrasında Başmüftülüğün en önemli sorunlarından biri de mali yetersizlikler olmuştur[209]. Başmüftülük gelirlerinin temelinde vakıf mallarının demokrasiye geçiş olmasına karşılık en başından beri tam olarak elde edilememiş olmasıdır. Kurumun maddi açıdan dışa bağımlı olmasının en temel nedeni de bu durumdur[210]. Devamlı bir şekilde maddi sorunlarla karşılaşan Müslüman dini kurumları, birçok kaynaktan gelen bağışlar ile uzun süreli faaliyetler sürdürse de çalışanların maaşlarının bile ödenemediği zamanlar olmuştur[211].

3.2. Bulgaristan Vakıfları

Balkan devletleri üzerinde başlayan Osmanlı hâkimiyeti Bulgaristan'ı da etkilemiş ve Osmanlı, Günümüzde Bulgaristan Devletinin yer aldığı toprakları da egemenliği altına almıştır. Bu egemenliğin kalıcılığını sağlamak isteyen Osmanlı, hâkimiyet kurduğu tüm bölgelerde yaptığı gibi bu bölgede de iskân faaliyetlerine başlamış ve Türkleri bu bölgelere iskân ettirmiştir. Yapılan iskânların bir sonucu olarak bu bölgeye yerleşen Türklerin ve Müslümanların dinsel sembolleri olan camiler, dernekler, medreseler ve vakıflar kurulmuştur. İlerleyen zaman içerisinde tüm Balkan devletleri üzerinde etkisini gösteren bu kuruluşlar tüm bölgelere yayılmıştır. Vakıfların ve diğer pek çok kuruluşun ülkeye ekonomik anlamda da pek çok katkısı olmuştur. Kurulan vakıfların çevresine kurulan pek çok dükkân, hamam vs. bu vakıflar aracılığı ile gelen gelirler sayesinde uzun süre çalışmaya devam etmiştir.

Bu durum uzun yıllar devam etse de 1877-1878 senesinde ortaya çıkan ve insanların arasında '93 Harbi' olarak nitelendirilen Osmanlı-Rus savaşı patlak vermiştir. Bu savaşın sonrasında; savaşın bir sonucu olarak Bulgaristan Prensliği kurulmuş, bu Prensliğin kurulmasının ardından ülke içerisinde yer alan birçok vakıf talan edilmiş, yağmalanmış veya yok edilmiştir[212]. Bulgaristan, 1908 senesine dek

---

[209] HÜSEYİNOĞLU, Ali, and Emin. Hayri. "Post-Komünist Süreçte Başmüftülük ve Bulgaristan Türklerinin Dinî Hürriyetleri." Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları 39 (2021): 247-287. s. 268

[210] Hüseyinoğlu ve Emin, a.g.e., s. 268

[211] Akt. Hüseyinoğlu ve Emin, a.g.e., s. 268

[212] Neriman Ersoy, *Bulgaristan Prensliğinde Türk Emlaki*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996; Neriman Ersoy, *Osmanlı-Rus savaşından sonra Bulgaristan'da Türk Vakıfları, Köprüler Kurduk Balkanlara*, Ed. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul, 2008, s. 155-161.

Osmanlı'ya bağlı olarak görünse de Prensliğin kurulduğu zamandan itibaren Osmanlı'dan bağımsız şekilde hareket etmiştir[213]. Osmanlı'dan ayrı bir şekilde davranması sonucunda Bulgaristan özellikle Rusya ve diğer batılı devletler ile daha yakın ilişkiler kurmuştur. Bu bağlamda neredeyse 400 yılı aşkın süredir varlığını koruyan Bulgaristan devletinde bulunan Müslüman vakıflarına devlet tarafından el koyulmuş, yağmalanmış ya da yıkılmıştır[214].



Görsel 3. Bulgaristan Sofya Mahmut Paşa Camii ve Vakfı

Kaynak:[215]

3.2.1. Bulgaristan'da Bulunan Vakıfların Hukuksal Statüleri

Bulgar devleti içerisinde varlıklarını sürdüren vakıflar, belirli dönemler içerisinde yapılan antlaşmalar doğrultusunda değişen haklara ve konumlara sahip olmuşlardır. Devlet ve kişiler aracılığı ile yürütülen vakıf işlemleri dönemsel şartların değişmesiyle bu değişen şartların sonuçlarına bağlı olarak yeniden yapılandırılmış,

[213] 1879 senesinde Bulgaristan Prensliğinin kendi anayasasını ilan etmesi ve Prenslerin seçimlerinin devlet içerisinde yapılması bunun açıkça bir kanıtıdır. Neriman Ersoy, *Bulgaristan Prensliğinde İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası*, *Eski Çağdan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Ed. F. Emecen, İstanbul, 2009, s. 107-118.

[214] Kurulan ilk vakıf kayıtlara göre 1415 senesinde Eski Zağra'da Umur Bey tarafından kurulan vakıftır. Bunu takiben 1488-1489 seneleri arasında Vezir Halil Paşa'nın kurduğu vakıf; 1495'te Plevne'de Ali Bey tarafından kurulmuş vakıflar, kurulan ilk vakıf örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Osman Keskinoğlu, Bulgaristan'da Bazı Türk Abideleri ve Vakıf Eserleri, *Vakıflar Dergisi*, VIII, 1969, s. 309.

[215] https://www.dunyabizim.com/ Erişim Tarihi 31.10.2022

değiştirilmiş ya da el değiştirmiştir. Bu dönemler arasında vakıfların zarar gördüğü, yıkıldığı ve yağmalandığı da görülmüştür. Bu konu içerisinde önem taşıyan dönemler Berlin Antlaşmasının ardından yaşanan dönem ve 1909 senesinde Osmanlı ve Bulgaristan arasında yapılan Protokol sonrası dönem olarak öne çıkmaktadır.

1878 Yılında Yapılan Berlin Antlaşması Doğrultusunda Bulunan Vakıflar

Bulgaristan, 14. yy'da Osmanlı'nın Balkanlarda Fethettiği ilk bölgelerden biri olduğundan dolayı, 14. yy itibari ile bu bölgede pek çok Müslüman vakfı ortaya çıkmıştır. Padişah ve saray ahalisinin kurduğu vakıflar haricinde devlet ve halkın ileri gelen kişileri Bulgaristan içerisinde birçok vakıf kurmuşlardır. Ayrıca fetih yapılan bu bölgenin kalıcılığını sağlamak, bağlılığını arttırmak ve Müslümanlaşmasını sağlamak amacıyla da pek çok etkisi olan bu vakıfların devamlılığının sağlanması için bu vakıflara birçok gelir kaynağı verilmiştir. 16. yy dolaylarında, bu bölgede Müslüman sayısı fazlaca artmış; bu yoğunluğa bağlı olarak vakıfların sayısındaki artış Anadolu'dan daha fazla olmuştur. Binlerce kurulan vakıfların birçoğu küçük birimler olsa da büyük şehirlerde yüksek gelirli vakıflarda bulunmaktaydı[216].



[216] Mehmet İpşirli, *Bulgaristan Vakıfları*, DİA, İstanbul 1992,VI, s. 401.

Görsel 4. Bulgaristan Sofu Mehmet Paşa Camii ve Vakfı

Kaynak:[217]

Bulgar devleti içerisinde vakıfların sadece sayısı değil türleri de birbirinden farklı ve fazla sayıdaydı. Pek çok köy, mezra ve çiftlikler vakıflara tahsis edilmiştir. Örneklendirilecek olursa; Sofya'ya bağlı olan İhtiman bölgesinde yer alan; Mehmed Beyin zaviyesindeki bölgede yaşayan tüm kişiler ve bu bölgede bulunan 17 köyün tamamı, birçok çiftlik ve mezra vakfedilmiştir[218]. Bu vakıflarda halk, topraktan elde edilen ürünlerin vergilerini vâkıfa vermekteydiler[219]. Osmanlı içerisine dâhil olan diğer birçok şehirde bulunan vakıflarında Bulgaristan dâhilindeki köylerde ve kasabalarda gelirleri bulunmaktaydı. Aynı bağlamda Bulgaristan'da bulunan vakıflarında Anadolu'da bulunan köy ve kasabalarda gelir kaynakları mevcuttu.

Bulgaristan'da Türk ve İslam hayatı 19. yy'ın sonlarına kadar kendini korumuş ve ilerleyerek devam etmiştir. Bundan sonra baş gösteren milliyetçilik hareketleri ve bağımsızlık istekleri bu bölgelerin ve Bulgaristan devletinin de karışmasına sebebiyet vermiştir. Balkan devletinde Osmanlı'nın ortaya çıkardığı huzurlu ve kaliteli yaşam ortamı sekteye uğramaya başlamıştır. Bu bağlamda Balkan devletleri içerisinde yer alan Türk-İslam eserlerinin birçoğu zarar görmeye ve tahrip edilmeye başlanmıştır. Özellikle Bulgaristan içerisinde bulunan Müslümanların göç hareketlerine başlamasın sonucunda; boş kalan şehirlerin ve köylerin Bulgar hükümetini daha rahat hareket etmesine ortam yarattığı söylenebilir.

1878 yılında Osmanlı'ya bağlı olsa da ayrı bir devlet olarak kurulan Bulgaristan Prensliğinin kuruluşundan sonra ülke içerisinde yer alan vakıfların durumları ve idaresi anlamında değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bulgar Prensliğinin kurulmasına sebep olan Berlin Antlaşması içerisinde Müslümanların Bulgaristan içerisinde sahip oldukları vakıflarla alakalı da pek çok madde içermekteydi. Berlin Antlaşması içerisinde yer alan 12. Maddenin ikinci fıkrasında

[217] https://www.dunyabizim.com/ Erişim Tarihi 31.10.2022
[218] BOA, TD, nr.370,s.202, 203, nakleden Mehmet İpşirli, "Bulgaristan Vakıfları", DİA, İstanbul 1992,VI, s. 401
[219] Machiel Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Assen 1985, s. 101-116.

şu ifade yer almaktadır; "*Osmanlı ve Bulgarlardan mürekkeb bir komisyon emlak-i miriye ve mevkufenin Bâbıâlî hesabına suret-i ferağ ve istimaline müteallik işlerin cümlesini ve bunlarda bir ilişiği bulunacak efradın mesalihini iki sene zarfında tesviyeye memur olacaktır.*"[220] Bu madde bağlamında içinde hem Türk yetkililerin hem de Bulgar yetkililerin olduğu bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon Bulgaristan içerisinde yer alan varlık bakımından iyi konumda bulunan vakıfları belirlemek görevindeydi. Komisyon incelediği vakıfların durumları hakkında bir karar alacak ve bu kararı iki devletinde hükümetine bildirecekti. Bulgaristan'da bulunan vakıflar 5 ayrı kategori içerisinde değerlendirilmeye alınmıştır. Bunlar:

- Müslümanların kullandığı camiler, mescitler ve tekkeler 'hayrat' adıyla bilinmekte ve herkese hizmet veren çeşmeler, köprüler ve kaldırımların vakıfları da 'müberrat' olarak adlandırılmaktadır. Bu vakıfların adı hayrat ve müberrat vakıfları olarak geçer.
- Evler, hanlar, hamamlar ve icare-i vahideli vakıflar,
- İcaareteynli vakıflar,
- Mukataalı vakıflar,
- Mazbut ve gayri mazbut arazi vakıfları.

Bu beş madde içerisindeki son dört maddede bulunan vakıfların amacı, ilk maddede yer alan hayrat ve müberrat vakıflarının devamlılığının sağlanması için destek sağlamaları amacıyla kurulmuşlardır. O dönem vakıfların tespit edilmesine rağmen komisyonda bulunan Bulgar üyelerin sorun çıkarmaları sebebiyle toplantı bir türlü gerçekleştirilememiştir. Gerçekleştirilen toplantılarda da Bulgar komisyon üyeleri sorun çıkarmaya devam etmişlerdir. Yine de Bulgaristan Komiseri olan Ali Ferruh, 1902 senesinde Padişah'a bir rapor sunmuş ancak rapora göre Bulgaristan'da bulunan vakıfların halinin çok kötü olduğu ortaya çıkmıştır[221].

Komisyonda buluna Bulgar üyeleri, Bulgaristan içerisinde bulunan terk edilmiş, boşaltılmış ve kullanılmayan camilerin, medreselerin ve diğer hayır eserlerinin; bunların tamamının gelirlerinin kanunen Bulgaristan Prensliğine

[220] Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, I, s.409
[221] BOA, YEE, 136/26.

verilmesini talep etmektedirler. Türk üyeler ise bu talebi reddederek bu eserler üzerindeki tüm hakkın Müslümanlara ait olduğunu ileri sürmekteydi. Bu karma komisyon, bu ve bunun harici birçok Müslümanları ilgilendiren konu hakkında çözüm bulabilmek adına 83 kez toplantı yapmışlardır. Bu toplantılar gerçekleşse de sürekli yapılan engellemeler sebebiyle bir sonuca varılamamıştır. Bulgar devleti, ülke içerisinde bulunan bu vakıfların ve eserlerin Osmanlı'ya ait olduğunu kabul etmemekte ısrarcı olmakla birlikte; boşaltılan birçok bölgede geriye kalan Müslümanların özellikle camilerinde bulunan dini motifler sökülerek geriye kalan enkazlar veya arsalar satışa çıkarılmıştır. Bu bağlamda Müslüman cemiyetler arasında da çıkan küçük ya da büyük çaplı sorunlar Bulgaristan hükümetinin eser tahribatı yapmasına ortam sağlıyordu çünkü onlar kendi aralarındaki sorunlarla uğraşırken hükümet işlemlere devam etmekteydi. Bu bağlamda ekonomik anlamda yeterli düzeye sahip vakıflar ve bu vakıflara fon desteğinde bulunan küçük vakıflar; Müslümanların kendi aralarında sorun yaşadıkları bu dönemde devletin bu sorunlardan yararlanarak vakıfları tahrip etmesi ve kendi himayesine alması işlemlerine hız kazandırmaktaydı. Ayrıca Berlin antlaşması ile kanunen belirlenen bir konu olan; vakıfların gelirlerini vakıfları koruyan ve idare edilen kişilere verilmesi durumu da sekteye uğramış, Bulgar hükümeti vakıf gelirlerini de kendi almaya başlamıştır. Bu vakıfların varlığının devam etmesini sağlayan görevli kişilere herhangi bir ödeme yapılmadığında dolayı camiler, mescitler ve diğer tüm hayır kurumları virane hale gelmiştir[222].

Bulgar yetkililer yaşanan bu durumların bir sorun olarak görülmediğini belirtirken; boşaltılan ya da terk edilip kullanılmayan mekânların artık Bulgar devletine ait olduğunu öne sürmüş ve bu mekânların gelirlerinin tamamen Bulgar devletine ait olduğunu iddia etmişlerdir. Bu bağlamda bu yapıların Bulgaristan devletinin 'resmi emlaki' ne girmesi gerektiğini de savunmaktadırlar[223].

Berlin antlaşması ile karar bağlanan bu konu, Bulgar devlet yöneticilerinin bu kararlara uymayarak ülke içerisinde bulunan Müslüman vakıflarını ve bu vakıfların gelirlerini zorla kendi himayesine alması ile sonuçlanmıştır. Bazı

[222] BOA, A.MTZ.04 nr.172/41.
[223] Mehmet İpşirli, *a.g.e.* s. 401-402; Ömer Turan, 2002, *a.g.e*. s. 207–209

bölgelerde Müslümanların ibadet yerleri yıkılmakta ya da bu yapılar müze, meyhane ve tiyatro alanı olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca şehir merkezinde bulunan pek çok Müslüman vakfı; yolların genişletilmesi ve şehir planlaması gibi birçok bahane yoluyla ya yıkılmakta ya da tahrip edilmekteydi. Aynı şekilde Müslüman mezarlıklarına da zarar verilmekte ve bu alanlar oyun ve eğlence amaçlı kullanım alanlarına dönüştürülmekteydi[224].

Bulgaristan'da Komiser olan Ali Ferruh Bey, dönemin padişahına 'Harabat' başlıklı bir yazı yollamış ve bu yazı içerisinde Bulgaristan'da ekonomik anlamda iyi olan ve Sofya'da bulunan 174 vakfın Bulgar hükümeti tarafından yok edilişini anlatmıştır[225]. Bu vakıfların yıkılış amaçları çoğunlukla Sofya bölgesinin idarecilerinin yol genişletme ya da yeni yol yapma bahaneleri doğrultusunda olduğu görülmektedir. Bu olaylar karşısında hükümete tepki gösterildiğinde ise hükümet aynı uygulamayı Osmanlı'nın da İstanbul ve Bursa gibi birçok ilde gerekli görüldüğü takdirde yapıldığını ileri sürmektelerdi. Bu eserlerin yıkılmasında veya zarar görmesinde Rus devletinin de etkileri olduğu görülmektedir. Örnek verilecek olursa bu konuyla ilgili Bulgar devleti bir Rus komutanın da yardımıyla yağmurlu bir gecenin akşamında birçok caminin minaresine dinamit koyarak bu camilere zarar vermiş ve bunu hava olaylarında kaynaklı olarak göstermeye çalışmıştır[226].

Bulgaristan'da komisyon içerisinde yer alan Türk üyeler Bulgar devletindeki vakıfların varlığını sürdürebilmesi için yapılması gerekenleri[227] Osmanlı hükümetine iletse de bu işlemlerin uygulamaya koyulması mümkün olmamıştır[228].

1907 senesinde İstanbul'da Bulgaristan'daki müftülükler ve vakıfların sorunlarının çözümü ile ilgili bir komisyon toplanmıştır. Bulgaristan Komiserliğine vakıflarla alakalı bilgiler içeren, ne kadar vakıf olduğunu açıklayan, genel anlamda

[224] Varna bölgesinde bulunan bir mescid hükümet tarafından yakılmış veyangını durdurmak amacıyla gelen görevliler, yangına müdahale etmek yerine yangının içerisine gaz atmışlardır. Lofça bölgesinde bulunan bir Cami hükümet tarafından tiyatro yapılmıştır. Sofya ve Tatarpazarcığı bölgelerinde bulunan toplam 89 camiden geriye yalnızca 3 cami kalmıştır. Köstendil Camisi bir müze haline getirilmiştir. Bkz. BOA, HR. SYS nr.310/2, lef.39–41.
[225] Mehmet İpşirli, *a.g.e.* s. 402
[226] Mehmet İpşirli, *a.g.e.* s. 402
[227] BOA, YEE nr.136/32.
[228] BOA, YEE nr.136/33.

Bulgaristan da bulunan tüm vakıflarla alakalı bilgilerin içerisinde olduğu bir rapor yaptırılmıştır[229]. Bu rapor içerisinde[230];

- Prensliğin kurulu itibari ile Prenslik içerisinde ve Şark-ı Rumeli bölgesinde bulunan vakıfların konumları ve bu vakıfların ne amaçla kurulduğu ile ilgili bilgiler,
- Bulgar hükümeti tarafından harap edilmiş ancak yine de mütevelliler tarafından idare edilen vakıflar hakkında bilgi,
- Hükümet tarafından yıkılan vakıf binalarının yerine arsa verilip verilmediğini ya da yıkılan vakıfla eşdeğer yeni bir yapının yapılıp yapılmadığı ile alakalı bilgiler bulunmaktadır.



Görsel 5. Sofa Büyük Camii ve Vakfı

Kaynak:[231]

1909 Yılında Yapılan Protokol ve Müftüler Sözleşmesi Doğrultusunda Bulunan Vakıflar

[229] BOA, A.MTZ.04 nr.153/6.
[230] BOA, HR.SYS nr. 310/1
[231] https://tr.wikipedia.org/ Erişim Tarihi: 31.10.2022

1909 senesi içerisinde Bulgaristan devleti ile Osmanlı arasında bir Protokol imzalanmış ve bu protokole ek olarak bir de müftüler sözleşmesi yapılmıştır. İki devlet arasında yapılan bu anlaşmalar doğrultusunda Vakıfların durumu iki alt başlık aracılığı ile detaylı bir biçimde açıklanacaktır.

1. 1909 Yılında Yapılan Protokol Doğrultusunda Vakıflar

Bulgaristan'ın Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesinin ardından 1909 senesinin başında Osmanlı ile yeni bağımsızlığını kazanmış Bulgaristan devleti arasında anlaşmalar yapılmaya başlamış ve bu anlaşmalardan bazılarının içerisinde Vakıflarla ilgili görüşmelerde yapılmıştır. Yıllar boyu Osmanlı devletinin himayesi altında bulunan Bulgaristan içerisinde pek çok Müslüman vâkıfının bulunması bu konunun tartışılmasını zorunlu hala getirmiştir.

Bulgaristan'ın önemli bir bölümü padişahın kendisine ait olan has arazi konumundadır. Nitekim bu has arazilerin oranı oldukça fazladır. Arazilerin geri kalanları ise Müslümanlara ve vakıflara aittir. Dolayısıyla Bulgaristan bu arazilerini vakıflara verdiği takdirde topraklarının neredeyse büyük çoğunluğunu Müslümanlara vermek zorunda kalacaktı. Bu durumun önlenmesi için Bulgaristan tarafından vakıflara yönelik çeşitli yasalar çıkarılmıştır.

Bulgaristan'ın bağımsız olması sonrasında Türklerin vakıfnameleri kabul edilmemiştir. Bu durum nedeni ile kurulduğu dönemlerde Bulgaristan'ın Bulgarca yazılmış olan herhangi bir vakfiyeyi kabul etmemesidir. Osmanlı Devleti'nin bütün vakfiye ve vakıfları tapu ve tüzüğü Osmanlı Türkçesi ile yazılmaktadır bu nedenle de kabul görmemiştir.

Vakıfları korumakla ve yönetmekle yükümlü olan kişiler Berlin antlaşmasına dayanarak Bulgaristan hükümetine başvuru yapmışlar; bu başvurular ilk başta olumlu şekilde değerlendirilse de ilerleyen zamanlar içerisinde Bulgaristan hükümetinin Müslüman vakıflarını dilediği gibi kullanması durumuna dönüşmüştür. Bu bağlamda Bulgar devletinin bağımsızlığını kazanması ile birlikte iki devlet arasında yapılan anlaşmalarda vakıf yöneticilerinin ciddiye alınması gerektiği

özellikle dile getirilmiştir[232]. Bulgar devletinin vakıflarla alakalı sorunların çözümü ile ilgili bir çözüm yolu bulmaya çalışmaması sebebiyle iki devlet arasında bu vakıflar konusu uzun yıllar boyunca devam etmiştir. İngilizler ve Ruslar mevcut durumdan rahatsız olduklarından dolayı Osmanlı ve Bulgaristan arasında bulunan bu vakıflar sorununun çözülmesi gerektiği Osmanlıya bildirmişlerdir[233]. Bu bağlamda Osmanlı ve Bulgaristan devleti arasında çözülemeyen sıkıntıların çözülmesine yardımcı olabilmek niyetiyle Osmanlı ve Rusya arasında Petersburg'da 16 Mart 1909'da bir Protokol yapılmıştır[234]. İlerleyen zaman içerisinde bu Protokolü Bulgaristan'da kabul etmiştir. Bu bağlamda Protokolde bulunan beşinci madde uyarınca; vakıflar ile ilgili tüm sorunlar bizzat Osmanlı ile Bulgaristan arasında anlaşmaya varılacak çözülecektir. Osmanlı ile Bulgaristan arasında yapılan 19 Nisan 1909 tarihli[235] protokolün iki maddesine göre; Bulgar devleti içerisinde vakıf sorunlarının çözülmesi amacıyla bir komisyon kurulacak ve bu komisyona gelen talepler doğrultusunda incelemeler yapılarak ülkedeki vakıflarla ilgili sorunlara çözümler üretilecektir[236].

2. 1909 Yılında Yapılan Müftüler Sözleşmesi Doğrultusunda Vakıflar

İmzalanan Protokole ek olarak yapılan Müftüler Sözleşmesi ile birlikte; bu sözleşmenin beşinci maddesi doğrultusunda Başmüftü, vakıflarla ilgilenme ve vakıfların idaresi konusunda da görev almaktadır. Aynı maddenin son kısmında ise müftülerin vakıfları yönetme yetkisini elinde bulundurdukları belirtilmekte ve Başmüftünün, müftülerden bu vakıflarla ilgili bilgileri isteme hakkı bulunduğu belirtilmektedir. Başmüftü, vakıflar ile ilgili vakfın yöneticisinden gerekli bilgilerin içerisinde bulunduğu bir hesap defteri hazırlatma hakkı vardır ve bu defterler Bulgarca yazılmak zorunda değildir[237]. Sözleşmenin yedinci maddesine göre Bulgaristan hükümeti tarafından içerisine Başmüftünün de üye olduğu bir komisyon

[232] BOA, HR.SYS nr. 310/1
[233] BOA, A.MTZ.04 nr.172/41
[234] Petersburg Sefaret-i Seniyyesinin telgrafları 13 ve 15 Nisan 1909 ; Londra Sefaret-i Seniyyesinin telgrafı 16 Nisan 1909.
[235] Rusya ile Osmanlı arasında yapılan anlaşma için bkz. Düstur, II Tertip, 2 Cilt, İstanbul 1330.
[236] Yeni Rumi takvime göre 16 Nisan, Eski Rumi takvime göre 6 Nisan.
[237] BOA, HR.HMŞ.İŞO. nr.28/5, lef 1.

kurulması kararı alınmış ve bu komisyon, ülkedeki vakıfların incelenmesi görevine atanmıştır.

1909 Yılında Protokol ve Mukavelenamenin Vakıflar ile İlgili Hükümlerinin Uygulanması ve Ortaya Çıkan Sonuçlar

1909 senesinde yapılan antlaşmaların birden çok sonucu olmuştur. Ortaya çıkan bu sonuçların genel anlamda ana öznesini Bulgaristan tarafından kurulan komisyon oluşturmaktadır. Bu komisyon gerekli çalışmaları yapmaktan kaçınarak Bulgaristan için olumlu anlamda etki edecek faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetlerin sonucunda bölgede yaşayan Müslümanlardan ve Osmanlı devletinden pek çok tepki gelmiştir. Bu bağlam bu başlığın altında yer alan alt başlıklar aracılığı ile komisyonun icraatlerine değinilecek ve bu komisyonun çalışmaları ve kararları doğrultusunda vakıf yöneticilerinin ve Osmanlı devletinin tepkileri açıklanacaktır.

1. Bulgaristan Vakıf Komisyonu Çalışmaları ve Ortaya Çıkan Sonuçlar

Bulgar devleti içerisinde bulunan Müslümanlara ait vakıflar ile ilgili sorunlar kurulan bir komisyon aracılığı ile Osmanlı'da müzakere edilmeye başlanmıştır. Komisyon içerisinde bulunan Bulgar üyelerin pek çok kez sorun çıkarmalarına rağmen Osmanlı bünyesinde komisyona üye olan Mahmud Esad Efendi'nin çabaları sonuç vermiş ve bu müzakerelerden vakıflar sorunu ile ilgili birçok olumlu sonuç elde edilmiştir. Komisyonun anlaşmaya varamadığı tek konu vakıf yöneticilerinin alacakları tazminat miktarlarının belirlenmesi konusuydu. Bu konunun anlaşmaya varılması için komisyonun toplanması amacıyla 31 Mart günü kararlaştırılmış ancak bu belirlenen günde '31 Mart Olayının' olması sonucu komisyonda bulunan Bulgarlar görüşlerini değiştirmişlerdir. Bu olayın Osmanlı komisyon üyeleri üzerine etkisinden yararlanan Bulgarlar, vakıflarla alakalı önceki toplantılarda onayladıkları konulara tekrar karşı çıkmaya ve kabul etmemeye başlamışlardır. Bu bağlam toplantıda vakıflarla ilgili son konunun çözülmesi ve durumun bitmesi amaçlanırken Bulgar delegelerin tavırları sonucunda olay en başa dönmüş veyapılan toplantıların verdiği olumlu sonuçlar ortadan kalkmıştır.

Bu konunun çözülmesiyle ilgili Osmanlı ve Rusya arasında yapılan Petersburg antlaşmasının ardından Sofya'da bir komisyon oluşturulmasına ve bu komisyonun vakıfların durumunun inceleyerek gerekli düzenlemeleri saptamasına karar verilmiştir[238]. Varılan anlaşmalar sonucunda bu sonuçlar Bulgar devletinde bulunan vakıfların yöneticileri için umut verici bir karar olmuştur. Ancak beklenen olmamış ve Bulgaristan hükümeti antlaşma yapmış olmasına rağmen antlaşma gereği kurması gereken komisyonu kurmaktan kaçınmaktaydı. Bu durum ülkedeki vakıfların giderek kötüleşmesine ve harap hale gelmesine sebep olmaktaydı. Ayrıca bu vakıflarla ilgilenen kişilerde yeterli ekonomik desteği alamadığından dolayı vakıfları korumakta ve ayakta tutmakta zorlanmaktaydılar. Osmanlı'nın Bulgaristan hükümetine sürekli olarak komisyonun kurulması üzerine yaptığı baskılar sonucunda Bulgaristan devleti 30 Temmuz 1909'da komisyonu kurmuştur. Kurulan bu komisyon Mezhepler Bakanlığının eski başkanı olan Dimitrov[239] tarafından yürütülmekte olup yalnızca Bulgar üyelerin kararlarını dikkate alan bir komisyon olarak ortaya çıkmıştır[240].

Komisyona başvurarak hakkını arayan kişilere iki haftalık bir süre verilmiş ve başvuru için gerekli evrakların teslimi sırasında bu evrakların Fransızca çevirileri de istenmiştir. Başvuruların bitimiyle birlikte kurulan komisyon 16 Ağustos tarihinde toplanarak yapılan başvuruları değerlendirmeye almıştır. Komisyona başvurularda kişilerin yönetiminde ve idaresinde olan vakıfların değerlendirilmeye alınabilmesi için yöneticinin sıfatını onaylayan ve bu vakfın idaresini onun yaptığını belli eden belgeler ile başvuru yapılması zorunlu kılınmıştır. Komisyon içerisinde bulunanlar birçok başvuruyu bahaneler yoluyla reddetmiş ve değerlendirmeye almamıştır. Bazı vakıflar devlet tarafından kişilere yönetimi verilmiş vakıflar olmakla birlikte; bu vakıfların yöneticileri başvuru yaptığı halde komisyon üyeleri bu vakıfların evkaf-ı mülhakkadan[241] olduğunun belirtmiş ve sözleşmenin sadece kişilere ait vakıflarla

[238] BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef.80.
[239] Dimitrov, Osmanlılar hakkında olumsuz bir tavır takınan kişi olarak bilinmektedir. Bkz. BOA, HR.SYS nr. 311/1, lef.16.
[240] BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.43
[241] Osmanlı devletinin bilgisi ve kontrolü dahilinde vakfı kuran kişinin soyundan gelen birinin vakfı kuran kişinin ardından aynı vakfı yönetmesi. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2004.

ilgili sorunlarla ilgilendiğini belirterek başvuruları reddetmişlerdir. Ancak bu vakıflarında diğer vakıflardan farkı olmadığından dolayı diğer başvurularla birlikte incelenmesi gerekmektedir.

Başvuru yapan ancak reddedilen kişilerin Hariciye Nezaretine başvurmaları[242] ve bunun komisyona bildirilmesi[243] de sonuç vermemiş; komisyon incelemelerini bitirdiğini bildirerek 24 Ekim 1909 tarihinde araştırma raporunu hazırlamıştır.

Rapor meclise verilmişse de meclis bu raporla ilgili uzunca bir süre herhangi bir düzenleme yapmayarak bu konuyu uzatmaya devam etmiştir. Sofya'da bulunan Osmanlı Elçiliğinin hükümete ulaşma çabaları da sonuç vermemiştir. Komisyon Başkanı olan Dimitrov, tüm başvuruların değerlendirildiğini ve tek tek incelendiğini söylemiş[244] bu araştırmalarla alakalı bir rapor yazmıştır. Hazırladığı bu rapor içerik olarak şunları içermekteydi[245]:

- Bulgaristan devleti içerisinde bulunan vakıfların nasıl kuruldukları hakkında bilgiler,
- Kişilerin yönettiği vakıf kuruluşları ve bunların nasıl değerlendirilmesi gerektiği,
- Bulgaristan devletinin ülkede bulunan vakıflar üzerinde sahip olduğu haklar,
- Protokol sonucu komisyona verilmiş hakların tanımlanması,
- Yapılan Protokol ve Sözleşmenin açıklanması.

Komisyon, görevini yapmış ve talepleri değerlendirerek sorunlara çözüm bulduğunu belirtse de olay aslında bu şekilde olmamış; komisyon üyeleri mütevellilerin tüm taleplerini geri çevirerek değerlendirmeye almamıştır. Bu bağlamda antlaşmanın yapılmasıyla sevinen ve sorunlarına çare bulunacağını düşünen mütevellilerin umutları boşa çıkmıştır[246]. Yine bu bağlamda kurulan bu

[242] 27 Ağustos 1909 senesinde Ahmet Ragıp'ın yazdığı mektup.
[243] Sofya Elçiliğine 7 Eylül 1909 tarihli tahriratı
[244] TDA, F.176k, op.2, a.e.597, lef.61
[245] BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.5.
[246] BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.39.

komisyon yaptıkları incelemeler sonrasında müstesna evkaftan dolayı hükümetin mütevellilere herhangi bir ödeme yapmaması kararına varmıştır[247].

Evkaf Nezareti, komisyon tarafından verilen bu kararların ve uygulanan haksız incelemenin şeriat hukukuna veyapılan anlaşmaya aykırı olduğunu öne sürerek alınan bu kararları Şeyhülislam'a bildirmeye karar verseler de bu karar gerçekleşemeden Balkanlarda bir savaş meydana gelmiştir[248].

Bulgaristan hükümetinin Müslüman vakıflarının gelirlerine uyguladığı politikalar, hak arayışında olan mütevellilerin haklarının verilmemesi, destek bulamayan vakıfların yıkılması, tahrip olması ve zarar görmesi Bulgaristan içerisinde bulunan vakıfların çözülemeyen sorunları olarak kalmıştır. Yapılan pek çok antlaşma ve müzakere sonrasında girişilen faaliyetlerde sonuçsuz kalmış, Bulgaristan Hükümeti Müslümanların vakıflarına karşı uyguladığı kötü politikadan vazgeçmemiştir. Bu sorunun bir komisyon aracılığı ile çözüleceği düşünülse de komisyonun da Bulgaristan Hükümeti lehine çalışma yapmasıyla birlikte ülkede vakıflar sorunu çözülememiş ve artarak ilerlemeye devam etmiştir.

2. Komisyon Kararları Doğrultusunda Mütevellilerin Tepkileri

3 Ağustos 1910 tarihinde Ahmed Ragıp tarafından Şeyhülislam'a gönderilen bir yazıda Bulgar devleti içerisinde bulunan vakıfların vaziyetleri anlatılmış ve Bulgaristan ile Osmanlı arasında yapılan anlaşmalar içerisinde vakıflarla alakalı yapılacak anlaşmaların önem taşıdığı belirtilmiştir[249]. Bulgaristan'da bulunan Müslüman vakıflarına ve Müslümanlara ait özel mülklere saldırılarda artış olmakla birlikte bu saldırılarla alakalı hükümet tarafından alınan bir önlem yoktur. Taraf tutmayan ve sözde bağımsız olan Bulgar mahkemelerine bu sorunla alakalı başvurularda sonuç vermemekteydi[250].

23 Ağustos 1911'de Bulgari komisyonu tarafından vakıflarla alakalı sunulan rapora Ahmed Ragıb; "*Hükümet-i Seniyye ile Bulgaristan Emareti Beyninde*

[247] BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef.4.
[248] BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.76.
[249] BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.80.
[250] BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.66

akdedilen 6-19 Nisan sene 1909 tarihli protokol mucibince Sofya'da müteşekkil Evkaf Komisyonu'nun mazbatası hakkında layiha-i cevabiye"[251] başlığını taşıyan bir yazıyla cevap vermiş ve bu cevabında;

- Bulgar devletinin vakıfların bulundukları alanları fethettiklerini ileri sürerek bu bölgeleri fethettikleri için buralarda bulunan vakıfları tanımadıklarını belirttiklerini beyan etmiştir.
- Mütevellilerin vakıflar üzerindeki haklarını komisyon üyelerine kanıtlı bir biçimde sundukları halde komisyonun bu belgeleri eksik bularak başvuruları reddettiğini belirtmiştir.

Bulgaristan devleti çoğu vakıf yöneticisine tazminat vermemekte kararlı davranmakta; Berlin antlaşması gereğince tazminat vermeyi kabul etse de mütevellilerin hak iddialarını kabul etmemektedir. Kurulan komisyon öncelikli olarak vakıf köylerini incelmiştir ve bu köylerde Bulgar Prensliğinin kurulup bağımsızlığını ilan etmesi ile Osmanlı egemenliğinin kalktığından dolayı evkaf hukuku hükmünü kaybetmiş ve bu vakıf köyleri ortadan kalkmıştır. Ancak Bulgaristan'da bir Prenslik kurulduğunda esasen bu Prenslik Osmanlı'dan tam anlamıyla bağımsız olarak kurulmamıştır. Prenslik ve Osmanlı arasında yapılan birkaç antlaşma ile Bulgaristan Prensliğinin Osmanlı'ya kısmen bağımlı olması sağlanmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Evkaf hukukunun korunması içinde Prenslikle anlaşmalar yapmış; ancak Prenslik bu anlaşmaları reddetmektedir.

Berlin antlaşmasının içerisinde de bulunan Bulgar devleti içerisinde Osmanlı ve Müslümanlara ait vakıflarla ilgili meselelerin çözülmesi amacıyla iki devletten de üyelerin bulunacağı bir komisyon kurulması kararı Osmanlı'nın evkaf hukukunu gözettiğinin bir göstergesidir[252]. Bu bağlamda komisyonun Osmanlı'nın egemenliğinin bittiği ve evkaf hükmünün geçersiz olduğu bildirisi tamamen yanlış bir bildiridir.

Bulgar komisyonunun mütevellilere yaptığı bir diğer haksızlık ise; komisyonun sadece müstesna vakıflarla ilgili konular amacıyla kurulduğu ve sadece

[251] BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef. 43.
[252] Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, I, s. 409

bu bağlamda yapılan başvuruların değerlendirilmeye alınacağını belirtmesidir. Komisyon, vakıflar aracılığı ile elde edilen tüm gelirlerin hakkının artık Bulgaristan Prensliğine geçtiğini söylemektedir[253].

Ahmed Ragıp yayınladığı bir diğer yazısı içerisinde de önceki yazılarını destekler nitelikte; 1909 talihinde yapılan Protokol kanunlarının Bulgar hükümeti tarafından uygulanmadığını ve kanun dışı davranışlar sergilendiğini belirtmektedir. Protokol doğrultusunda komisyon yalnızca incelemeler yapacak ve sonuçları Bulgar devletine verecek; Bulgar devleti ise bu sonuçları Osmanlı ile paylaşarak iki devlet arası karşılıklı konuşmalarla sorunlara çözüm üretilecekti. Bu bağlamda Bulgar hükümeti ne komisyon kararlarını dikkate almakta ne de Osmanlı ile bir müzakere sürecine girmekteydi. Hükümet kendi istekleri doğrultusunda kararlar alarak vakıflar konusunun uzamasına sebebiyet vermekteydi. Bu bağlamda Gazi Mihal Bey vakfının mütevellilerinden 1911 yılında Osmanlı hükümetine bir yazı gönderilmiş; Gazi Mihal Beyin çocukları olan Süleyman ve Ali Beylerin Plevne ve Plevne'ye bağlı on dokuz köyden oluşan müstesna vakıflara sahip olduklarını ancak uzun yıllardır bu vakıflardan yararlanamadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Bulgaristan devleti içerisinde bu konuyla ilgili başvuracakları bir yerin olmadığını dile getirmişlerdir.

1909 protokolü esasen vakıflar konusu ile ilgili pek çok çözüm önerisi getirse de, uygulamada özellikle Bulgar hükümetinin politikaları sonucunda Müslüman vakıflarına olumlu anlamda bir katkı sağlamamıştır[254].

3. Komisyon Kararları Doğrultusunda Babıali'nin Tepkisi

Bulgaristan Devleti tarafından oluşturulan komisyonun vakıflar ile ilgili sorunları çözmesi beklenirken, komisyonun vakıflarla alakalı kötü kararlar ve açıklamalar vermesi sonrasında Osmanlı, bu kararları büyük bir tepkiyle karşılamıştır. Bulgar komisyonuna yapılan vakıf başvuruları birçok bahane yoluyla reddedilmiş ve değerlendirilmeye alınmamıştır. 7 Kasım 1911 tarihinde Sofya'da bulunan Osmanlı Elçiliği Bulgaristan Başbakanına ulaşmış ve bu kanun dışı yaptırımların Osmanlı tarafından hoş karşılanmadığını belirtmiştir. Elçi ayrıca

[253]BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef. 9.
[254] BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.39.

Müslüman meclis üyeleri ile de görüşmeler yapmış ve Bulgarlar tarafından vakıflara saldırı girişimi olursa kendisine bildirilmesini istemiştir.

Bulgaristan'da bulunan Başmüftü, vakıflar konusu ile pek alakalı olmadığından kaynaklı olarak Müslümanlar tarafından şikâyet edilmekteydi. Başmüftünün asli görevlerinden biri olan vakıfların korunması veyaşatılması görevini o dönemin Başmüftüsü yerine getirememektedir[255].

Hariciye Nazırı olan Rifat Paşa, Tarım ve Ticaret bakanına bir mektup yazmış; vakıflar meselesinin kanunlara uygun ve adil bir biçimde sonuçlanmasının iki ülke arasındaki ilişkilerin iyiye gitmesinde bir aracı olduğunu belirtmiştir[256].

Hariciye Nezaretinin bu noktada görevi komisyonun aldığı haksız ve kanuna aykırı kararlara karşı itiraz etmek olsa da bu itirazı edebilmesi için evkaf nezaretinin görüşlerini bilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Hariciye Nezareti, istişare odasından Müstesna vakıflar ile ilgili hükümlerin, kanunların ve evkafın mahiyeti ile idaresinin gönderilmesini istemiştir. Ayrıca Harici nezareti Meşihat makamının görüşlerini de bilmek zorundadır. Verilen kararlara itiraz etmeden önce Meşihat makamının vakıfları tanımlaması gerekmektedir.

Müstesna vakıflarla ilgili ortaya koyulan;

- şer'i konular,
- vakıfların şekli,
- vakıfların önemi,
- vakıfların şartları,
- gelir kaynaklarını kaybeden vakıflar,

ile ilgili bilgilerin netleşmesinde Şeyhülislam'a danışılması ve kararın onlardan çıkması gerekmektedir[257]. Bu açıklamalar sonrasında Hariciye nezareti Bulgaristan Hükümetine karşı; aldıkları kararları kabul etmedikleri yönünde bir girişimde

[255] Sofya Elçiliğinden Hariciye Nezaretine:19 Kasım 1911, BOA, HR.SYS nr.311/1.
[256] TDA, F.176k, op.2, a.e.597, lef.63, 13 Kasım 1909.
[257] 12 Aralık 1912 Hariciye'den Meşihat'e, BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef.1.

bulunmuştur. Ancak hükümet 1909 senesinde kurulan komisyonun ülkedeki vakıf sorununu çözdüğünü ve bu olayların geride kaldığını Osmanlı'ya bildirmiştir[258].

1913 Yılında Yapılan İstanbul Antlaşması ve Protokolü Doğrultusunda Vakıflar

1913 tarihinde Osmanlı ve Bulgaristan arasında yapılan İstanbul Antlaşması ve Protokolünü, vakıfların durumu ve işleyişi ile ilgili bilgiler de içermekteydi. Vakıfların durumu ile ilgili Antlaşma ve Protokol doğrultusunda alınan kararlar ayrı ayrı ele alınarak iki alt başlıkta açıklanacaktır.

1. 1913 Yılında Yapılan Protokol Doğrultusunda Vakıflar

Geçmiş yıllarda iki ülke arasında yapılan görüşmeler ve antlaşmalarla çözüme kavuşturulmaya çalışılan Müslüman vakıfları sorunu, müzakere süreçlerinin arasına Balkan savaşlarının girmesi ile sekteye uğramıştır. Bulgaristan, müstesna vakıfların mütevellilerce yönetilmesine ve gelirlerin toplanmasına karşı çıkmaktaydı. Bu gelirlerin devlet geliri olduğunu ileri süren hükümet, vakıfların topladıkları gelirlere el koyuyordu. Bu duruma karşı çıkan vakıf görevlileri gerekli yerlere başvurular yapsa da bir sonuç alamıyordu. Oysa Bulgaristan; Balkan savaşlarının ardından 1913 senesinde imzalanan İstanbul antlaşması ile Bulgar devleti içerisinde bulunan Müslüman vakıflarının Osmanlı hükümleri ile korunması ve yönetilmesine ayrıca; müstesna vakıfların kişiler aracılığı ile idaresine de onay vermekteydi. Antlaşmanın 12. Maddesi şu şekildeydi; "*Terk edilen arazide kâin müstesna, mülhak, icareteynli, mukataalı, icare-i vahideli evkafa ve bir de âşar-ı vakfiyeye tıpkı kavanin-i Osmaniye ile muayyen oldukları üzere riayet olunacak ve bunlar icap edenler tarafından idare edilecek ve anlara müteferri usul-i idare evvel beevvel muhik bir taviz verilmedikçe tadil ve tağyir olunmayacaktır. Memalik-i Osmaniyede kâin müessesat-ı diniye ve hayriyenin arazi-i metrukede icare-i vâhide, mukataa ünvanı ile mevcut varidat-ı vakfiyesi ile hukuk-ı sairesine ve âşar-ı mevkufe ve sairesine ve evkaf-ı musakkafa ve gayrmusakkafa üzerindeki hukuka riayet olunacaktır.*"[259]

[258] Balkan, S. 1709, 21 Şaban 1330/5 Ağustos 1912, s.3.
[259] Nihat Erim, *a.g.e*. s.464

2. 1913 Yılında Yapılan Müftüler Mukavelenamesi Doğrultusunda Vakıflar

İstanbul Protokolüne ek olarak yapılan Müftüler sözleşmesi, içerik olarak 1909 senesinde yapılan sözleşmeyle eşdeğer özellikler taşımaktadır. Başmüftü, şeriat hükümleri bağlamında müftülerin işlerini kontrol edecek ve bununla birlikte Müslümanların hayır kurumları ve vakıflarını; bu vakıfların ve kurumların görevlileriyle birlikte mütevellilerini kontrol ve denetleme makamı olarak kabul edilmiştir. Müftüler, Müslümanlara ait olan vakıflarla ilgilenme ve bu vakıfları idare etme görevlerine de sahiplerdi. Bu görev bağlamında Başmüftü eğer isterse müftülerden bu vakıflarla ilgili bilgilerin yer aldığı defterler hazırlamalarını isteyebilecektir. Bu sayede vakıfların ve müftülerin denetlenmesi Başmüftü aracılığı ile sağlanmış olmaktadır. Müslüman nüfusun fazla yaşadığı bölgelerde ise bir İslam cemaat teşkilatı kurulacak ve bu bölgelerdeki eğitim ve vakıf işlerinden bu teşkilat sorumlu olacaktır. Mezarlıklarla ilgili düzenlemede ise; mezarlıkların bulunduğu alanlar Müslümanlara ait bölgeler olarak kabul edilerek bu alanlar Müslümanlara ait vakıf malları olarak kabul edilerek kullanım hakkı Müslümanlara verilecek ve onlarda İslam dinini gerekliliklerine göre mezarlıklarını düzenleyeceklerdir.

Bu sözleşmeye göre vakıf mallarının bulunduğu araziler ve vakıflar ederi miktarında bir bedel ödenmediği müddetçe devlet tarafından istimlaka uğramayacaklardır. Bulgaristan devleti bu vakıfları korumaya özen gösterecek ve zorunlu durumlar olmadığı takdirde hiçbir Müslüman vakfına zarar vermeyecek; yıkmayacak ve aksine bu binaları koruyacaktır. Bu bağlamda eğer yıkıma zorlayıcı bir unsur ortaya çıkmış ise yıkılan vakfın değerine eşdeğer miktarda tazminat ve aynı eşdeğerde bir arsa mütevelliye ya da o vakıfla ilgilenen cemaate verilmek zorundadır[260].

Hem İstanbul Protokolünde hem de Müftüler Sözleşmesinde Bulgaristan devleti vakıflarla alakalı; müstesna vb. vakıfların mütevellilerine tazminat vermeyi kabul etmiştir. Ayrıca boşaltılmış ve kullanılmayan yerlerdeki vakıflarla alakalı da ödeme yapılmadan buraların Bulgar hükümeti tarafından el konulamayacağı

[260] Müftüler sözleşmesi için ayrıntılı bilgi. Bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, I, s.468-471.

hususunda anlaşılmış, ödemelerin eski Bulgar müftülük sözleşmesinde açıklandığı şekilde yapılması kararlaştırılmıştır[261].

29 Eylül 1913'de imzalanan Protokol gereğince; "*Osmanlı Bulgar muahedesini imzalamaya görevlendirilmiş Osmanlı murahhasları Bulgaristan hükümeti savaş esirlerinin iaşesinden(yaşatılması) dolayı her türlü taleplerden feragat ettiği veyalnız zabıtlara vermiş olduğu maaşların kendisine ödenmesiyle yetindiği takdirde Osmanlı hükümetinin de mukabele olarak icare-i vahidelü veya icareteynli bedelat icare-i seneviye mukataa, aşar veya intikal-i harcı ve farklı rüsumlerden ibaret olan vakıf gelirlerin sermayeye tahvilini ve bir de terk edilen arazide kalan emlak-ı emiriye cümlesinden olan ve muahedenamenin 12. maddesinde belirtildiği gibi musakkafat(vakfın ebniye ve ikardan ibaret olan iradı: müskkafat ve müstegalat) ve müstegalattan ve hukuk-u hakimiyete zarar veren müstesna vakıflardan dolayı tazminat talebinden feragat edeceğini Bulgar murahhaslarına beyan etti. Bulgar murahhasları bu teklifi kabul etmiştir.*"[262]

1913 Yılında Yapılan Protokol ve Mukavelenamenin Vakıflar İle İlgili Hükümlerinin Uygulanması ve Ortaya Çıkan Sonuçlar

Sözleşmeler ve antlaşmalar gereğince Bulgar devleti içerisinde bulunan vakıfları cemaatler aracılığı ile seçilen belirli kişiler idare ve kontrol edecekti ve bu idare ve kontrol İslam hukukuna göre yapılacaktı. Seçilen bu kişiler Bulgar hükümeti tarafından da kabul edilecektir. Vakıfların değerleri ödenmediği müddetçe el değiştirmesi kabul edilemez bir durum olup zorunlu durumlarda dahi gerekli bedel ve değerinde arsa temini yapılması sonucu vakıfların satılabildiği ya da yıkımına izin verileceği konusunda anlaşılmıştır.

Yıllar boyu yapılan tüm antlaşmalara rağmen bu konunun çözülememesi Bulgaristan hükümetinin kanun dışı davranması sebebiyle olmaktadır. Nitekim 1913'de yapılan antlaşma ve sözleşme de kâğıt üzerinde olumlu bir antlaşma olarak görülse de bu antlaşma pratikte sorunlar yaratmıştır. Antlaşma gereği ülke içerisinde

[261] NBKM, F.14, a.e.3227, lef.6-31.
[262] Güney Dinç, *Mehmed Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı(1912-1913)*, İstanbul 2008, s.244,247

bulunan vakıflarla alakalı sorunları çözmek amacıyla kurulan komisyon, Bulgar hükümetinin çıkarlarını gözetmesi ve taraflı olması sebebiyle sorun çözmekten çok başlı başına bir sorun haline gelmiştir. Mütevellilerin hak iddiaları için yaptığı başvurular; hem komisyonda hem de mahkemelerde ciddiye alınmıyor ve Müslüman vakıflarının durumu gönden güne kötüleşiyordu.

Osmanlı'nın Doğu Rumeli'de bulunan müstesna vakıflarla alakalı sorunların çözülmesini ve mütevellilerin isteklerinin yerine getirilmesini istemekte; ancak bu durum bir türlü sağlanamamaktadır. 6 ağustos 1919 günü Ragıp Bey, bu durumun Osmanlı hükümetinin hukukçuları tarafından incelenmesini ve vakıflar için istenmesi gereken tazminat miktarlarının belirlenmesini istemiştir[263]. Bu talep doğrultusunda incelemeler başlatılmış ve geçmişten o güne dek olan vakıf olayları incelenmiştir[264].

Balkan Harbinin ardından 1913 senesinde yapılan antlaşmada 12. Madde gereğince şu kanun bulunmaktadır; "*terkedilen arazide kain müstesna mülhak icareteynli mukataalı icare-i vahideli evkafa ve bir de aşar-ı vakfiyeye tıpkı kavanin-i Osmaniye ile muayyen oldukları üzere riayet olunacak ve bunlar icap edenler tarafından idare edilecek ve onlara müteferri usul-i idare evvel beevvel muhik bir taviz verilmedikçe tadil ve tağyir olunamayacaktır. Memalik-i Osmaniyede kain müessesat-i diniye ve hayriyenin arazi-i metrukede icare-i vahide mukataa ünvani mevcut varidat-ı vakfiyesi ile hukuk-ı sairesine ve aşar-ı mevkufe ve sairesine ve evkaf-ı musakkafa ve gayr-i musakkafa üzerindeki hukuka riyayet olunacaktır.*"[265]

Bu madde gereğince Bulgaristan devlet yöneticilerinin boşaltılmış bölgelerle alakalı antlaşmanın bu maddesi gereğince yaptırımlar yapması gerekmektedir. Bu bağlamda bu antlaşmaya ek olarak yapılan müftüler sözleşmesi içerisinde de yine aynı maddeye benzer bir madde vardır.

Bu noktada ortaya çıkan sorun şudur; İstanbul Protokolü veyapılan ek sözleşmeler içerisinde müstesna vakıflar ve vakıf gelirleri ile ilgili alınan kararlara

[263] BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.76.
[264] Petersburg Sefaret-i Seniyyesinin telgrafları 13 ve 15 Nisan 1909 ; Londra Sefaret-i Seniyyesinin telgrafı 16 Nisan 1909.
[265] Nihat Erim, *a.g.e.* s.464.

Bulgar hükümetinin kesinlikle uyacağına dair bir karar bulunmamaktadır[266]. Bu sebeple temelde yapılan bu antlaşmalarda diğer antlaşmalardan farksız olarak Bulgaristan devletinin uygulamayacağı bir antlaşma olmuştur. Bunun kanıtları ise yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamaktadır. Hükümet Bulgar Muhacirlerini Müslümanların tüm tepkilerine rağmen Gazi Evrenos vakfına ait olan çiftliğe yerleştirmiştir. Bu bölgenin müftüsü ve kaymakamı kararı kabul etmeyip geri alınması için çaba göstertse de bu çalışmalar boşa çıkmış; hükümet kararından dönmemiştir. Bu bağlamda kendisine gelen vakıflarla alakalı şikâyetleri önemsemeyen Bulgaristan Hükümeti İstanbul Protokolüne aykırı hareket etmekteydi. Hükümet ayrıca kanuna aykırı şekilde sahiplendirdiği ya da el koyduğu vakıfların içerisinde bulunan malları, küçük ve büyükbaş hayvanları ve tarım arazileri gibi pek çok şeyi de muhacirler arasında paylaştırmıştır. Yaşanan bu durumlar sonucunda bu bölgelerin yöneticileri, Osmanlı devletine ulaşmaya çalışmış ve içinde bulundukları sıkıntılı durumu Bâb-ı Âli'ye bildirerek gereğinin yapılmasını ve kendilerinin korunmasını talep etmişlerdir. Vakıf mütevellilerinin Osmanlının iç işleri kalemine ulaşmalarının ardından bu makam Hariciye Nezaretine ulaşmış ve İstanbul Protokolüne aykırı çalışmalar yapan Bulgaristan hükümetinin bu faaliyetlere son vererek Müslüman vakıflarına verdiği zararı durdurmasını ve bu vakıflara yapılan anlaşma gereğince gerekli önemin verilerek korunmasını talep etmiştir[267]. Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı ise bu başvuru sonucu Prenslik içerisinde bulunan tüm müftüler ve vekillerini kapsayan bir genelge yayınlamış ve bu genelde içerisinde müftülerin ve vekillerinin yönetimi altında bulunan tüm vakıfların bir listesinin çıkarılarak hükümete teslim edilmesi istenmiştir. Bu listede bulunması gereken bilgiler ise şu şekildedir[268]:

- Vakıf belgesi,
- Vakfın tapusu ve tapunun geçerli bir tarihte yapılmış olması,
- Vakfın tapusunun kimin tarafından kime verildiğinin açıkça beyan edilmesi,
- Bu vakıf sayesinde vakıf yöneticilerinin sahip oldukları haklar,

[266] BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.76
[267] Dahiliye Nezareti İdari Kısmı Belgeleri, (DH.ID) nr.177/12, 29 Nisan 1330(12 Mayıs 1914).
[268] TDA, F.1604k, op.1, a.e.1, lef.24

- Vakfı yöneten kişinin açıkça belirtilmesi,
- Vakıf aracılığı ile toplanan gelirin kim tarafından nasıl kullanıldığına dair belge,
- Vakıf büyüklüğüne göre; avlu ya da dükkân ise m_2 olarak, tarla ya da bahçe ise dönüm olarak ifadesi,
- Vakfın ekonomik olarak değeri.

Bakanlığın vakıflar ile ilgili bu kadar kapsamlı bilgiler içeren belgeler talep etmesinin ana sebebi; Bulgaristan içinde bulunan vakıflar hakkında net bilgiler elde etmektir. Listeler bakanlığın isteğine göre hazırlanarak teslim edilmiştir[269].

Müftüler gerekli belgeleri hazırlamaya çalışmakla meşgulken Bulgaristan hükümeti kanuna aykırı şekilde davranmaya devam etmiştir. Bu bağlamda Vidin kentinde bulunan bir hastanenin idarecisi, Vidin kentinde bulunan vakıfların yöneticilerine bir yazı yazmış; hastanenin yakınında bulunan bir vakıf binasının hastaneye tahsis edilmesini istemiştir. Vidin Müftüsü bu talebi değerlendirmiş ve bu vakıf binasının boş bir bina olmadığını belirterek bu binanın Müslümanlar tarafından kullanılan bir ibadet alanı olduğunu belirterek talebi reddetmiştir. Bu durum ibadethanelerin dokunulmaz olduğunun apaçık bir göstergesidir[270].

Bulgaristan Dışişleri ve Mezhep Bakanlığından Vidin Müftülüğüne bir yazı gönderilmiş, bu yazıda; Müslümanların vakıfları ile ilgili satışların bakanlık onayı ile yapıldığı belirtilerek, Vidinde bir cami görevlisinin bazı vakıf mallarını satışa çıkardığı müftülüğe bildirilmiştir. Bu bilginin doğru olup olmadığının müftülük tarafından kontrol edilmesini isteyen bakanlık, eğer doğru ise bir an önce iptal edilmesi için müftülüğe uyarıda bulunmuştur[271]. Bu yazı üzerine harekete geçen müftülük, Zağra-yi Cedid'de bulunan vakıflar içerisinden değerli bir arsanın Karacov tarafından ele geçirilmeye çalışıldığının ve bunun yanında Belogradçik vakıflarının arsalarına ve Müslüman mezarlıklarına barakalar yapıldığını öğrenmiştir. Gerekli işlemler yapılmaya başlansa da Karacov adlı kişi bu arsayı bir hisse senedi ile

[269] TDA, F.166k, op.1
[270] TDA, F.1604k, op.1, a.e.12.
[271] TDA, F.1604k, op.1, a.e.1.

aldığından dolayı bir şey yapılamamıştır. Bu durumun oluşmasında suçlu olan makam ise Zağra-yi Cedi vakıfları yöneticileridir.

Tırnova bölgesinde bulunan vakıflar uzun yıllar boyunca belediyenin yönetimi altında bulunmaktaydı. Bu vakıflar gelir olarak yüksek vakıflar iken; belediyenin Müslüman okullarına ve camilerine bu vakıf aracılığıyla yaptığı ödeme miktarları çok düşüktü[272]. Bu anlamda bu vakıf malları üzerinden birçok haksız kazanç elde edilmekteydi.

Filibe bölgesinde bulunan vakıf mallarının ve vakıf arsalarının belediye tarafından satışa çıkarılması hükümetin Müslümanların vakıfları üzerinden kanunsuz hareketlerine devam ettiğinin bir kanıtı olarak öne çıkmaktaydı. Bu durum karşısında 14 Aralık 1916 günü Sofya elçisi durumu kanuna ve sözleşmeye aykırı olarak değerlendirerek Başmüftülüğe bildirmiştir. Başmüftülük, Filibe müftülüğüne gerekli talimatları verip bu satışları engellediğini Sofya elçiliğine bildirse de; bu bölgede bulunan birçok vakıf arazisinin değerinden çok düşük miktarlarda el değiştirdiği görülmüştür. Bu anlamda yaşanan bu satış işlemleri doğrultusunda Müslümanlar ekonomik anlamda birçok zarara uğramıştır. Sofya Elçiliği yaşanan bu durumlar karşısında Başmüftülükten bir açıklama yapılmasını talep etmiştir[273].

29 Temmuz 1917 tarihinde Elçilik Şeyhülislam'a bir yazı göndermek suretiyle; vakıf mallarının satışıyla alakalı sorunlar yaşandığını ve Müslümanlara ait yerlerin haksız yere ve değerinin çok altında miktarlarda satıldığını belirtmiştir. Ayrıca Başmüftülüğün işini daha iyi yapması ile ilgili uyarılması gerektiğini de belirtmiştir[274].

Sofya Elçiliği görevinde bulunan Fethi Bey, Filibe Bölgesi müftüsü olan Şükrü Bey'in önderliğinde, Ruhi Bey, İsmail Efendi ve Mehmed Efendi'nin Filibe bölgesinde bulunan 17 vakıf arazisini satmaya çalıştıklarını bildirmiştir. Bulgaristan'da buluna vakıf arazilerini koruma görevi bölge içerisinde kurulan

---

[272] Ahmet Hamdi Akseki, *Bulgaristan Mektupları*, İstanbul 2000, s.68.
[273] BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.124. Sofya Elçiliğinden 14 Temmuz 1917 tarihiyle Bulgaristan Başmüftülüğüne yazılan tahriratın tercümesidir.
[274] BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.123

Cemaat-i İslamiye teşkilatı tarafından yapılacağı sözleşme yoluyla anlaşmaya varılan bir durum olsa da ülkenin savaşta bulunmasından dolayı bu teşkilatlanma daha kurulamadığı için vakıflar korumasız bir durumda kalmıştır. Bu bağlamda vakıflarla alakalı işleri Hükümet tarafından görevlendirilen üç azalı komisyonlar yürütmekteydi. İşte bu komisyonlardan biri olan Filibe bölgesindeki komisyon vakıf mülklerini çeşitli bahaneler yoluyla satmaya başlamış; yaşanan bu durum bölge halkının tepkisini çekmiş ve komisyon üyeleri hükümete şikâyet edilmiştir. Ayrıca bu şikâyet yalnızca hükümete yapılmamış ayrıca Başmüftülük makamına da bildirilmiştir. Ancak bölge halkının tüm uğraşlarına rağmen müzayede işlemleri başlamıştır. Yapılan tüm görüşmelere rağmen komisyon üyeleri tarafından değerli vakıf arazileri değerinin çok altında miktarlara satışa çıkarılıyordu. Müslümanlar hükümetin bu satışları onaylamasını geciktirseler de bir türlü tamamen engel olunamıyordu. Sofya Elçisi Fethi Bey, yaşanan bu kanunsuzlukların artık önüne geçilmesini istediğinde dolayı Osmanlı Hükümetinin İstanbul'da bulunan Bulgaristan Elçiliği ile görüşmeler yapmasını talep ediyordu[275].

Filibe Müftülüğü, Sofya elçiliğine 8 Ağustos 1917 günü ulaşmış, Filibe bölgesine hükümet tarafından atanan vakıf komisyonu tarafından atılan bölgelerin hükümet tarafından satışının onaylamadığını bildirmiş ve bu durumu engelleyemediklerini söylemişlerdir. Sofya Elçiliği, yaşanan bu durumların Başmüftülük makamının ilgisizliğinden kaynaklandığını belirtmiş ve bu makamın Şeyhülislam tarafından kontrol edilmesini dile getirmiştir[276]. Yapılan antlaşmaların ardından Osmanlının yalnızca vakıfları denetleme hakkı bulunduğundan dolayı ve; ülkede bulunan vakıfları koruma ve sorunları çözme görevi tamamen Başmüftülüğün elinde olmasına rağmen yaşanan bu olumsuzlukların sonucunda Başmüftülük makamının işini layığı ile yapmadığı düşünülmektedir.

Bulgaristan devletinde halen daha özellikle savaş ve savaş sonrası dönemlere denk geldiğinde dolayı halen Cemaat-i İslamiyye teşkilatlanmasının oluşturulamaması vakıfların korunmasını geciktirmekteydi. Bu teşkilatın

[275] BOA,HR.SYS nr.312/2, lef.119. 25 Temmuz 1917: Haricye Nezareti Ahmed Nesimi Bey'e Sofya Elçisinden.
[276] BOA,HR.SYS nr.312/2, lef.122.

kurulamamasında Bulgar hükümetinin de etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak görülmektedir. Yine bu bağlamda hükümet Başmüftü ile birlikte pek çok müftüyü de görevden alarak vakıfların iyice kötü durumlara düşmesine sebebiyet vermiştir. Gerekli bakım ve tadilatların yapılamadığı; yöneticisi olmadığı, bulunduğu bölge savaş veya başka sebeplerle terk edilmiş vakıf arazileri ya devlet tarafından kanunsuzca ele geçirilmekte ya da kullanım dışı bölgeler olarak kalmaktaydı. Bu durum Bulgaristan devleti içerisinde bulunan Müslümanları da yakından ilgilendiren büyük bir sorun olarak öne çıkmaktaydı. Özellikle eğitim ve ibadet alanlarının yeterli ekonomik desteği alamaması ve uygun alanlar bulamaması; bulunan ibadet ve eğitim alanların eski ve yıpranmış olması insanların iyi bir alanda ibadet etmelerine engel olmakta ve ayrıca eğitim anlamında geride kalmalarına sebebiyet vermektedir.

Son olarak bahsedilmesi gereken nokta ise Bulgaristan Hükümetinin geçerli kânunlara aykırı bir biçimde vakıf arazilerine ve mallarına 3 üyeden oluşan; Bulgaristan'ın menfaatlerini düşünen ve Müslümanların istek ve sorunlarını umursamayan, malları ve arazileri değerlerinin çok altında satan kişiler ataması vakıfların yaşadığı sorunların giderek artmasına sebep olmuştur. Ayrıca Bulgar hükümeti bu komisyonlar içerisinde Müslümanları da bulundurmuş ve aslında Müslümanların yardımı ile Müslümanlara ait vakıf arazilerini ele geçirmiştir[277].

1919 Yılında Yapılan Nizamname Doğrultusunda Vakıfların Durumu

1919 yılının ortasında kabul edilen nizamname doğrultusunda; bu nizamname içerisinde 8 bölüm vakıflarla alakalıydı. Bu bağlamda açıklamak gerekirse, 130. Madde doğrultusunda Başmüftülük içerisinde 'Müessesat-ı Dinniye ve vakfiyye müdürlüğü' kurulmuş ve bu yeni müdürlük aracılığı ile vakıflar yöneticiler tarafından değil artık tek bir yerden; yani bu müdürlük tarafından idare edilmeye başlanmıştır[278].

Nizamname'ye göre Cemaat-i İslamiye bulunduğu bölgeye göre içinde yaşayan insan çokluğuna göre 5-9 arası üyeden oluşacaktır. Üye sayıları;

---

[277] BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.29/2

[278] Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e, Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul 2005, s.273, 274.

- Köylerde 5 kişi,
- Kazalarda 7 kişi,
- Sancaklar 9 kişi

Olarak belirlenmiştir. Bu üyeleri ise yine bu bölgelerde yaşayan Müslümanlar seçecektir.

Vakfın yönetimi ile ilgili olan tüm sorunlar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından çözülecektir. Bu karar İstanbul Antlaşmasında bulunmamaktadır. Vakıf mülklerinin kiralanması ve bu tarz işlemler sırasında yaşanan sorunlar Mezhepler Bakanlığı tarafından çözülecektir. Ancak Bakanlığın vakıflarla alakalı birçok konuya hâkim olmamasından dolayı; şeriat hükümleri bağlamında çözülmesi gereken konularda yargılama yetkisi müftüye, alınan kararların kabulü ve uygulanmasına izin verilmesi görevi Başmüftüye ve tüm bunların genel değerlendirilmesinin yapılıp onaylanması görevi Şeyhülislam'a verilmiştir[279].

[279] BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.18.

IV. SONUÇ

Bölgesel anlamda işlevsel ve Balkanlara geçiş bölgesinde bulunması ile önemli bir konuma sahip olan Bulgaristan, tarihin birçok döneminde farklı medeniyetlerin yaşadığı ve hüküm sürdüğü bir bölge üzerinde kurulmuştur. Bulgaristan topraklı içerisinde Müslümanların ve Türklerin varlıklarını gösterme hadisesinin temelleri aslında Osmanlı'ya dayanmaktadır. Osmanlı'nın Bulgaristan üzerinde hâkimiyet kurmasının ardından bölgede egemenliğini kalıcı hale getirmek maksadıyla tüm balkan devletlerine iskân hareketlerini başlatmış; bu iskânlardan Bulgaristan'da etkilenmiştir.

Anadolu topraklarından Bulgaristan topraklarına göç eden insanlar, göç ettikleri bölgelere kendi kültürlerini ve özellikle de dinsel inançlarını taşımışlardır. Bu bağlamda Bulgaristan'a iskân eden insanlar, iskân edildikleri bölgelerde yaşayan yerel halk ile iletişim ve ilişki kurarak iki kültür arasında bir köprü vazifesi almaktadırlar. Ayrıca bu dönemlerde Osmanlı tarafından birçok farklı noktada imar çalışmaları yapılmış; Türkleri, Osmanlıyı ve İslam dinini simgeleyen pek çok ögeyi içinde barındıran yapılar, kurumlar, eğitim alanları ve ibadethaneler gibi birçok yer inşa edilmiştir.

1800'lü yıllara kadar süren bu iskân hareketleri ve Türklerin bu alanlara yerleşerek yaşamaya başlamaları; huzurlu ve iyi bir toplum oluşmasına ve ayrıca bölgenin Türkleşerek Osmanlı'ya bağlı kalmasına yardımcı olmuştur. 1800'lerden itibaren özellikle Milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle sekteye uğramış ve bununla birlikte devletlerin güç kazanmasının ardından arada oluşan rekabet ortamının bir sonucu olarak ortaya çıkan savaşlar sırasında iç düzen bozulmaya başlamıştır. Özellikle çok uluslu devletleri fazlaca etkileyen bu Milliyetçilik görüşleri Osmanlı İmparatorluğunu da etkisi altına almıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan Bulgar Milliyetçilik Hareketi, Osmanlı'dan bağımsız bir Bulgar devletinin kurulması hayaliyle ortaya çıkmış bir düşünce akımıydı ve Osmanlı'nın zarar görmesine sebep olmuştur.

Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası bağlamında Balkan devletlerini kullanarak bu amacına ulaşmak istemesi, Balkanlarda bulunan devletleri Osmanlı'ya karşı kışkırtmasına ve bu devletler içerisinde iç huzurun bozulup isyanların başlamasına sebep olmuştur. Rusya'nın balkan devletlerini kışkırtması sonucu bu devletlerde artan bağımsızlık düşüncesi; Rus ve Osmanlı arasında yaşanan savaş ve bu savaşın sonrasında Balkan devletlerinin de Osmanlı'ya karşı savaşa girmesine sebep olmuştur.

Halk arasında '93 Harbi' olarak bilinen ve Osmanlı için ağır sonuçları olan bu savaşlar Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan gibi devletlerle yapılmıştır. Savaşların ertesinde Rusya ile Yeşilköy antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma doğrultusunda birçok Balkan devletinin Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu antlaşmanın bir diğer sonucu olarak Bulgaristan devletinin bir Prenslik haline gelmesi kabul edilmiştir.

Bulgar devletinin bir Prenslik halini almasıyla birlikte devlet içerisinde birçok değişim meydana gelmiş ve Türklere ve Müslümanlara karşı sert ve kötü politikaların uygulanmaya başlaması ile Türk ve Müslüman nüfus Bulgaristan içerisinde giderek azınlık durumuna düşmeye başlamıştır. Bunu takiben gelen Bulgaristan Krallığı döneminde de yine aynı şekilde Türklere ve Müslümanlara karşı tavırlar değişmemiş veyaptırımların derecesi giderek artmaya devam etmiştir. Bu yaptırımlar örneklendirilecek olursa; Türkçe dil yasağı, bölgelerde bulunan Türkçe isimlerin değiştirilmesi ve insanların Türkçe isimlerini değiştirerek Bulgar isimleri alması şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca Türklerin asimile olması amacıyla pek çok uygulama yine özellikle Komünist hükümet zamanında yapılmıştır. Yaşanan tüm bu durumların yanı sıra ülke içerisinde yaşayan Müslümanların bağlı oldukları müftülükler ve yine Müslümanlara ait olan vakıflar ve vakıf arazilerinde de hükümet kaynaklı birçok sorun ortaya çıkmaktadır.

Vakıflarla alakalı meselelerin hemen çözülmesini isteyen Osmanlı Hükümeti Bulgaristan devletine karşı sürekli bu konu hakkında görüşmeler talep etmekteydi. Osmanlı'dan ayrılan Bulgaristan'ın ana hedefi Müslümanların sorunlarını çözmekten çok Osmanlı'nın Bulgaristan devletinin bağımsızlığı

tanımasını hızlandırmaktı. Özellikle Osmanlı'nın sorunlu bir dönemi olarak ortaya çıkan '31 Mart olayları' döneminde Bulgaristan, Osmanlı ile antlaşma masasında olmasına rağmen geri çekilerek anlaşma yapmaya yanaşmamıştır. Bu bağlamda sürekli olarak vakıflar konusu iki devlet arasında çözüme ulaşamayan ve yıllarca devam eden bir durum olarak öne çıkmaktadır. Osmanlı yapılacak anlaşma ile Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıyacağını duyurması üzerine Bulgaristan ve Osmanlı arasında anlaşmaya varılmış ve pek çok konu anlaşma maddelerine dâhil edilerek çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Hem vakıflarla hem de müftülükler ilgili maddeler içeren bu anlaşmaların ve sözleşmelerin içeriğinde Müslümanların yaşamlarına ve sosyal hayatlarına dair de maddeler bulunmakta ve bu bağlamda Müslümanların hayatları da güven altına alınmaya çalışılmaktadır.

Nitekim anlaşmalar ve sözleşmeler yapılsa da Bulgar hükümeti bu kararlara uymamış; Meşihat makamına bağlı olan müftülükler, Bulgaristan içerisinde yaşayan Müslümanların dini anlamda idarecisi ve bağlı oldukları makam olarak öne çıkan kurumlar olmakla birlikte anlaşmalara göre bu makamın atamaları Şeyhülislam tarafından yapılacak ve adayları Müslüman halk belirleyecekti. Ancak zaman içerisinde Bulgar hükümeti tarafından müftülüklerin görev ve yetkileri sürekli olarak değiştirilmiş; bazı zamanlarda müftülerin atamaları devlet tarafından yapılarak aslında amaçları Müslümanlarla alakalı çalışmalar yapmak olan müftülerin hükümetin istekleri doğrultusunda çalıştıkları görülmüştür. Dönem içerisinde iki devlet arasında yapılan birçok antlaşma ve sözleşme olmasına rağmen genel anlamda Bulgaristan hükümeti bu antlaşma ve sözleşmeleri kabul edip onaylasa da uymadığı görülmüştür. Meşihat makamına bağlı olan müftülüklerin seçimlerinin bölgede yaşayan Müslüman halk tarafından yapılması ve seçilen adayın Şeyhülislam tarafından onaylanması gerekirken; ki bu madde anlaşmaların neredeyse tamamında olmakla birlikte müftülük makamını korumak için atılmış bir adım olarak öne çıkarken, çoğu zaman hükümet kendi belirlediği kişileri Müslümanlardan ve Meşihat'tan onay almadan müftülük makamına getirmekteydi. Bu makama atadığı kişiler çoğunlukla hükümet adına çalıştıkları için Müslümanların sorunları ile ilgilenmemekte ve bu durum Müslümanların ülke içi huzurlu yaşantılarını

bozmaktaydı. Bu kanun dışı yaptırımlardan dolayı Müftülüklerle alakalı durumlar iki ülke arasında uzun yıllar çözülemeyen sorunlar olarak görülmektedir.

Müftüler, Bulgaristan'da bulunan Müslümanların dini anlamda lideri konumunda bulunduklarından dolayı aslında bu kişilerin halkın ileri gelenlerinden, bilge ve saygın kişiler arasından seçilmesi gerekmektedir. Bu durum hem Müslümanların itibarını koruyacak hem de sorunlarının çözmede daha da yardımcı olacaktır ancak Bulgaristan hükümetinin bazı dönemlerde müftülük makamına yakışmayacak cahil, bilgisiz ve halk tarafından önemli bir kişi olarak nitelendirilmeyen kişileri kasıtlı bir biçimde müftülük makamına atamakta ve bu atamalar sonrasında Müslümanlar bu duruma karşı çıkmakta, bu atamaları kabul etmemekte ve atamaları Osmanlı'ya bildirerek iptalini istemektedir. Nitekim bu talepler çoğunlukla boşa çıkarılmış ve gerekli görüldüğünden dolayı bu atamaların yapıldığı Bulgar Hükümeti tarafından Osmanlı'ya bildirilmiştir.

Müftülükler konusunun yanı sıra ülkede bulunan vakıflar ve vakıf malları ile ilgili sorunlarda bulunmaktaydı. Müslümanlara ait vakıfların kullanılması, korunması, idare edilmesi amacıyla devletlerarasında yapılan antlaşmalar ve sözleşmeler içerisinde belirtilen belirli vakıflarla ilgili maddelerde bu konular açıkça dile getirilip belirtilse de Bulgaristan hükümetinin bu kanunlara uymadığı ve vakıflarla alakalı kanun dışı uygulamalarda bulunduğu görülmüştür.

Bulgaristan devleti içerisinde bulunsalar da yıllar önce Müslümanlar tarafından kurulan bu vakıfların kullanım, yönetim ve işleme hakkının da Müslümanlarda olması gerekirken; ki bu süre Osmanlı'nın Bulgaristan üzerinde hakimiyet kurduğu dönemlere kadar gittiğinden dolayı yaklaşık 400 yıl olarak görülmekte, Bulgaristan hükümeti bu vakıflarla alakalı konulara müdahil olmakta, yöneticilerini kendi atamakta ya da vakıflara el koymaktaydı. Bununla beraber bazı Müslümanlarla da anlaşmalar yapan hükümetin bu kişileri vakıfların yönetimine getirerek kanun dâhilinde kendi çıkarları doğrultusunda vakıfları kullandıkları da görülmüştür.

Birçok vakıf arazisi değerinin altında satılmış, haksızlığa uğrayan vakıf yöneticilerinin haklarını aramak için yaptıkları başvurular sonuçsuz kalmış ve Müslümanlar vakıflar konusunda da hükümet tarafından kanun dışı davranışlarla karşılaşmışlardır. Hükümet tarafından atanan yöneticiler vakıfların zarar görmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda bazı vakıfların gelirlerine el konulmasıyla birlikte vakıflar ekonomik anlamda zor dönemlere girmiştir. Ayrıca bazı dönemsel olaylar sebebiyle vakıfların yağmalandığı, yakıldığı ve yıkıldığı da görülmüştür.

Bulgar devleti tarafından kurulan bir komisyon ülkede bulunan vakıfların sorunlarını çözmek amacıyla kurulsa da görevini hakkıyla yapmayan kişilerin bu komisyon içerisinde bulunması sonucunda komisyon hükümet yanlısı bir politika izlemiş, bu durum vakıf sorunları çözmekten çok sorunların artmasına sebep olmuştur. Yapılan başvurular bahanelerle reddedilmiş, insanların sorunları çözülmek yerine geçiştirilmiştir.

Genel bir değerlendirme ile bakıldığında Bulgaristan tarihi içerisinde varlığını uzun süreler devam ettiren Türkler ve Müslümanlar, yıllar içerisinde değişen şartlarla birlikte eski huzur ortamlarını yitirmişler ve birçok sorunla karşılaşmışlardır. Bu sıkıntılar küçük düzeyli konulardan başlamak üzere tüm Müslümanları etkileyecek düzeydeki büyük konulara kadar tüm toplumsal hayat içerine etki etmiştir. Müslümanlar ve Türkler dilleri, kıyafetleri ve inançları sebebiyle ayrıştırılmışlardır. Bu bağlamda Müslümanların Bulgar devleti içerisinde dini anlamda önderleri konumunda olan müftülerinde hükümet tarafından atanması ve vasıflı kişilerden seçilmediğinden dolayı Müslümanlar ülke içerisinde maruz kaldıkları zorlukları dış dünyaya yansıtamamışlardır. Vakıflar konusunda ise yine aynı şekilde; müftülerin vakıfları yönetebilme yetkisi olduğundan dolayı, hükümet tarafından atanan yöneticiler vakıflara yarar sağlamaktan çok zarar getirmişlerdir. Pek çok usulsüz satış ve kötü yönetim sebebiyle vakıflar yıllar içerisinde zarar görmüş ve kötü bir hale gelmişlerdir.

Mülkiyet, din, yaşam ve eğitim olmak üzere birçok alanda Müslümanlar Bulgaristan'ın Osmanlı'dan ayrılmasıyla birlikte pek çok zorlukla karşılaşmışlardır. Bu zorlukların çoğu zaman çözülmesi için antlaşmalar ve sözleşmeler yapılmış ve bu

sorunlar çözülmüş gibi görünse de; çoğunlukla Bulgar hükümetinin kanunsuz davranışları sebebiyle çözülememiş ve kalıcı bir hal alan belirli sorunlar uzun yıllar boyunca Bulgaristan içerisinde yaşamlarını sürdüren Müslümanlara zorluk yaşatmıştır.

KAYNAKÇA

Akseki, Ahmet Hamdi, *Bulgaristan Mektupları*, İstanbul 2000.

Akyüz, Niyazi, *Dinin Örgütsel İklimi Dini Gruplar*, Gündüz Eğitim veyayıncılık Yayınları, Ankara, 2007.

Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, *İkinci Meşrutiyetin İlânı Ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, Hazırlayan: Faik Reşit Unat, TTK, Ankara 1960, s.170; Azmi Özcan, "Otuzbir Mart Vak'ası", DİA, cilt 34, İstanbul, 2007.

Atasoy, Emin, "Bulgaristan'ın Coğrafi-Jeopolitik Konumu veyansımaları", Bursa, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, 2010.

Atasoy, Emin, Beşeri *ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan,* Bursa: MKM Yayıncılık, 2010.

Atasoy, Emin, Bizden *Olan Ötekiler Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa, Mayıs 2011.

Avramov, Orlin, *Nie İ Drugite(za maltsinstvata i pravoto),* İMİR, Sofia, 2004.

Aydın, Mahir, *Şarki Rumeli Vilayeti*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1992.

Bayraktarova, Emine. *Bulgaristan'daki Müslüman Azınlıkların Statüsü (1908-1919)*. Diss. Marmara Universitesi (Turkey), 2009.

BOA, A.MTZ.04 nr. 129/59

BOA, A.MTZ.04 nr.153/6.

BOA, A.MTZ.04 nr.166/

BOA, A.MTZ.04 nr.172/41

BOA, AMTZ.04, nr.26/100

BOA, B.E.O, NGG, Def . nr. 961, lef.152.

BOA, B.E.O. N.GG Def. Nr.957

BOA, HR. SYS nr.310/2, lef. 39–41

BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.20/5

BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.28/5, lef.1.

BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.29/2

BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr. 20/5.

BOA, HR.HMŞ.İŞO. nr.28/5, lef 1.

BOA, HR.SYS nr. 310/1

BOA, HR.SYS nr. 311/1, lef.16.

BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.21.

BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.23..

BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.39.

BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.43

BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.5.

BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.66

BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.80.

BOA, HR.SYS nr.311/1.

BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.119

BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.122.

BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.123

BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.124.

BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.18.

BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.76

BOA, HR.SYS. nr.307/3, lef 192.

BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef. 43.

BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef. 9.

BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef.1.

BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef.4.

BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef.80.

BOA, TD, nr.370,s.202, 203

BOA, YEE nr. 136/9.

BOA, YEE nr. 63/46

BOA, YEE nr.136/32.

BOA, YEE nr.136/33.

BOA, YEE nr.50/67

BOA, YEE, 136/26.

BOA, YEE, nr.136/32.

Çalışkan, Basri Zilabid. *Bulgaristan'da İslâm*. Vol. 79. İnkılâb Basım Yayım, 2019.

Çavuş, İsmail, *Hayal Değirmenleri Durdu*, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 16, Ankara, 1997.

Dayıoğlu, Ali, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları. 2005.

Demirhan, Hasan. *Canlı Tanıklarıyla Belene Toplama Kampından Anavatan Türkiye'ye Zorunlu Göç.* (Cilt 2, s. 361-377). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları. 2017.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2004.

Doğan, Levent, Gülvodina, Gonca. Bulgaristan'da Türkçe Eğitim Ve İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarının (1992-2019 Yılları) Karşılaştırılması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 2020.

Doğanay, Hayati, Orhan, Fatih, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, 4. b, Ankara: Pegem Akademi, 2019.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1990), *Bulgaristan'dan Türk Göçleri*, Ankara.

Eren, Cevat, *Pomaklar, İslâm Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul, 1964, c.9.

Erendil, Muzaffer. *Tarihte Türk Bulgar İlişkileri*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1976.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, I, 2 Numaralı Ek,

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, I,

Ersoy, Neriman, *Bulgaristan Prensliğinde İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası, Eski Çağdan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Ed. F. Emecen, İstanbul, 2009.

Ersoy, Neriman, *Bulgaristan Prensliğinde Türk Emlaki*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.

Ersoy, Neriman, *Osmanlı-Rus savaşından sonra Bulgaristan'da Türk Vakıfları, Köprüler Kurduk Balkanlara*, Ed. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul, 2008.

Ersoy, Nesrin, McMeekin, *Bulgaristan'ın Türklere Yönelik Politikası ve 1989 Büyük Göçü, Tarihe Not Düşmek: 1989 Göçü Giriş,* USAK Yayınları, Ankara, 2013.

GERAY, Cevat (1974), *Göçmenlerin Yerleşme Sorunları*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Günay, Hacı Mehmed, Bulgaristan Baş müftülüğünce Hazırlanan 1924 Tarihli Münakehat ve Müfarekat Talimatnamesi ve Bulgar Şeriye Mahkemelerinde Uygulanışı, Sakarya Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3 (Adapazarı 2001).

Günay, Hacı Mehmet, "Osmanlı Sonrası Bulgaristan Şeriye Mahkemeleri: Tarihi Gelişimi, Yapısı ve İşleyişi", Balkanlar'da İslam Medeniyeti, *II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, IRCICA, İstanbul 2006.

Günay, Hacı Mehmet, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dini Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı1878–1945*, İstanbul 2006.

Gündağ, Nevzat, *1913 Harbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi*, II.Baskı, Ankara. 1987.

Hakov, Cengiz, 1913 Yılında İstanbul'da İmzalanan Bulgar-Türk Antlaşması ve Bulgaristan Türk-Müslüman Nüfusun Hakları, *13.Türk Tarih Kongresi Ankara: 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler* III:Cilt-I.Kısım,TTK Basımevi Ankara. 2002.

Halaçoğlu, Ahmet, *Bulgar Mezalimi,* Yeni Türkiye Yayınları Ankara.2002.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, Çev. Cemal Aydın, TDV Yay., Ankara, 2004.

Hough Poulton, *Bulgaristan ve Azınlıkları, Balkanlar (Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler)* (Çevirmen: Yavuz Alagon), Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, Nisan 1993.

Hüseyinoğlu, Ali, And E. M. İ. N. Hayri. "Post-Komünist Süreçte Başmüftülük ve Bulgaristan Türklerinin Dinî Hürriyetleri." Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları 39 (2021): 247-287.

İpşirli, Mehmet, *"Bulgaristan Vakıfları"*, DİA, İstanbul 1992,VI,

İrene, Melikoff, "*Razmisli po Problema Bektaşi-Alevi*", İslâm i Kultura (izsledvania), Galina Lozanova, Lübomir Mikov (ed.) İMİR, Sofia, 1999.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi,20. Yüzyıl*, C.II, Küre Yayınları, İstanbul 2006.

Jeliaskova Antonina, Fo*rmirane Na Muslümanskite Obştnosti i Kompleksite na Balkanskite İstoriografi"*, Antonina Jeliaskova, Bojidar Aleksiev, Jorjeta Nazırska (ed.), Müslümanskite Obştnosti na Balkanite i v Bılgaria, İMİR, Sofia, 1997.

Kafesoğlu, İbrahim, *Bulgarların Kökeni*, Yıldız Matbaası, Ankara. 1985.

Kahramanyol, Mustafa, *Tuhafetül Siyaset Yeni Türkiye*, Yıl 3, Sayı 16, Ankara. 1997.

Kekioğlu, Osman, *Bulgaristan'da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 642, Kültür Eserleri Dizisi: 48, 1. Baskı, Ankara. 1985.

Kemaloğlu, Ayşegül. *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2012

Keskinoğlu, Osman, , Bulgaristan'da Bazı Türk Abideleri ve Vakıf Eserleri, *Vakıflar Dergisi*, VIII, 1969.

Korkud, Refik, *Bulgar Yönetimi ve Tarihi Yalan,* Türkiye Fikir Ajansı, Ankara. 1986.

Lütem, Ömer, *Türk – Bulgar İlişkileri(1983 -1985), 1983- 1989*, Cilt I, ASAM Yayınları, Ankara, 2000.

Lütem, Ömer. *Tarihsel Süreç içinde Bulgaristan Türklerinin Hakları,Balkan Türkleri* ,ASAM Yayınları, Ankara. 2003.

M.E.B.(1984) *Orta Öğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları*, Ankara 1984.

Machiel, Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Assen 1985..

Maral, Fevziye. *Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 Göçü*. İstanbul: Ayrım Yayınları. 2013.

Memişoğlu, Hüseyin, "*Bulgaristan Müftülükleri ve Şeriyye Mahkemeleri*", Vakıflar Dergisi, S.XXVII, Ankara 1998.

Memişoğlu, Hüseyin, "Bulgaristan'da Müftülükler ve Şeriyye Mahkemeleri", *Vakıflar Dergisi*, S.XXVII, Ankara 1998.

Nazırska, Jorjeta, *Bılgarskata Dırjava i Neynite Maltsinstva(1879-1885*), Sofya 1999.

NBKM, F.14, a.e.3227, lef.6-31.

Özbay, Ferhunde, (1982) *Türkiye'ye Yapılan Göçler ve Göçmen Olayı Üzerine Araştırma, Öğrenci Çalışması*, ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Ankara.

Özbir, Kamuran. *Bulgar Yönetimi Gerçeği Gizleyemez*, Başkent Gazetecilik, İstanbul. 1986.

Popov, Kir. G. 1894-95 *Ders Yıllında Bulgaristan'da İlköğretim*, Sofya, 1987.

Popoviç, Aleksandır, *Balkanlarda İslâm*, Çev. Komisyon, İnsan Yay., İstanbul, 1995.

Poulton, Hough, *Bulgaristan ve Azınlıkları, Balkanlar (Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler)* (Çevirmen: Yavuz Alagon), Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, Nisan 1993.

Ramazan Özey, *Avrupa Coğrafyası*, 3. b., İstanbul: Aktif Yayınları, 2015.

Sırat-ı Müstakim, C.4, 1325/1326, s. 125–127

Sırat-ı Müstakim, C.4, 1325/1326, s. 126

Sırat-ı Müstakim, C.5, S.109, 3 Şevval/23 Eylül 1326, s.83.

Slattery Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, çev.Özlem Balkız, Gülhan Demiriz, Hacer Harlak, Cevdet Özdemir, Şebnem Özkan, Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Soysal, İsmail. *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları (1920-1945)*, C. I. Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu.1983.

Şemsi Paşa, *Arnavudluk ve İttihat-Terakki*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, Nehir Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Şimşek, Halil. *Türk-Bulgar İlişkileri ve Göç*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul. 1999.

Şimşir, Bilal N. *Bulgaristan Türkleri (1878 - 1985)*, I. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul. 1986.

Şimşir, Bilal N. *Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu*, Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler Kitabı, 7 Haziran 1985, 2. Baskı, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi - Sayı 871, T. T. K. Basımevi, Ankara. 1987.

Şimşir, Bilal, *Rumeli'den Türk Göçleri Belgeler*,C.I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

TDA, F.1604k, op.1, a.e.1, lef.24

TDA, F.1604k, op.1, a.e.1.

TDA, F.1604k, op.1, a.e.12.

TDA, F.166k, op.1, a.e. 794, lef.61

TDA, F.166k, op.1, a.e. 794, lef.63.

TDA, F.166k, op.1, a.e. 794, lef.72

TDA, F.166k, op.1, a.e.793, lef.92

TDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.3.

TDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.58,

TDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.6.

TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.51.

TDA, F.166k, op.1, a.e.812, lef.173

TDA, F.176k, op.2, a.e.597, lef.61

TDA, F.176k, op.2, a.e.597, lef.63,

TDA, F.176k, op.2, a.e.746.

TDA,F.166k, op.1, a.e.792, lef.161

TDA,F.166k, op.1, a.e.793, lef.70,77.80.

TDA,F.166k, op.1, a.e.793, lef.92

Toğrol, Beğlan. *112 Yıllık Göç (1878 - 1989)*, Boğaziçi Üniv. Matbaası, İstanbul. 1989

Turan, Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria*, 1878-1908, Ankara 1998.

Turan, Ömer, "Bulgaristan Müslümanlarının Dini Yönetimine İlişkin 1919 Tüzüğü", Balkanlar'da İslam Medeniyeti, *II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003.

Turan, Ömer, "*Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları*", Belleten, C.LXIV, S.239, Ankara 2000.

Turan, Ömer, "*Bulgaristan'da Türk Vakıfları*", Balkanlar'da İslam Medeniyeti, Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2002.

Turan, Ömer. *Balkan Türklerinin Dini Meseleleri*, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 16, Ankara. 1997.

Turan, Ömer. *Bulgaristan Türklerinin Bugünkü Durumu*, Yeni Türkiye, Yıl 1, Sayı 3, Ankara. 1995.

Türk Sedası Gazetesi, 10 Recep 1330(23 Temmuz 1914), s.420

Türk Sedası Gazetesi, 15 Cemaziyül ahir 1332, (11 Mayıs 1914), s.362

Türk Sedası Gazetesi, 16 Ramazan 1332(8 Ağustos 1914), s.416

Türk Sedası Gazetesi, 16 Ramazan 1332(8 Ağustos 1914), s.434

Türk Sedası Gazetesi, 21 Zilhice 1331(9 Kasım 1913), s.17/249

Türk Sedası Gazetesi, 4 Rabiülahir 1332 (2 Mart 1914), s.1-2

Ünal, Tahsin. *Türk Siyasi Tarihi 1700-1958*, Emel Yayınları, 4. Baskı, Ankara. 1977.

Yalımov, İbrahim, *İstoria na Turskata Obştnost v Bılgaria, İzdanieto e OsıÇtestveno sıs Lubeznoto Sıdeistvie na Mejdunarodnia Tsentır po Problemite na Maltsinstvata i Kulturnite VzaimootnoÇenia* (İMİR), Sofya, 2002.

Yeni Türk Ansiklopedisi. Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1985, Cilt 5.

Yıldırım, Bülent. *Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018.

Yurdakul, İlhami, *Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Beyefendi ile Şeyhülislam Madeni Mehmet Nuri Efendi'nin Hilafet Hakkında Muhtıraları*, Divan, İstanbul, 1999.

Zilyabid, Basri Bahri, *1909'dan İtibaren Bulgaristan'daki Müslümanların Dini Yönetimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2003.